

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟΥ
ΤΣΑΓΡΑΚΗ ΑΓΓΕΛΟΥ**

**ΘΕΜΑ:
Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ.
ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ.**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ν. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ
ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ: ΑΘ. ΚΑΛΠΑΞΗΣ
Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ**

**ΑΘΗΝΑ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2001**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛ

Συντομογραφίες	2
Πρόλογος	5
Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο Πρώτο	
Τελετές μνήσεως των εφήβων στην ανδρική ηλικία πριν το θεσμό της εφηβείας.....	8
Κεφάλαιο Δεύτερο	
Τελετές μνήσεως των εφήβων στην ανδρική ηλικία στην Κρήτη, ομοιότητες και πιθανά δάνεια προς την Αθήνα.....	21
Κεφάλαιο Τρίτο	
Ο Αθηναϊκός θεσμός της εφηβείας, ιστορία και προέλευση του θεσμού	35
Κεφάλαιο Τέταρτο	
Η συμμετοχή των εφήβων στις θρησκευτικές εκδηλώσεις και η εκπαίδευσή τους.....	55
Επίλογος.....	70
Βιβλιογραφία.....	73
Παράρτημα.....	76

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Boeck, C.I.G: A. Boeck, Corpus Inscriptionum Graecarum.,Berlin , 1828 - 1877
- Beloch, G.G.: K.J. Beloch, Griechische Geschichte, IV 1-2, Berlin, 1925-1927.
- Brelich, P.e.P.: A. Brelich, Paides e Parthenoi. , Roma , 1969
- Brelich, Iniziazioni: A. Brelich, Le Iniziazioni, Roma, 1960.
- Brelich, Iniziazioni II: A. Brelich, Le Iniziazioni II: Sviluppi Storici nelle civiltá Superiori, in particolare Grecia Antica, Roma, 1961.
- Brenot, Recherches: A. Brenot, Recherches sur l'éphébie attique , Paris , 1926.
- Bruneau, CdD: Ph. Bruneau, Recherches sur les cultes de Délos a l'époque hellénistique et à l'époque impériale, Paris, 1970.
- Bryant, Boyhood: A. Bryant, Boyhood and youth in the days of Aristophanes, Harvard Studies 18, 1907
- Chapot, RdSH: V. Chapot, Revue de Synthèse Historique, 34, Paris , 1922.
- De Jong, Mysterienwesen: De Jong, Das Antike Mysterienwesen, Leiden, 1909.
- Delorm, Gymnasion: J. Delorm, Gymnasion, Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome, τόμος 196.
- Deubner, Feste: L. Deubner, Attische feste, Berlin, 1932.
- Dittenberger, de Ephebis: W. Dittenberger, De Ephebis Atticis, Goettingen, 1863.
- Dittenberger, SIG: W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, 3^η έκδοση , Lipsiae 1897 - 1901.
- Dontas, Aglaurion: G. Dontas, The True Aglaurion, Hesperia 52, 1983.
- Dumont, Essai: A. Dumont, Essai sur l'éphébie attique I, Paris, 1875-76.
- Eliade, Birth: M. Eliade, Birth and Rebirth , Paris , 1956
- Ferguson, Salaminioi: W.S. Ferguson, The Salaminioi of heptaphyla and Sounion, Hesperia 7, 1938.
- Ferguson, Priests: W.S. Ferguson, The Priests of Asklepios, London , 1907.
- Ferguson, HA: W.S. Ferguson, Hellenistic Athens, London, 1911.
- Follet, Athènes: V. Follet, Athènes au II et III siècle, études chronologiques et

- prosopographiques, Paris, 1976.
- FdD : Feuilles de Delfes III , M. Colin , Epigraphie , Paris , 1909 - 1913
- Forbes, G.Ph.E: Forbes, Greek Physical Education, New York, 1929.
- Foucart, Mysteres: P. Foucart, Les Mysteres d'Eleusis, Paris, 1914.
- Gauthier, Poroi: Ph. Gauthier, Un Commentaire historique au Poroi de Xenophon, Paris, 1976.
- Girard, EA: P. Girard, L'Education Athenienne, Paris, 1889.
- Glitz-Conen, HG: Glitz-Cohen, Histoire Greque I-IV.
- Gomme, Population: V. Gomme, The Population of Athens, Oxford, 1933.
- Graindor, Ephébie Attique: P. Graindor, Études sur l'ephébie attique sous l'empire, Liege, 1922.
- Jacoby, F Gr Hist: F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, τόμος IIA, Leiden, 1923.
- Jaeger, Paideia: W. Jaeger, Paideia, τόμος III, Oxford, 1946.
- Jeanmaire, Couroi: H. Jeanmaire, Couroi et Couretes, Lille, 1939.
- Judeich, Topographie: W. Judeich, Topographie von Athen, München, 1931.
- IC: Inscriptiones Creticae , Margarita Guarducci , vol. 1 Tituli Cretae Mediae Praeter Gortynas , Roma , 1935/vol. 3 , Tituli Cretae Orientalis , Roma 1942 / vol. 4 , Tituli Gortynii , Roma , 1950.
- I.d.D: Incriptionnes de Delos , vol. 1 , Durrbach Roussel , Paris , 1935
- I.G.: Incriptiones Graecae , Ulrichus Koehler , Berolini , 1883 , volumen 2 , pars 2 et 3.
- I.v.Pr: Inschriften Von Priene , Hiller von Gaertringen , Berlin , 1906.
- Kaibel, Fr.C.Gr: G. Kaibel, Fragmenta Comiorum Graecorum, τόμος II, Berlin, 1899.
- Kock, Fr.Attic.Com: T. Kock, Fragmenta Atticorum Comiorum, Lipsiae, 1880.
- Lofberg, Date: G. Lofberg, The Date of Athenian Epebia, Classical Philology 20, 1925.
- Lonsdale, Dance: S. Lonsdale, Dance and Ritual Play in Greece, Baltimore, 1993.

- Marrou, Education: H. Marrou, Histoire de l'éducation dans l'antiquité, Paris, 1948.
- Mathieu, Remarques: G. Mathieu, Remarques sur l'éphébie attique, στο Mélanges offerts à A.M. Desrousseaux, Paris, 1937.
- Meritt, G.I.: B.D. Meritt, Greek Inscriptions, Hesperia 15, 1946 / 16, 1947 και 23, 1954.
- Meyer , Nachwort Ed. Meyer Nachwort zu Ferguson "Athenian Politics in the early third century", Klio 5 , 1905.
- Michel , Recueil Ch. Michel Recueil d' Inscriptions Grecques , supplement , Paris , 1912 – 1927.
- Mommsen, F.d.S.A.: Mommsen, Feste der Stadt Athen, Leipzig, 1898.
- Oliver, Inscriptions: J.H. Oliver, Greek Inscriptions, Hesperia 4, 1935.
- Parke, Festivals: H.W. Parke, Festivals of the Athenians, London, 1977.
- Pélékidis, Ephébie: Ch. Pélékidis, Histoire de l'éphébie attique, Paris, 1962.
- Pettazzoni, Misteri: R. Pettazzoni, Misteri, Bologna, 1924.
- Piganiol, A.d.H.E.et.S.: A. Piganiol, Annales d'Histoire Economique et Sociale, τόμος II, 1939.
- Pouilloux, forteresse: J. Pouilloux, La forteresse de Phamnonte, Paris, 1954.
- Pritchett, Greek Inscriptions: W.K. Pritchett, Greek Inscriptions, Hesperia 16, 1947.
- Prott-Ziehen, L.S.: Prott-Ziehen, Leges Sacrae, τόμος III, Lipsiae, 1896-1906.
- Radermacher, Mythos: L. Radermacher, Mythos und Sage², München, 1938.
- Reinmouth, E.I.: O.W. Reinmouth, The Ephebic Inscription, Athenian Agora I, 286, Hesperia 24, 1955.
- Reinmouth, Ephebate: O.W. Reinmouth, Ephebate and Citizenship in Attica, TAPhA 79.
- Reinmouth, Ephebic Inscriptions: O.W. Reinmouth, The Ephebic Inscriptions of the fourth century B.C., Leiden, 1971.
- Robert, E.E.Ph: L. Robert, Études Epigraphiques et Philologiques, Paris, 1938.
- Robert, Peripolarques: L. Robert, Peripolarques, Hellenica 10, Paris, 1955.
- Robert, R.d.Ph: L. Robert, Hellenica, Revue de Philologie 65, 1939 και 70, 1944.
- Robertson, Legends: N. Robertson, Festivals and Legends, Toronto, 1993.

- Robinson, Lovenames: D.M. Robinson-E.J. Fluck: A study of the Greek Lovenames, Baltimore, 1937.
- Roussel, Chamydes Noires: P. Roussel, Les Chlamydes Noires des Ephebes Atheniennes, REA 43, 1941
- Roussel, Inscriptioes Attiques: P. Roussel, Sur quelques Inscriptioes Attiques sur les Rapports entre Ephebes et Lochages, R.A. 1941
- Van Genep, R.d.P.: Van Genep, Les Rites de Passage, Paris, 1909.
- Vidal-Naquet, Chasseur: Pierre Vidal-Naquet, Le Chasseur Noire, Paris, 1981.
- Willamovitz, A.u.A.: Willamovitz U. von Moellendorff, Aristoteles und Athen, τόμος I, Berlin, 1893.
- Willets, A.C.S.H.: R.F. Willets, Ancient Crete a Social History, Toronto, 1965.
- Willets, Cretan Cults: R.F. Willets, Cretan Cults and Festivals, London, 1962.
- Willets, A.S.A.C.: R.F. Willets, Aristocratic Society in Ancient Crete, London, 1955.
- Χανιώτης, Κλασσική και Ελληνιστική Κρήτη: A. Χανιώτης, Κλασσική και Ελληνιστική Κρήτη, στο Κρήτη. Ιστορία και Πολιτισμός, τόμος I, 1987.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή είναι το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας να διερευνηθεί ο ρόλος, που διεδραμάτιζαν στην αρχαία ελληνική κοινωνία οι έφηβοι, αυτό το πολύ σημαντικό τμήμα της νεολαίας.

Εστιάζεται η προσοχή μας στην Αθήνα και ερευνάται η εξέλιξη του ρόλου και της δράσης των εφήβων από την προϊστορική -ει δυνατόν- περίοδο έως και την περίοδο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Σαφώς πρόκειται για μια δύσκολη προσπάθεια, καθώς ειδικά για παλαιότερες εποχές οι πηγές σπανίζουν ενώ, όπου υπάρχουν πληροφορίες, κυρίως από μεταγενέστερους συγγραφείς, αυτές είναι αποσπασματικές και συνάγονται με πολλή προσοχή και μέσα από επίπονη εξέταση.

Για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας πολύτιμη ήταν η συνδρομή των καθηγητών κλασσικής αρχαιολογίας του πανεπιστημίου Κρήτης, Ν. Σταμπολίδη και Α. Καλπαξή, καθώς και του καθηγητού επιγραφικής Γ. Σταϊνχάουερ.

ΑΘΗΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ
2001

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διερεύνηση αυτού του θέματος είναι εξαιρετικά δύσκολη και ιδιαίτερα η εξέταση των όσων ίσχυαν για τους Αθηναίους εφήβους στην εποχή πριν από τον 4^ο αιώνα π.Χ., οπότε οι έφηβοι με την πολιτική πρωτοβουλία του Λυκούργου συγκροτήθηκαν και λειτούργησαν ως ομάδα, αποτελώντας θεσμό στην αθηναϊκή κοινωνία, καθώς και στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή.

Στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, επιχειρείται ακριβώς η εξέταση των τελετών μνήσεως των εφήβων στην ανδρική ηλικία σε παλαιότερες περιόδους. Τα κατάλοιπα των παλαιών αυτών εποχών στα δρώμενα συγκεκριμένων εορτών και θρησκευτικών εκδηλώσεων, είναι αυτά που κυρίως βοηθούν να καταλήξει η έρευνα σε κάποια συμπεράσματα για το τι αποτελούσε τελετή μνήσεως του εφήβου στην ανδρική ηλικία σε εποχές, για τις οποίες οι πηγές είναι περιορισμένες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται προσπάθεια συσχέτισμού με τα όσα ίσχυαν και για τους εφήβους άλλων περιοχών της Ελλάδας. Το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται στην Κρήτη και αυτό συμβαίνει εξαιτίας των εντυπωσιακών ομοιοτήτων, που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο περιοχές, Αθήνα και Κρήτη, ως προς την εκπαίδευση και κατ' επέκταση τη μύηση των εφήβων στην ανδρική ηλικία.

Πλουσιότερη γίνεται η πληροφόρηση για την εφηβεία κατά τους μεταγενέστερους αιώνες, με αποκορύφωμα το 336 π.Χ. και τη θεσμοθέτηση του σώματος των εφήβων.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται αυτή τη σημαντικότερη για τους Αθηναίους εφήβους περίοδο, αναλύοντας τη λειτουργία του θεσμού, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των εφήβων, παρουσιάζοντας τους επικεφαλής του θεσμού, την εκπαίδευση των εφήβων και το ρόλο τους στην αθηναϊκή κοινωνία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, ερευνάται η λειτουργία του θεσμού ως προς τις θρησκευτικές εκδηλώσεις της πόλης, τη συμμετοχή των εφήβων σε συγκεκριμένες εορτές και το ρόλο που διεδραμάτιζαν σε αυτές.

Μέσα από τα κεφάλαια αυτά επιχειρείται συνεπώς να εξεταστούν εξελικτικά στη διάρκεια των αιώνων οι τελετές μνήσεως των εφήβων στην ανδρική ηλικία και να συνδεθεί η δράση των εφήβων από την προϊστορική έως την ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο στην Αθήνα, αναζητώντας ανάλογες δραστηριότητες των εφήβων και από άλλες περιοχές της Ελλάδας και κυρίως από την Κρήτη, η οποία προσφέρει εντυπωσιακές ομοιότητες με τα όσα ίσχυαν στην Αθήνα.

Στα συμπεράσματα που αποτελούν τον επίλογο αυτής της εργασίας, αναφέρονται τα όσα αποκομίσαμε από τη μελέτη του συγκεκριμένου θέματος κάνοντας μια συνοπτική παρουσίαση της εξελικτικής πορείας των διαβατηρίων τελετών, από τις μυθολογικές και μεταγενέστερες απηχήσεις της προϊστορικής εποχής έως τα απτά επιγραφικά δεδομένα που μας δίνουν μια λεπτομερέστατη παρουσίαση των αλλαγών, του θεσμού πλέον, της εφηβείας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Η βιβλιογραφία και η παρουσίαση των πιο σημαντικών κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που μας δίνουν πληροφορίες για το θέμα (Πλουτάρχου: Βίος Θησέως, Αριστοτέλους: Αθηναίων Πολιτεία κλπ.) επιστέφει αυτήν την εργασία, που σκοπός της είναι να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο ο αθηναίος έφηβος εξελισσόταν σε άνδρα, πολεμιστή, πολίτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΤΕΛΕΤΕΣ ΜΥΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΔΡΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
ΠΡΙΝ ΤΟ ΘΕΣΜΟ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

Δεν θα ήταν σωστό να θεωρείται, ότι οργανωμένες τελετές μύησης των εφήβων στην ανδρική ηλικία διαπιστώνονται μόνο με την επίσημη συγκρότηση ή ανανέωση του θεσμού της εφηβείας από τον Λυκούργο, το 336 π.Χ. Η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης για προγενέστερες ή παλαιότερες εποχές δεν πρέπει να οδηγήσει σε λαθεμένους δρόμους έρευνας και σε απατηλά συμπεράσματα κατηγορηματικής φύσεως.

Αντιθέτως, η ίδια η κοινωνία, οργανωμένη και ανεπτυγμένη ή ανοργάνωτη και πρωτόγονη νοιώθει πάντα την ανάγκη να υποβάλλει τα νέα μέλη της σε δοκιμασίες ή τελετές, στις οποίες ο νέος πρέπει να ανταποκριθεί, ώστε η κοινωνία να τον κάνει δεκτό στους κόλπους της ως άνδρα, πολεμιστή, πολίτη.

Σε πρωτόγονες κοινωνίες η βοή και η επίκριση των σωμάτων με άργιλο ήταν βασικά στοιχεία στις τελετές μύησης και πολλοί ερευνητές σήμερα προσπαθούν να βρουν κοινά στοιχεία και στις αντίστοιχες τελετές μύησης των αρχαίων Ελληνικών πόλεων. Στις αρχαίες ελληνικές κοινωνίες, τελετές μύησης αναφέρονται ως προς την εισαγωγή στη φυλετική ομάδα και ως προς την εισαγωγή σε μυστικές ομάδες, που σηματοδοτούν το πέρασμα σε μια ιδιαίτερη και πιθανώς προνομιούχο κατάσταση, όπως π.χ. οι τελετές που σηματοδοτούν το πέρασμα από την παιδική στην ανδρική ηλικία¹.

Οι τελετές εισόδου στην εφηβεία συνδέονται στενά με το ενδιαφέρον της κοινότητας, καθώς εορτάζονται από την κοινότητα ως μια δημόσια τελετή. Αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδο στην κοινότητα και ως εκ τούτου είναι υποχρεωτικές. Αυτοί που αποκλείονται από αυτές ή που δεν φέρνουν σε πέρας αυτό, που οι τελετές περιλαμβάνουν δεν θεωρούνται μέλη της κοινότητας και κατά συνέπεια δεν θεωρούνται ικανοί να ανήκουν στους πολεμιστές, στους πολίτες ούτε ικανοί να επιτελούν άλλες κοινωνικές λειτουργίες, π.χ. να παντρευτούν. Αυτή η τελετή ουσιαστικά αντιπροσωπεύει μια αναγέννηση του ατόμου ή αν προτιμάτε μια δεύτερη γέννηση του ατόμου και κατ' επέκταση μια αναγέννηση της ίδιας της κοινότητας.

Πρόκειται δηλαδή για μια κυκλική ανανέωση, που εκτελείται με μια εκτεταμένη περιοδική κίνηση. Με τις τελετές μύησης η κοινότητα δίνει στο νέο τα νόμιμα μέσα για να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις της. Η κοινότητα θέλει να μεταμορφώσει με αυτόν τον τρόπο άτομα «αφύσικα» σε «φυσικά», τα οποία να ανταποκρίνονται δηλαδή στις προϋποθέσεις που αυτή θέτει. Δεν αρκεί η ηλικιακή ωρίμανση των νέων, πρέπει επίσης να μπορούν να εργάζονται, να πολεμάνε κλπ. Έτσι ο Van Genep κάνει διάκριση ανάμεσα στη φυσιολογική εφηβεία και στην κοινωνική εφηβεία. Πρέπει να

¹ Van Genep, R.d.P., 15-30/A. Brelich, P.e.P.,13-19 /A. Brelich, Iniziazioni, 18-21/K.H.E. De Jong, Mysterienweisen, 15-18 /R. Pettazzoni, Misteri, 12-15.

επισημάνουμε επίσης, ότι οι τελετές αυτές έχουν και πολιτισμικό χαρακτήρα, καθώς με αυτές η κοινότητα υπερασπίζεται τον πολιτισμό και την παράδοσή της. Δια μέσου των τελετών αυτών λοιπόν η κοινότητα διαιώνίζεται και αναγεννάται. Άμεση είναι η θέση του παράγοντα της θρησκείας ως προς την εκπλήρωση των τελετουργικών διαδικασιών και λειτουργιών της κοινότητας, ενώ ο ιερός χαρακτήρας της εκπαιδύσεως είναι εμφανής σε κάθε κοινωνία².

Αναγνωρίζοντας ότι οι διαβατήριες αυτές τελετές ενυπάρχουν σχεδόν ως έμφυτη ανάγκη κάθε κοινωνικής δομής, θα ήταν επιπόλαιο να υποστηρίζεται ότι η ύπαρξή τους στην Αθήνα διαπιστώνεται μόνον έπειτα από το 336 π.Χ. Όμως πόσο παλαιά μπορεί να αναχθεί η παρουσία τέτοιων τελετών και κάτω από ποια μορφή; Τι δηλαδή αποτελεί τελετή μνήσεως από την εφηβική στην ανδρική ηλικία σε παλαιότερες εποχές;

Για την Αθήνα και τις τελετές μνήσεως των εφήβων σε παλαιότερες εποχές μας δίνουν κάποια ιδέα ορισμένες εορτές, που η θρησκευτική λειτουργία, η υφή και τα έθιμά τους ανάγονται σε ασφαλώς παλαιότερες περιόδους και αναγνωρίζονται ως κατάλοιπα αυτών των περιόδων. Οι εορτές αυτές συνδέονται κατά κόρον με το μυθολογικό κύκλο του Θησέως, αυτού του περίφημου ήρωος της Αθήνας (ο Θησεύς εθεωρείτο ως ο συνοικιστής των Αθηνών), ενώ οι μύθοι σχετικά με αυτόν τον ήρωα ανάγονται τουλάχιστον στους Σκοτεινούς Χρόνους. Χαρακτηριστικές εορτές που σχετίζονται με τον μυθολογικό κύκλο του Θησέως είναι τα Πυανέψεια, τα Οσχοφόρεια, τα Εκατόμβαια, τα Συνοικία, καθώς και η αποστολή της θρησκευτικής και εορταστικής πρεσβείας στη Δήλο, η οποία χόρευε το χορό των Γεράνων.

Το όνομα Πυανέψεια προέρχεται από τις δύο λέξεις «Φασόλια» και «Βράσιμο» και αναφέρεται σε ένα ειδικό πιάτο, που μαγειρεύεται με αφορμή την εορτή³. Ήταν πολύ συνηθισμένο για ελληνικές εορτές να σχετίζονται με ειδικές τροφές. Ακόμη και εάν τα φασόλια έδωσαν το όνομά τους σε αυτό το πιάτο, αυτά δεν ήταν το μοναδικό συστατικό, αν και πρέπει να ήταν το βασικό. Πιθανώς περιέχονταν πολλά λαχανικά και δημητριακά. Για την ακρίβεια πρέπει να ήταν ένα είδος Πανσπερμίας, δηλαδή όλοι οι καρποί βρασμένοι μαζί σε ένα σκεύος. Καθώς, σύμφωνα με την παράδοση, ο Θησεύς επέστρεψε από την Κρήτη στην Αθήνα στις 7 του Πυανειώνος, οι θρησκευτικές τελετές αυτής της ημέρας εξηγούνται όλες από τα μυθολογικά επεισόδια της επιστροφής του στο ανάκτορο του πατέρα του.

Οι τελετές στα Πυανέψεια παρουσιάζονται ως εκπλήρωση των ταμάτων προς τον Απόλλωνα, που έγιναν από τον Θησέα και τους συντρόφους του στη Δήλο. Αυτοί είχαν υποσχεθεί στο Θεό ότι, εάν επέστρεφαν σώοι στο σπίτι θα έκαναν αυτές τις προσφορές προς τιμήν του. Μόλις αποβιβάστηκαν στην Αθήνα ανέμειξαν ότι απέμεινε από τα εφόδια του ταξιδιού τους και τα τοποθέτησαν στο ίδιο σκεύος. Στη συνέχεια τα έβρασαν και έφαγαν όλοι μαζί. Αυτή η εικόνα αναπαράγεται σαφώς κατά τα δρώμενα στην εορτή των Πυανειώνων. Βέβαια αυτή η εορτή έχει να

² A. Brelich, P.e.P., 13-19.

³ H.W. Parke, Festivals, 75.

κάνει και με τη συγκομιδή των καρπών, αφού αναμειγνύονται όλοι οι βρώσιμοι καρποί και μαγειρεύονται, ενώ προσφέρονται ταυτόχρονα στη θεότητα, προσευχόμενοι οι πιστοί για την ανανέωση των καρπών και για το επόμενο έτος.

Την ίδια εποχή εορταζόταν μια πιο πολύπλοκη εορτή με περίεργο τελετουργικό, που εξηγείται με αναφορά στο μυθολογικό κύκλο του Θησέως⁴. Η εορτή αυτή ήταν τα Οσχοφόρεια. Πολύ σημαντική πηγή για την εορτή αυτή και το συσχετισμό της με τον κύκλο του Θησέως αποτελεί ο Πλούταρχος με το βίο του Θησέως⁵. Σημαντικότερη πηγή αποτελεί επίσης η επιγραφική μαρτυρία του κανονισμού των Σαλαμινίων, του ιερατικού δηλαδή γένους, που ήταν επιφορτισμένο με την εκπλήρωση των θρησκευτικών και αγωνιστικών λειτουργιών, που σχετίζονταν με την εορτή αυτή⁶. Αυτή η επιγραφή μας βοηθά να διακρίνουμε τα Οσχοφόρεια και τον αγώνα δρόμου, που γινόταν και από πολλούς σχετιζόταν με τα Οσχοφόρεια. Στους εορτασμούς αυτούς έχουμε τα βασικά στοιχεία της κρητικής περιπέτειας του Θησέως και της θριαμβευτικής επιστροφής του στο ανάκτορο του πατέρα του.

Κατά τον εορτασμό των Οσχοφορείων μια εορταστική ομάδα παρελαύνει από την Αθήνα στο Φάληρο, στο ιερό της Αθηνάς Σκιράδος. Η πομπή ξεκινούσε από το ιερό του Διονύσου στην Αθήνα, πιθανώς το ιερό στις Λίμνες -και αυτό εξαιτίας της παλαιότητας της εορτής - και όχι από το θέατρο του Διονύσου Ελευθέρεως, του οποίου η λατρεία εισήχθη κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. Επικεφαλής της πομπής ήταν ένας κήρυκας και δύο νέοι, των οποίων τα ρούχα και τα στολίδια ήταν τόσο κομψά, ώστε οι συσχετισμοί με το ταξίδι του Θησέως στην Κρήτη είναι εμφανείς, αφού σύμφωνα με την παράδοση ο Θησεύς είχε εισάγει δύο περισσότερους νέους, τους οποίους είχε μεταμφιέσει σε κοπέλες⁷. Τα αντικείμενα, που μετέφεραν οι νέοι στην πομπή, έδωσαν το όνομά τους στην εορτή. Ονομάζονταν Όσχοι και κατά συνέπεια Οσχοφόρεια είναι η μεταφορά τσαμπιών σταφυλιού στα χέρια.

Οι νέοι αυτοί προέρχονταν από τις καλύτερες των οικογενειών της Αθήνας. Οι συμμετέχοντες στην πομπή τραγουδούσαν ειδικούς ύμνους, που ονομάζονταν Οσχοφορικά μέλη. Μόλις η πομπή έφτανε στο Φάληρο προσέφερε θυσία και επακολουθούσε συμπόσιο, φαγοπότι για την ακρίβεια, στο οποίο συμμετείχαν όλοι⁸. Υπάρχουν και άλλα στοιχεία και χαρακτηριστικά των τελετουργικών, που εξηγούνται μόνο με την αναφορά στο μυθολογικό κύκλο του Θησέως, όπως π.χ. το ότι ο κήρυκας, που συνόδευε την πομπή, δεν φορούσε τη γιρλάντα, που φορούσαν αυτοί, που έπαιρναν μέρος στις εορτές, αλλά την τοποθετούσε γύρω από το μαστούνι του. Επίσης με το πέρας των σχετικών σπονδών κατά το τέλος της εορτής αυτοί, που ήταν παρόντες, αναφωνούσαν «Ελελεύ, Ιού, Ιού».

Δεν ήταν ασυνήθιστο να φωνάζουν ή να τραγουδούν ύμνους σε κάποιο σημείο της θυσίας,

⁴ H.W. Parke, Festivals, 77-81.

⁵ Πλουτάρχου Θησεύς, 17,7.

⁶ William S. Ferguson, Salaminioi, 1-9.

⁷ Noel Robertson, Legends, 120-133 / C.F. Deubner, Feste, 142-7 / W.S. Ferguson, Salaminioi, 18-21, 24-8, 33-41 / H. Jeanmaire, Couroi, 338-363 / C. Pélékidis, Ephébie, 226-228.

⁸ H.W. Parke, Festivals, 77.

αλλά ο ειδικός συνδυασμός αυτών των κραυγών ήταν παράδοξος για τους Έλληνες. «Ελελεύ» είναι μια κραυγή ενθάρρυνσης ή θριάμβου, ενώ «Ιού, Ιού» σημαίνει μια έκφραση έκπληξης και σύγχυσης⁹. Η εξήγηση και για αυτό βρίσκεται στο μυθολογικό κύκλο του Θησέως, όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω. Ιδιαιτερότητα αποτελεί και η αναφορά ότι στην πομπή έπαιρναν μέρος γυναίκες που καλούνταν Δειπνοφόροι. Αυτές μετέφεραν το υπόλοιπο φαγητό, το οποίο χρειαζόταν, για να συνοδεύει το θυσιαζόμενο ζώο. Πάντως ήταν ασυνήθιστο στην Αθήνα να συνοδεύουν τους άντρες τους οι γυναίκες, όταν αυτοί έβγαιναν έξω για φαγητό, έτσι δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα, αν διαδραμάτιζαν και κάποιο ρόλο στα ανδρικά συμπόσια, που ακολουθούσαν. Λέγεται πάντως, ότι οι Δειπνοφόροι μιμούνταν τις μητέρες των νέων και των παρθένων, που εστάλησαν ως φόρος στο Μίνωα.

Αφού οι νέοι και οι παρθένες επελέγησαν με κλήρο, οι μητέρες τους πήγαν σε αυτούς στο Φάληρο, πριν αναχωρήσει το πλοίο για την Κρήτη, φέρνοντάς τους ψωμί και κρέας και προσπαθώντας με ιστορίες να τους εμψυχώσουν. Αυτά τα χαρακτηριστικά αναπαράγονται στις Δειπνοφόρους, οι οποίες συμμετείχαν στην πομπή μεταφέροντας τροφή και οι οποίες έλεγαν μυθικές ιστορίες στο συμπόσιο. Οι δύο νέοι ντυμένοι κορίτσια, οι Οσχοφόροι, που επικεφαλής της πομπής έφεραν τσαμπιά σταφυλιών, λέγεται ότι επαναφέρουν ένα κόλπο του Θησέως για να εξαπατήσει τον Μίνωα. Ο Θησέας δηλαδή αντί να πάρει μαζί του 7 παρθένες, πήρε μόνον 5 και συμπλήρωσε τον απαιτούμενο αριθμό διαλέγοντας δύο νέους από τους συντρόφους του, που είχαν φρέσκο και απαλό, θηλυπρεπές πρόσωπο αλλά ανδρικό πνεύμα.

Όπως λέει ο Πλούταρχος, ο Θησεύς άλλαξε την εξωτερική εμφάνισή τους ντύνοντάς τους με γυναικεία ρούχα και αλλάζοντας την κόμμωσή τους. Επίσης τους φόρεσε κοσμήματα, ενώ τους έμαθε να μιλούν και να συμπεριφέρονται γυναικεία. Κατά την επιστροφή στην Αθήνα τοποθέτησε αυτούς τους δύο νέους, ντυμένους ως παρθένες, στην κεφαλή της πομπής. Τα τσαμπιά τα μετέφεραν είτε για να ευχαριστήσουν τον Διόνυσο και την Αριάδνη για τη συμμετοχή τους στην περιπέτεια του Θησέως είτε γιατί απλά η επιστροφή του Θησέως συνέπεσε χρονικά με την εποχή του τρύγου¹⁰. Ο ασυνήθιστος τρόπος που μετέφερε την γιρλάντα του ο κήρυκας και η ιδιότροπη μείξη κραυγών, που προφέρονταν κατά τη θυσία, μυθολογικά συνδέονται με το θάνατο του Αιγέως, του πατέρα του Θησέως.

Σύμφωνα με το μύθο ο Θησεύς ξέχασε να υψώσει τα άσπρα πανιά κατά την επιστροφή του, ένδειξη ότι όλα είχαν πάει κατ' ευχήν. Έτσι ο Αιγέως, βλέποντας από την άκρη της Ακροπόλεως τα μαύρα πανιά, πίστεψε, ότι ο γιος του σκοτώθηκε και αυτοκτόνησε, αφού έπεσε από το βράχο. Όταν έφτασε ο κήρυκας, που έστειλε ο Θησεύς για να αναγγείλει την ασφαλή επιστροφή του στην Αθήνα, βρήκε το λαό να θρηνεί για την απώλεια του βασιλιά του. Όταν όμως άκουσαν τα καλά νέα για τον Θησέα, έφτιαξαν ένα στεφάνι για τον κήρυκα. Αυτός, αν και δέχτηκε τις γιρλάντες, δεν τις φόρεσε,

⁹ H.W. Parke, Festivals, 77-78.

¹⁰ H.W. Parke, Festivals, 78-79.

καθώς έπρεπε να ανακοινώσει τα άσχημα νέα στον Θησέα, ότι δηλαδή ο πατέρας του είχε σκοτωθεί. Έτσι πέρασε τη γιρλάντα γύρω από το μαστούνι του, μια πρακτική την οποία εμμείτο αργότερα ο κήρυκας κατά τα Οσχοφόρεια. Παρομοίως η μίξη κραυγών κατά τις σπονδές αντανακλά τα ανάμεικτα συναισθήματα των Αθηναίων, που προέρχονταν από τη χαρά για την επιστροφή του Θησέως και από τη λύπη για το χαμό του βασιλιά τους Αιγέα.

Ακόμα και αν κάποιος υποθέσει, ότι ένα ιστορικό γεγονός βρίσκεται πίσω από το μύθο του Θησέως, αυτά τα ξεχωριστά επεισόδια εφευρέθηκαν, για να ταιριάξουν προϋπάρχουσες θρησκευτικές πρακτικές. Έτσι π.χ. οι νέοι, που μεταμφιέζονταν σε γυναίκες, ουσιαστικά αναπαράγουν μια λατρευτική πρακτική τραβεστισμού, η οποία εφαρμόζεται και αλλού στην Ελλάδα την ίδια εποχή. Τα άλλα έθιμα είναι λιγότερο χαρακτηριστικά και λιγότερο εύκολα ως προς το να εξηγηθούν.

Σημαντικότερα στοιχεία για την εορτή μας δίνει, όπως είπαμε, ο κανονισμός των Σαλαμινίων, του ιερατικού γένους δηλαδή, που είχε υπό την εποπτεία του τη διεξαγωγή των θρησκευτικών τελετουργιών, που σχετίζονταν με την εορτή. Η επιγραφική μαρτυρία αυτού του κανονισμού δημοσιεύτηκε το 1938¹¹. Οι Σαλαμίνιοι, όπως αποδεικνύει το όνομά τους, αρχικά ζούσαν στο νησί της Σαλαμίνας και εκείνη την εποχή τιμούσαν την Σκιράδα, η οποία φρόντιζε και για τον τρύγο.

Σε μια ημερομηνία, που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, πιθανώς έπειτα από τη σύγκρουση της Αθήνας με τα Μέγαρα για την κατοχή της Σαλαμίνας, στα τέλη του 7^{ου} αιώνας π.Χ. ή στις αρχές του 6^{ου} αιώνας π.Χ., οι Σαλαμίνιοι μεταφέρθηκαν στην Αττική και εγκαταστάθηκαν σε δύο ομάδες, η μία κοντά στο Σούνιο και η άλλη στο Φάληρο. Αυτοί μετέφεραν τη λατρεία της θεότητάς τους που, όπως ήταν επόμενο και φυσικό, συνδέθηκε με την εξέχουσα θεότητα της πόλεως της Αθήνας, δηλαδή την Αθηνά. Πιθανώς στη Σαλαμίνα αυτοί εόρταζαν μια εορτή παραπλήσια με τα Οσχοφόρεια. Στη μεταφορά αυτή της λατρείας, έπρεπε οι τελετές να συνδεθούν με τον τοπικό θεό του κρασιού και του τρύγου και για αυτό η πομπή ξεκινούσε από το ιερό του Διονύσου στις Λίμνες¹². Η μυθολογική σύνδεση με το σπουδαίο αττικό ήρωα, τον Θησέα, ολοκλήρωσε τη σημασία και τη μεταφορά της εορτής στην Αθήνα. Στους Σαλαμίνιους πρέπει να οφείλεται και η φήμη ότι οι Αθηναίοι, την εποχή του Θησέως, δεν έδειχναν ιδιαίτερη προσπάθεια να αναπτύξουν τη ναυσιπλοΐα τους και για αυτό έπρεπε να παίρνουν πλοηγούς και ναύκληρους από το γειτονικό νησί της Σαλαμίνας.

Τμήμα του εορτασμού των Οσχοφορείων θεωρείται από πολλούς μελετητές ένας αγώνας δρόμου, που ελάμβανε χώρα στην ίδια οδό, στην οποία διεξαγόταν και η πομπή των Οσχοφορείων¹³. Οι δρομείς έπρεπε να ήταν είτε έφηβοι είτε παιδιά, των οποίων και οι δύο γονείς ζούσαν (παίδες αμφιθαλείς). Επίσης προέρχονταν από διαφορετικές φυλές. Ο νικητής έπαιρνε ως έπαθλο ένα κύπελλο, το οποίο γεμιζόταν με ένα παραδοσιακό ποτό. Δεν ήταν κοινό στοιχείο με τα δρώμενα στα

¹¹ William S. Ferguson, Salaminioi, 1-9, no 1.

¹² H.W. Parke, Festivals, 80.

¹³ Ath 11. 92, 495F (Αριστόδημος F Gr Hist 38F-9) / Prokl Chrest, Phot Bibl 239, 332a / Mommsen FdSA, 291-8, 306-7 / Pélékidis, Ephébie, 229-235.

Οσχοφόρεια μόνον, ότι ο δρόμος διεξαγόταν στην ίδια οδό, όπως και η πομπή της εορτής, αλλά και το ότι οι δρομείς, όπως και οι συμμετέχοντες στην πομπή, μετέφεραν επίσης το ίδιο εποχιακό έμβλημα, δηλαδή τσαμπιά σταφυλιών. Ο νικητής του αγώνα δρόμου είχε το δικαίωμα να γευτεί τους καρπούς, που περιείχε η πενταπλή λεγόμενη φιάλη.

Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της εορτής και του αγώνα δρόμου¹⁴: Prokl Chrest, από τον Φώτιο, βιβλ. S 322, 13 Bekk «ωσχοφορικά δε μέλη παρ' Αθηναίους ήδετο του χορού δε δύο νεανίαι, κατά γυναίκα εστολισμένοι, κλήμα αμπέλου κομίζοντες μεστόν ευθαλών βοτρύων (εκάλουν δε αυτό ώσχην, αφ' ου και τοις μέλεσιν η επωνυμία) της εορτής καθηγούντο... ην δε τοις Αθηναίοις η παραπομπή εκ του Διονυσιακού ιερού εις το της Αθηνάς της Σκιράδος τέμενος. Είπετο δε τοις νεανίαις ο χορός και ήδε τα μέλη εξ εκάστης δε φυλής έφηβοι διημελλώντο προς αλλήλους δρόμω και τούτων ο πρότερος εγένετο εκ της πενταπλής λεγόμενης φιάλης, η συνεκιρνάτο ελαίω και οίνω και μέλιτι και τυρώ και άλφιτοις».

Τα Πυανένεια, τα Οσχοφόρεια και τα Θησεία βρίσκονταν σε στενή σύνδεση μεταξύ τους, κάτι που προκύπτει και από το εορτολόγιο της πόλεως. Έτσι τα Οσχοφόρεια εορτάζονταν πιθανώς στις 6 του Πυανεπιώνος, τα Πυανένεια στις 7 του ίδιου μηνός και τα Θησεία στις 8 του Πυανεπιώνος, τα οποία καθιερώθηκαν ως εορτή των Αθηναίων έπειτα από το 475 π.Χ. και τη μεταφορά των οστών του Θησέως από τη Σκύρο στην Αθήνα με πρωτοβουλία του Κίμωνος. Αναφορές σε επιγραφές μεταγενέστερων εποχών δείχνουν ότι τμήματα της εορτής αποτελούσαν μια πομπή, μια θυσία και αθλητικοί διαγωνισμοί, στους οποίους βέβαια συμμετείχαν και έφηβοι.

Ένα σημαντικό θρησκευτικό γεγονός, το οποίο συνδέεται με το μυθολογικό κύκλο του Θησέως, είναι η ετήσια αποστολή των Αθηναίων στη Δήλο ενός χορού, που χόρευε το χορό του Γεράνου¹⁵. Η αποστολή αναφερόταν στην επιστροφή του Θησέως από την Κρήτη. Μια αρχαία τριακοντήρης, πάντα η ίδια, η οποία επισκευαζόταν, πιθανώς η Σαλαμινία, λόγω της σύνδεσης της Σαλαμίνας και των Σαλαμινίων με την περιπέτεια του Θησέως και τον αντίστοιχο εορτασμό της, και ένας χορός από νέους και παρθένες, που επιβιβάζονταν σε αυτή μαζί με επικεφαλής του χορού και έναν αρχιθεωρόν, έπλεε προς τη Δήλο. Στη Δήλο ο χορός χόρευε τον χορό του Γεράνου γύρω από τον αρχαίο βωμό του Απόλλωνος, που σχηματιζόταν από κέρατα κατσικιών. Το αρχαίο πλοίο, ο χορός και ο χορός του Γεράνου, όλα αυτά ήταν ειδικά έθιμα, τα οποία η Αθήνα διατηρούσε σε ανάμνηση της περιπέτειας του Θησέως¹⁶.

Αναφέρεται επίσης, ότι στη Δήλο ο Θησεύς ανήγειρε ένα άγαλμα της Αφροδίτης ξύλινο με τετράγωνο βάθρο και καθιέρωσε αγωνίσματα, στα οποία ο νικητής στεφανωνόταν με φύλλα φοίνικος. Στον Πλούταρχο οι τελετές αυτές στη Δήλο αναφέρονται ακριβώς πριν από τις τελετές στο Φάληρο, πιθανώς λοιπόν η αποστολή να στελνόταν στο νησί στις αρχές του Πυανεπιώνος. Αγωνίσματα ή

¹⁴ Deubner, Feste, 142-147.

¹⁵ Πλουτάρχου Θησεύς 21 1-2 / Πλάτωνος Φαίδων 58 A-B / Ξενοφώντος Απομνημονεύματα 4, 8, 2 / Πausανίου 8.48.3, 9.40. 3-4 / Poll 4. 101.

¹⁶ Noel Robertson, Legends, 128-130.

τουλάχιστον λαμπαδηδρομίες διεξάγονταν στη Δήλο με το όνομα Θησεΐα κατά τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου του αθηναϊκού ελέγχου στο νησί, έπειτα από το 166 π.Χ. σύμφωνα και με τις επιγραφικές μαρτυρίες¹⁷.

Ας εξετάσουμε τώρα μιαν άλλη ενότητα εορταστικών εκδηλώσεων, που σχετίζονται με την εγγραφή νέων πολιτών στα αρχεία των φατριών ή των δήμων αργότερα, και οι οποίες έχουν και αυτές καταβολές και προελεύσεις, που χάνονται στους Σκοτεινούς και στους αρχαϊκούς χρόνους¹⁸.

Στην Αθήνα γίνονταν τρεις εορτές το μήνα Εκατομβαιώνα, τον πρώτο του έτους, που αποσκοπούσαν και στην επανένωση της κοινότητας. Αυτές οι εορτές ήταν τα Εκατόμβαια στο πρώτο τέταρτο του μηνός, τα Συνοΐκια προς το τέλος του μηνός και τα Παναθήναια στο τέλος του μηνός. Αυτές οι εορτές δεν ήκμασαν όλες την ίδια περίοδο και κατά συνέπεια δεν αντανακλούν το ίδιο είδος κοινωνικής οργάνωσης. Η καθεμία με τη σειρά της αποτελούσε την κύρια εορτή για το νέο έτος. Τα παλαιότερα είναι τα Εκατόμβαια, ένα κατάλοιπο των ημερών που η Αθήνα ήταν απλά μια μικρή κοινότητα στα νοτιοανατολικά της Ακροπόλεως. Τα επόμενα είναι τα Συνοΐκια, που ήκμασαν, όταν η Αττική για πρώτη φορά οργανώθηκε σε φατρίες, ενώ ακολουθούν τα Παναθήναια.

Η εορτή Εκατόμβαια είναι γνωστή από την αιτιολογία της, την ιστορία της αφίξεως του Θησέως στην Αθήνα και την υποδοχή του στο παλάτι του πατέρα του, δηλαδή του Αιγέως. Φαίνεται ότι ανήκει σε ένα γενικότερο τύπο, δηλαδή είναι μια εορτή προς τιμήν του Απόλλωνος, στην οποία νέοι, που μόλις ενηλικιώνονταν, εγγράφονταν ως πολίτες και πολεμιστές. Όπως είναι ευνόητο η ιστορία του Θησέως και της εγγραφής του πηγαίνει χρονικά πολύ πίσω. Προφανώς η εορτή αυτή ήκμασε την εποχή, που η Αθήνα δεν ήταν ακόμη οργανωμένη σε φατρίες, και λόγω της σύνδεσής της με τον Θησέα αλλά και γιατί έπειτα από τον Κλεισθένη οι νέοι εγγράφονταν στους δήμους, ενώ πιο πριν στις φατρίες. Η περίοδος συνεπώς, που τα Εκατόμβαια ήκμασαν, πρέπει να είναι η περίοδος των Σκοτεινών Χρόνων. Οι εορταστικές εκδηλώσεις γίνονταν στη νοτιοανατολική Αθήνα, γεγονός που συμφωνεί με την εικόνα, που παρουσιάζει ο Θουκυδίδης για την Αθήνα πριν ο Θησεύς την αναπτύξει. Η αιτιολογία της εορτής λοιπόν είναι η άφιξη του Θησέως στο παλάτι του Αιγέως έπειτα από την ολοκλήρωση των άθλων του. Πηγές μας είναι ο Βακχυλίδης¹⁹, ο Οβίδιος²⁰, ο Πλούταρχος²¹ και ο Πausανίας²² (ο Πλούταρχος και ο Πausανίας έχουν πιθανώς ως πηγές τους κάποιον αθηναίο χρονικογράφο). Η ιστορία διαπραγματεύτηκε από τον Ευριπίδη και τον Σοφοκλή σε δύο τραγωδίες, που ονομάζονταν Αιγεύς²³.

Ο Πλούταρχος αναφέρει σε δύο σημεία, ότι ο Θησεύς έφτασε στην Αθήνα στις 8 του Εκατομβαιώνος, έχοντας ως πηγές του στη δεύτερη περίπτωση τον Διόδωρο τον περιηγητή, ενώ στην

¹⁷ I. Dél 1951-2, 1955 / Bruneau, C.d.D., 35.

¹⁸ Noel Robertson, Legends, 3.

¹⁹ Βακχυλίδου Διθυρ. 17.

²⁰ Οβιδίου Μετ. 7 404-52.

²¹ Πλούταρχου Θησεύς 12 2-6.

²² Πausανίου 1.19.1

²³ L. Radermacher, Mythos, 252-3 / Herter, Der Marathonische Stier, 1.046-7.

πρώτη, όπως είπαμε, έναν αθηναίο χρονικογράφο, που περιγράφει την υποδοχή του Θησεώς στο παλάτι, το οποίο πρέπει να σχετίζεται με το ιερό του Απόλλωνος Δελφινίου²⁴. Έτσι η ημερομηνία αυτή συνδέεται με μια εορτή του Απόλλωνος, προφανώς με την αρχαία εορτή Εκατόμβαια²⁵. Η ιερή ημέρα του Απόλλωνος ήταν η έβδομη και πιθανώς η όγδοη ετίθετο ειδικά για την εγγραφή των νέων πολιτών. Τόσο στον Πλούταρχο όσο και στον Πausανία, ο Θησεύς με την άφιξή του στην Αθήνα πηγαίνει στο ιερό του Απόλλωνος Δελφινίου, στο οποίο σύμφωνα με τον Πλούταρχο βρίσκεται και η κατοικία του Αιγέως²⁶. Είναι εμφανές ότι η σύνδεση με την εγγραφή των νέων πολιτών υπάρχει σε αυτήν την ιστορία, όπως και γενικότερα η μετάβαση από την εφηβική στην ανδρική ηλικία, αρκεί κανείς να εξετάσει προσεκτικά την παρουσίαση των γεγονότων από τον Πλούταρχο και τον Πausανία. Στον Πausανία αναφέρεται, ότι ο Θησεύς χλευάστηκε, επειδή φορούσε στολίδια, είχε μαλλιά με μακρούς πλοκάμους και φορούσε ένα ρούχο ως τους αστραγάλους του μοιάζοντας στην ουσία ως επίγαμος παρθένος²⁷.

Είναι λοιπόν χαρακτηριστική στις τελετές μνήσεως στην ανδρική ηλικία η μεταμφίεση των εφήβων σε παρθένες και εδώ εντοπίζεται ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο από την ιστορία του Θησεώς. Ο Πλούταρχος αναφέρει επίσης μιαν ενδιαφέρουσα ιστορία, που δίνει χρήσιμες πληροφορίες για τις διαβατήριες τελετές, οι οποίες σηματοδοτούσαν το πέρασμα από την παιδική στην ανδρική ηλικία. Αναφέρει λοιπόν ότι, επειδή ήταν τότε έθιμο οι νέοι, που άφηναν πια την παιδική ηλικία, να πηγαίνουν στους Δελφούς και να αφιερώνουν την κόμη τους, πήγε ο Θησεύς στους Δελφούς, αλλά έκοψε μονάχα το μπροστινό μέρος από τα μαλλιά του - καθώς ο Όμηρος λέει πως έκαναν οι Άβαντες - και αυτό το είδος κουράς ονομάστηκε από το γεγονός αυτό «Θησηίς». Αυτός ο τρόπος κουράς ήταν αυτός, που άρμοζε σε πολεμικούς, εξασκημένους και τραχείς λαούς²⁸. Ο Θησεύς συμπεριφέρθηκε συνεπώς όπως όλοι οι νέοι της εποχής του αλλά με κάποια υπερβολή λόγω του ηρωικού χαρακτήρα, που του είχε προσδώσει ο αθηναϊκός λαός.

Έτσι είναι χαρακτηριστικό για τους εφήβους των μεταγενέστερων εποχών, ως δοκιμασία να επιδεικνύουν τη δύναμή τους, ανυψώνοντας το βόδι στο βωμό με αφορμή διάφορες λατρευτικές εκδηλώσεις. Ο Πausανίας λέει, πως ο Θησεύς πέταξε δύο βόδια πιο ψηλά από την οροφή του ιερού. Σε μια πιο οικεία εκδοχή ο Θησεύς πάλεψε με τον ταύρο του Μαραθώνος, του έσπασε ένα κέρατο, έδεσε το ζώο με ένα σχοινί και το έσυρε στον τόπο της θυσίας²⁹. Όπως τονίστηκε, σε μεταγενέστερες εποχές οι έφηβοι επαιούνταν στις επιγραφικές μαρτυρίες, διότι «αίρεσθαι τους βους» κυρίως στα Ελευσίνια Μυστήρια αλλά και στα Προηρόσια και πιθανώς και σε άλλες εκδηλώσεις της πόλεως³⁰.

Ήταν επίσης κατάλληλο για τους νέους να βοηθούν στο μαγείρεμα, όπως στη θυσία προς τιμήν του Απόλλωνος στην Ιλιάδα, που στέκονταν πλάι στον ιερέα: νέοι δε παρ' αυτόν έχουν

²⁴ Πλούταρχου Θησεύς 12.2, 36.5 (Διόδωρος F. GrHist 372 F 38).

²⁵ Graf, Apollon Delphinios 14-18.

²⁶ Πλούταρχου Θησεύς 12.4-6, 14.1.

²⁷ Πausανίου 1.19.1.

²⁸ Πλούταρχου Θησεύς 5.

²⁹ Herter, RE Supl. 13, 1.083-90.

πεμπώβολα χερσίν³¹. Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι αθηναίοι έφηβοι της Ελληνιστικής περιόδου επαιούνταν στις επιγραφές, διότι «και καλλιερήσαντες διενείμετο τα κρέα», κυρίως στα Ελευσίνεια Μυστήρια³². Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Θησεύς προσφέρθηκε να σχίσει το κρέας και τράβηξε για το σκοπό αυτό το ξίφος του υπό το βλέμμα του Αιγέως³³. Αυτό ήταν το σημάδι της αναγνώρισεως. Αυτό το γεγονός και επίσης το ξίφος και τα σανδάλια μας φέρνουν στο μυαλό τον οπλισμό, που ελάμβαναν οι έφηβοι, που αργότερα ήταν το δόρυ και η ασπίδα, μόλις αυτοί ενηλικιώνονταν.

Όπως θα διαπιστωθεί κατά την ανάλυση του θεσμού της εφηβείας, οι έφηβοι έκαναν μια επίδειξη των ικανοτήτων τους ενώπιον του αθηναϊκού λαού και έπειτα αναλάμβαναν τα όπλα, που τους εμπιστευόταν η πόλη. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο παρουσιάζεται ένα άλλο κοινό στοιχείο με την ιστορία του Θησεύς, καθώς μόνον έπειτα από τη θυσία και την αναγνώριση ο Αιγέως συνεκάλεσε τους πολίτες και τους παρουσίασε τον υιό του. Ένα στοιχείο που πρέπει να επισημανθεί και να χρησιμοποιηθεί στο δεύτερο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, όπου επιχειρείται μια σύνδεση με τις τελετές μνήσεως, που ίσχυαν στην Κρήτη, είναι ο ιδιαίτερος ρόλος, που διαδραματίζει στην εγγραφή των πολιτών ο Απόλλων Δελφίνιος, κάτι το οποίο ισχύει σε πολύ μεγάλο βαθμό ακόμα και σε μεταγενέστερες εποχές στην Κρήτη.

Ο Θησεύς αργότερα έφερε όλον τον πληθυσμό της Αττικής στην πόλη και του έδωσε κυβέρνηση και αρχές. Ο Θησεύς θεωρείται λοιπόν ως ο συνοικιστής των Αθηνών. Συνέπεια αυτού του γεγονότος θεωρείται η δημιουργία μιας νέας εορτής, των Συνοικίων³⁴. Συνεπώς η εορτή Συνοίκια και η αιτιολογία της είναι μεταγενέστερη από τα Εκατόμβαια και την αιτιολογία τους. Ο Θουκυδίδης μας δίνει σπουδαίες πληροφορίες για το συνοικισμό που έγινε από τον Θησεά³⁵. Πριν από αυτόν, αναφέρει, ότι η Αθήνα ήταν μια μικρή εγκατάσταση στα νοτιοανατολικά. Στην πορεία λοιπόν των Σκοτεινών Χρόνων μπορεί να ισχυριστεί κάποιος, ότι η κοινωνία και η διοίκηση της πόλεως άλλαξαν. Στην Αττική ο αυξανόμενος πληθυσμός οργανώθηκε γύρω από την πόλη των Αθηνών σε ένα σύστημα φατριών. Τώρα πλέον «αι φατρίαί» είναι αυτές, που αποτελεσματικά αναλαμβάνουν, να εγγράψουν τους νέους πολίτες και πολεμιστές στους κόλπους τους. Με την ανάπτυξη του συστήματος των φατριών η εορτή των Εκατομβαίων έχασε τη σημασία της. Αν και οι πολίτες εγγράφονταν τοπικά στη φατρία τους, μέλη των φατριών έρχονταν στην Αθήνα στην αρχή του πολιτικού έτους για να εκλέξουν ή να επευφημήσουν τους αξιωματούχους της κυβερνήσεως. Αυτό το γεγονός ονομαζόταν Συνοίκια και εορταζόταν στο πλήρες φεγγάρι του πρώτου μηνός του έτους. Η λατρεία απευθυνόταν στον Δία και στην Αθηνά, τις θεότητες που λατρεύονταν από όλες τις φατρίες.

Η εορτή παρουσιάζεται επιγραφικά στους κανονισμούς του δήμου των Σκαμπονιδών και

³⁰ C. Pélékidis, *Ephébie*, 223,

³¹ *Ιλιάδος* I 465.

³² B.D. Meritt G.I, *Hesperia* XVI, 170-172, no 67, στχ. 15-16.

³³ Πλούταρχου Θησεύς 12.

³⁴ Noel Robenson, *Legends*, 9-11.

³⁵ Θουκυδίδου *Ιστορία* 2.15 1-2, 16.1.

πρέπει να συνεχίστηκε με κάποια μορφή ως και την εποχή του Πλουτάρχου³⁶. Πάντως ο συνοικισμός από τον Θησέα δεν είναι το μοναδικό αίτιο για αυτήν την εορτή. Με τα Συνοίκια σχετίζονται και ιστορίες για τον Δημοφώντα, τον υιό του Θησεώς, τον Σόλωνα και τον Πεισίστρατο, αλλά σαφώς αυτές είναι μεταγενέστερες. Σύμφωνα με τον επιγραφικά σωζόμενο κανονισμό των Σκαμπονιδών ετελούντο θυσίες ζώων και γενικά η εορτή αποτελούσε μια αφορμή για μια συνάθροιση της κοινότητας³⁷.

Στον 6^ο αιώνα, και ουσιαστικά από την εποχή του Πεισιστράτου, αναπτύσσεται και διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο μια παλαιότατη εορτή, τα Παναθήναια. Η παννυχίς, τμήμα της εορτής των Παναθηναίων, εορταζόταν στην Ακρόπολη τη νύχτα της 28^{ης} του μηνός Εκατομβαιώνος και ακολουθούσε το ξημέρωμα η σπουδαία πομπή της εορτής. Δάδες άναβαν στα ιερά, όπου η εορτή διεξαγόταν, δηλαδή σε αυτό της Αθηνάς και των συντρόφων της, Πανδρόσου και Κουροτρόφου. Νέοι και παρθένες χόρευαν και τραγουδούσαν ύμνους χαράς, παιάνας και ολολυγίας³⁸. Σύμφωνα με ένα ψήφισμα, που σώζεται επιγραφικά, η ιέρεια της Αγλαύρου επέβλεπε την τάξη και τοποθετούσε μια τράπεζα προσφορών³⁹. Σε αυτό τιμάται μια ιέρεια της Αγλαύρου, καθώς είχε κάνει τις απαιτούμενες θυσίες και είχε φέρει σε πέρας τη διοργάνωση της Παννυχίδας. Είναι επίσης σημαντικό, ότι η ιέρεια της Αγλαύρου, που υπηρετούσε επίσης την Πάνδροσον και την Κουρότροφον, προερχόταν από το γένος των Σαλαμινίων. Παρατηρήται, ότι στην Παννυχίδα νέοι χόρευαν και τραγουδούσαν ύμνους. Περίεργη είναι σε αυτό το σημείο η ελλιπής πληροφόρηση για τη συμμετοχή των εφήβων, ως θεσμού, σε μεταγενέστερες εποχές στην εορτή.

Οι έφηβοι λοιπόν αν και συμμετείχαν σε μια πλειάδα εορταστικών εκδηλώσεων, που διοργάνωνε η πόλη, αναφέρονται ελάχιστα ως προς τη συμμετοχή τους στην εορτή των Παναθηναίων. Πάντως, αποδεικνύεται επιγραφικά, ότι κατά την ελληνιστική εποχή οι έφηβοι με τη συνοδεία του κοσμητού τους ανέβαιναν στην Ακρόπολη και θυσίαζαν στην Αθηνά Πολιάδα, την Πάνδροσον και την Κουροτρόφον, ουσιαστικά δηλαδή στις θεότητες, που ετιμώντο και κατά την Παναθηναϊκή Παννυχίδα⁴⁰. Εάν οι νέοι ανταποκρίνονταν στις εορταστικές εκδηλώσεις, που περιέκλειε η Παννυχίς, ήταν ικανοί να παρελάσουν την επόμενη ημέρα ως πλήρεις πολίτες.

Όπως αναφέρθηκε η Παναθηναϊκή πομπή ακολουθούσε αμέσως μετά την Παννυχίδα. Η ιέρεια της Αγλαύρου αναλαμβάνοντας το αξίωμά της, θυσίαζε στους θεούς, που θα τη βοηθούσαν να χειριστεί τους εφήβους και τις παρθένες, δηλαδή στον Άρη, στον Απόλλωνα, στον Ήλιον και στις Ώρες. Η ιέρεια της Αγλαύρου έπρεπε να διαβεβαιώσει, ότι οι νέοι και οι παρθένες έφτασαν στον Κεραμεικό, όπου σχηματιζόταν η πομπή ευπρεπώς και εγκαίρως⁴¹. Τα Παναθήναια αποτελούν λοιπόν την τρίτη, κατά χρονολογική σειρά, εορτή κατά τη διάρκεια της οποίας, νέοι εγγράφονταν στους

³⁶ Πλουτάρχου Θησεύς 24, 1-4.

³⁷ James H. Oliver, *Inscriptions*,. 19-21, no 2.

³⁸ D.Meritt, *Inscriptions*, 1954, 239-297 / IG II2 334 / Deubner Feste, 24.

³⁹ G.S. Dontas, *Aglaurion*, 50-52.

⁴⁰ Noel Robertson, *Legends*, 108-109.

⁴¹ Noel Robertson, *Legends*, 114.

καταλόγους των πολιτών. Τα σημαντικά στοιχεία αυτής της διαδικασίας ήταν, η Παννύχης και η πομπή, που ακολουθούσε. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές σε αρχαίους συγγραφείς και σε επιγραφές: «επει σοι πολύθυτος αεί τιμά κραίνεται, ουδέ λάθει μηνών φθινάς άμερα, νέων τ' αοιδαί χορών τε μολπαί ανεμόεντι δ' επ' όχθω ολολύγματα παννυχίοις υπό παρθένων ιαχεί ποδών κρότοισιν»⁴², «άσας δε τον ειωθότα παιάνα τη θεώ και τα νενομισμένα προπομπεύσας, ως είχαν στολής, αυτή χλαμύδι και αυτοίς στεφάνοις έρχομαι οίκαδε εις εμαυτόν»⁴³, «τους δε ιεροποιούς τους διοικούντος τα Παναθήνια τα κατ' ενιαυτόν ποείν την πα[ννυχίδα] ως καλλίστην τη θεώ και την πομπήν πέμπειν άμα ηλίω ανιόντι»⁴⁴.

Όπως ειπώθηκε, η μεταρρύθμιση του Κλεισθένους είχε ως αποτέλεσμα, οι νέοι να εγγράφονται πλέον ως πολίτες στα αρχεία του δήμου, ενώ πιο πριν οι νέοι, όταν ενηλικιώνονταν, εγγράφονταν στη φρατρία. Σε αυτό το σημείο θα ήταν ενδιαφέρον να σταθούμε για λίγο, παρουσιάζοντας μια παλαιότατη εορταστική εκδήλωση των φρατριών, στην οποία νέοι εισάγονταν στη φρατρία. Η εορτή αυτή ήταν τα Απατούρια. Η προβληματική πάνω σε αυτήν την εκδήλωση είναι για το ποια περίοδο της ηλικίας του νέου ουσιαστικά εγκαινιάζει. Συνήθως υποστηρίζεται, ότι η προσφορά στο κούρειον και η εγγραφή στη φρατρία προφανώς συνδεδεμένα μεταξύ τους αντιστοιχούν με την αρχή της διετούς ήβης, η οποία προϋπήρχε της εφηβείας ως περίοδος της ζωής του νέου⁴⁵. Πάντως αποτελούν μια σημαντικότερη τελετή μνήσεως και μάλιστα με αρχαϊκό χαρακτήρα και θα ήταν για αυτό επωφελές να παρουσιαστεί.

Τα Απατούρια είναι μια χαρακτηριστική εορτή της Ιωνικής φυλής. Την καλύτερη παράδοση σχετικά με την εορτή αυτή διαζώσε ο Αριστοφάνης: «λέγει δε νυν περί Απατουριών, εορτής επισήμου δημοτελούς, αγομένης παρά τοις Αθηναίοις κατά τον Πυανεσιώνα μήνα επί τρεις ημέρας. Καλούσι δε την μεν πρώτην Δόρπειαν, επειδή φράτορες οψίας συνελθόντες ευωχούντο την δε δευτέραν Ανάρρυσιν, από του αναρρύνειν, του θύειν έθνον δε Δί Φρατρίω και Αθηνά την δε τρίτην Κουρεώτιν, από του τους κούρους και τα κόρας εγγράφειν εις τα φρατρίας»⁴⁶. Η εορτή γινόταν το μήνα Πυανεσιώνα και διαρκούσε τρεις ημέρες. Κατά την τρίτη ημέρα, την Κουρεώτιν, νέοι και νέες εισάγονταν στη φρατρία. Κατά την Κουρεώτιν υπήρχαν προσφορές με τα ονόματα μείον, κούρειον και γαμήλια⁴⁷.

Έχουμε χαρακτηριστικά τις εξής πληροφορίες: Ηαροκρ «μείον... θύμα έστιν ο τοις φράτορες παρείχον οι τους παίδας εισάγοντες εις τούτους». (Κούρειον) «το διδόμενον υπό των πατέρων τοις φράτορσιν, όταν εισφέρωσιν τους παίδας εις φρατρίας»⁴⁸, «φράτορες εις τούτου τους τε κόρους και τας κόρας εισήγον και εις ηλικίαν προελθόντων εν τη καλούμενη κουρεώτιδι ημέρα υπέρ μεν των

⁴² Εύρ. Ήρακλεις, 777.

⁴³ Ηλιόδωρος Αιθιοπικά 1. 105 13.5 Bekk.

⁴⁴ IG II² 334,31.

⁴⁵ C. Pélékidis, Ephébie, 62-64.

⁴⁶ Αριστοφάνους Αχαρνείς, 146.

⁴⁷ Deubner, Feste, 234.

⁴⁸ Bekker, Anecd 1, 273.2.

αρρένων τον κούρειον έθνον, υπέρ δε των θηλείων την γαμηλίαν»⁴⁹. Το μείον πρέπει να αναφέρεται σε ένα νεώτερο στάδιο της ηλικίας των αγοριών και των κοριτσιών. Σημαντικότερες πληροφορίες μας δίνει το διάταγμα των Δημοτιονιδών, που σώζεται επιγραφικά⁵⁰. Σύμφωνα με αυτό, ο ιερεύς στο μείον εκτός της διανομής κρέατος λαμβάνει και τρεις οβολούς, ενώ στο κούρειον μία δραχμή και επιπλέον ψωμί και κρασί. Η χρησιμοποίηση του κρασιού αυτού γίνεται με τα οινιστήρια, μια κατανάλωση δηλαδή κρασιού κατά την υποδοχή του νέου στη φρατρία. Τιμάται ο Ζευς Φρατρίος, η Αθηνά Φρατρία όπως και ο Διώνυσος Μελαναιγίς, ενώ ιδιαίτερα υμνείται και ο Ήφαιστος: Ηαρροκτ «λαμπάς... Ίστρος δ' έν α' των Ατθίδων, ειπών ως εν τη των Απατουριών εορτή Αθηναίων οι καλλίστας στολάς ενδεδυκότες, λαβόντες ημμένας λαμπάδας από της εστίας, υμνούσι τον Ήφαιστον θύοντες». Το κούρειον πρέπει να συνδέεται με την είσοδο στην εφηβική ηλικία και η ετυμολογία του έχει να κάνει με την προσφορά της κόμης των νέων: Ησύχιος «Κουρεώτις μηνός του Πυανειώνος ημέρα, εν η τας από της κεφαλής των παιδών αποκείροντες τρίχας Αρτέμιδι θύουσιν», Σούδα «Κουρεώτις δε εορτή των Απατουριών η τρίτη εν η οι κούροι αποκειρόμενοι εις τους φράτορας εγγράφονται», Ησύχιος «Οινιστήρια Αθήνησιν οι μέλλοντες εφηβεύειν πριν αποκείρασθαι τον μαλλόν εισέφερον Ηρακλεί μέτρον οίνου».

Οι περισσότερες από τις εορταστικές εκδηλώσεις, που ουσιαστικά αποτελούν τελετές μνήσεως στην ανδρική ηλικία και που αναφέρθηκαν λεπτομερώς παραπάνω, συνδέονται με το σπουδαίο ήρωα της Αθήνας, τον Θησέα. Έχουν λοιπόν έναν παλαιότατο αιτιολογικό μύθο και ως εκ τούτου ανάγονται και αυτές σε παλαιότερες εποχές. Η συμμετοχή των νέων σε αυτές και πιο συγκεκριμένα στις επιμέρους εκδηλώσεις τους, που παρουσιάστηκαν εκτενώς π.χ. πομπές, θυσίες, αγώνας δρόμου με αφορμή τα Οσχοφόρεια κλπ., είναι αυτή που ολοκληρώνει το τελετουργικό μνήσεως και κατ' επέκταση διαβάσεως από την εφηβική στην ανδρική ηλικία. Με αφορμή την ενηλικίωση του ήρωος με την πραγματοποίηση των άθλων και την υποδοχή του στο παλάτι του Αιγέως, καθώς και με την περιπέτεια του ήρωος στην Κρήτη και την επιστροφή του στην Αθήνα, έπειτα από την επιτυχή έκβαση της αποστολής του, οι νέοι συμμετείχαν στις εκδηλώσεις αυτές, που γίνονταν για να τιμηθούν οι στιγμές αυτές της ζωής του ήρωος και η δική τους επιτυχής διεκπεραίωση των τελετουργιών, που περιελάμβαναν οι εορτές, τους καθιστούσαν πλέον άνδρες και κατά συνέπεια πολίτες και πολεμιστές.

Όπως διαπιστώνεται ήδη από τις παλαιότερες αυτές εποχές ο ρόλος της Κρήτης είναι καθοριστικός και αυξάνει συνεχώς η σημασία του από τους Σκοτεινούς Χρόνους και έπειτα. Οι επαφές με την Κρήτη το διάστημα αυτό αυξάνονται και κατά συνέπεια αυξάνονται και οι επιδράσεις, που δέχεται η Αθήνα από την Κρήτη ως προς τις τελετές μνήσεως ενός νέου στην ανδρική ηλικία.

⁴⁹ Pollux, Onom., 8, 107.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο θα γίνει ανάλυση στο δεύτερο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, δηλαδή στα σημεία, που φαίνεται ότι αποτελούν δάνεια από τον Κρητικό πολιτισμό και που βοήθησαν, ώστε να διαμορφώσει βασικές πτυχές του, ο υστερότερα δημιουργημένος θεσμός της αθηναϊκής εφηβείας, ο κατεξοχήν δηλαδή τρόπος μύθεως στην ανδρική ηλικία κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους.

⁵⁰ IG II² 1237, 5FF.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΕΛΕΤΕΣ ΜΥΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΔΡΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΑ ΔΑΝΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η Κρήτη προσφέρει ένα πολύ διδακτικό παράδειγμα ως προς τις τελετές μύησης, που σηματοδοτούν το πέρασμα από την εφηβική στην ανδρική ηλικία. Οι καταβολές και οι αρχές αυτού του συστήματος τελετουργιών μύησης ανάγονται σε πολλά σημεία ακόμη και στα βάθη των αιώνων και πιο συγκεκριμένα στην μινωική περίοδο, ενώ επίσης αρκετά σημεία διαμορφώθηκαν με πρότυπο τις αντίστοιχες πρακτικές των δωρικών φυλετικών κοινωνικών ομάδων. Τα στοιχεία, που φαίνεται, ότι η Κρήτη πρόσφερε στο τελετουργικό μύησης των εφήβων της Αθήνας στην ανδρική ηλικία, είναι πολλά και ακριβώς η παλαιότητα αυτών, που πολλά, όπως είπαμε, ανάγονται ακόμη και στους μινωικούς χρόνους, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για δάνεια της Κρήτης προς την αθηναϊκή πολιτεία.

Οι δυνατότητες επαφής, σημαντικές και συνεχώς αυξανόμενες ήδη από τους Σκοτεινούς Χρόνους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αναφορά στον Κρήτα εξαγνιστή και σοφό Επιμενίδη. Ο Επιμενίδης φαίνεται ότι έζησε τον 7^ο αιώνα π.Χ. και καταγόταν από την Κνωσό ή την Φαιστό. Στη σχεδόν μυθική αυτή μορφή του Κρητός σοφού αποδίδονταν επικά ποιήματα αλλά και εξαγνισμοί (θεογονία ή Γενεαλογία, χρησμοί ή καθαρμοί, κουρητών και κορυβάντων γένεσις, Τελχινιακή Ιστορία, Περί Μίνω και Ραδαμάνθου, Αργούς ναυπηγία και Ιάσωνος εις Κόλχους απόπλους)¹.

Σύμφωνα λοιπόν με την αθηναϊκή παράδοση, ο Επιμενίδης σε μια δύσκολη στιγμή για την αθηναϊκή πολιτεία προσέφερε, ερχόμενος στην Αθήνα, «τελετάς», κατά κόρον εξαγνιστήριες. Πιθανώς αυτό, που απηχεί αυτή η παράδοση για τον Επιμενίδη, είναι στην ουσία η μεγάλη και διαδεδομένη ευρέως στον Ελληνικό κόσμο φήμη, ότι η Κρήτη είχε την παλαιότερη παράδοση σχετικά με τελετουργίες με καθαρά θρησκευτικές εκφάνσεις π.χ. εξαγνισμούς και διαβατήριες τελετές. Το μινωικό παρελθόν και οι δωρικές παραδόσεις μύησης πιθανώς «βάρυναν» ιδιαίτερα στη συνείδηση των Αθηναίων και οδήγησαν στην αναφορά στον Κρήτα Επιμενίδη και την επαφή του με την Αθήνα, στην οποία προσέφερε τις ειδικές και ιδιαίτερες γνώσεις του. Το ιστορικό συμπέρασμα από αυτήν την παράδοση των αρχαϊκών χρόνων είναι, ότι η Αθήνα δέχτηκε από την Κρήτη τις ιδιαίτερες γνώσεις και κατακτήσεις της σχετικά με θέματα τελετουργικών εκδηλώσεων.

Πέρα από την ιστορία του Επιμενίδους και κατά τους επόμενους χρόνους οι επαφές της Αθήνας με την Κρήτη συνεχίστηκαν. Οι πληροφορίες από το αττικό δράμα δείχνουν, ότι η Κρήτη δεν ήταν μια άγνωστη περιοχή για τους Αθηναίους και ότι ο μέσος Αθηναίος της εποχής ήξερε αρκετά πράγματα για το νησί. Έτσι π.χ. γνώριζαν τη σπουδαία ικανότητα των Κρητών τοξοτών, το ότι φορούσαν ειδικά ρούχα, ενώ ήξεραν τις λατρείες, τα ιερά και τις θεότητες τους. Τα έργα του Πλάτωνος, του Ξενοφώντος, του Εφόρου και του Αριστοτέλους αποδεικνύουν, ότι για τους

¹ Άγγελος Χανιώτης, Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη, 227.

Αθηναίους ήταν γνωστές πολλές λεπτομέρειες για το πολίτευμα αλλά και για την κοινωνική οργάνωση της Κρήτης. Συνεπώς οι Αθηναίοι ήξεραν πολλές λεπτομέρειες και για τους τρόπους με τους οποίους η Κρητική πολιτεία εκπαίδευε τους εφήβους της. Ήξεραν δηλαδή μέσα από ποιο τελετουργικό μνήσεως οι Κρήτες μετέτρεπαν έναν έφηβο σε έναν τέλειο πολεμιστή και κατ' επέκταση σε έναν ολοκληρωμένο πολίτη.

Την Αθήνα με την Κρήτη εκτός από όλα αυτά τις συνέδεαν πολιτικοί και οικονομικοί δεσμοί και συμφέροντα. Το νησί είχε σπουδαία αξία για την Αθήνα, καθώς βρισκόταν στο ναυτικό δρόμο προς την Αίγυπτο και τις σιταγορές της Βόρειας Αφρικής. Επίσης η Αθήνα, όταν ήθελε εξαιρετικούς τοξότες, τους στρατολογούσε από την Κρήτη. Η Αθήνα διατηρούσε πρόξενο στη Γορτύνα και αναμείχθηκε για λίγο στη σύγκρουση Κυδωνιάς και Πολίχνας, μάλλον για να πλήξει τους Αιγινίτες, το 429 π.Χ.².

Τις οικονομικές επαφές και τις εμπορικές σχέσεις αποδεικνύουν η εξαγωγή νομισμάτων, η μεγάλη διάδοση των αττικών επιτύμβιων στηλών καθώς και η προμήθεια ξυλείας από την Κρήτη για τη ναυπηγική και την αρχιτεκτονική. Αττικές εισαγωγές και επιδράσεις παρατηρούνται και στην κεραμική. Τα αττικά αγγεία με μελανόμορφες και συνήθως ερυθρόμορφες παραστάσεις ή με στιλπνή μαύρη βαφή αποτελούσαν την πολυτελέστερη κεραμική και αφιερώνονταν σε ιερά ή τα τοποθετούσαν ως κτερίσματα στους τάφους, είχαν δηλαδή αναθηματική και επιτύμβια χρήση. Οι παραστάσεις των εισηγμένων αγγείων συχνά ανταποκρίνονταν στα ιδανικά της Κρητικής κοινωνίας π.χ. οι παραστάσεις πολεμιστών ή οι αθλητικές παραστάσεις σε παναθηναϊκούς αμφορείς³. Οι επαφές λοιπόν ανάμεσα στις δύο περιοχές ήταν πολλές και συνεπώς πολλές και οι αφορμές και οι δυνατότητες για δάνεια πολιτιστικού και κοινωνικού χαρακτήρα.

Ας παρουσιάσουμε τώρα το Κρητικό σύστημα εκπαίδευσης των νέων και τις τελετές μνήσεως στην ανδρική ηλικία. Το αγόρι (άνηβος, άνωρος) περνούσε τα πρώτα χρόνια της ζωής του στο πατρικό του σπίτι. Οι άνωροι κάθε εταιρείας σχημάτιζαν ιδιαίτερη ένωση κάτω από την ευθύνη ενός παιδονόμου. Μάθαιναν στοιχειωδώς γραφή και ανάγνωση, αποστήθιζαν τους νόμους και συναγωνίζονταν με τα παιδιά άλλων εταιρειών σε αγώνες και εικονικές μάχες. Το βασικό πνευματικό περιεχόμενο της παιδείας τους ήταν η μουσική, καθώς θεωρούσαν, ότι με τη μουσική διαπλάθονται αρμονικές και πειθαρχημένες προσωπικότητες. Με τον αυστηρό ρυθμό της μουσικής συνόδευαν τους πολεμικούς χορούς, τις εικονικές μάχες και τη συντεταγμένη προέλαση. Όταν ο νέος συμπλήρωνε το 17^ο έτος της ηλικίας του (ηβίων), εισαγόταν στην κυρίως εκπαίδευση των εφήβων. Εισάγονταν λοιπόν οι νέοι σε ομάδες, που ονομάζονταν αγέλαι⁴. Την πρωτοβουλία για την ίδρυση μιας αγέλης είχαν έφηβοι από τα πιο διακεκριμένα γένη, που ξεχώριζαν σε σχέση με τους υπόλοιπους για τη δύναμή τους. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Έφορος δια μέσου του Στράβωνος «γιατί και τας αγέλας

² Άγγελος Χανιώτης, Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη, 185.

³ Άγγελος Χανιώτης, Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη, 225.

⁴ Άγγελος Χανιώτης, Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη, 209-211.

συναγούσι οι επιφανέστατοι των παιδων»⁵. Επομένως σε αυτό το σημείο αντικατοπτρίζεται και ο αριστοκρατικός και στρατιωτικός χαρακτήρας της Κρητικής κοινωνίας.

Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης του εφήβου είχε στόχο τη δημιουργία καλών πολιτών και καλός πολίτης για τη στρατιωτική κοινωνία της Κρήτης ήταν όποιος κατείχε την πολεμική τέχνη και είχε την κατάλληλη στρατιωτική ικανότητα. Επίσης καλός πολίτης όμως ήταν και αυτός, που διέθετε πολιτική σύνεση και σεβόταν τους νόμους.

Η εκπαίδευση περιελάμβανε εξάσκηση στα όπλα και κυρίως βέβαια στην τοξοβολία, συνεχίζοντας έτσι και δικαιολογώντας τη μεγάλη φήμη, που είχαν αποκτήσει στον Ελληνικό κόσμο οι Κρήτες τοξότες. Επίσης συμμετείχαν σε εικονικές αλλά όμως σκληρές μάχες ανάμεσα στις αγέλες. Κύριος σκοπός της εκπαίδευσης ήταν και η ανθεκτικότητα των εφήβων στις κακουχίες.

Οι έφηβοι φορούσαν όλον το χρόνο τα ίδια ελαφρά ρούχα με σκοπό και την αντοχή στις σκληρές καιρικές συνθήκες. Επίσης οι έφηβοι κοιμούνταν μαζί και επάνδρωναν τα συνοριακά οχυρά, ενώ ασκούσαν και κάποια αστυνομικά καθήκοντα. Στα συσσίτια τρέφονταν δημόσια και μέσα σε αυτά τα πλαίσια της κοινής σίτισης, εκπαίδευσης και του ύπνου σε κοινό χώρο, ανέπτυσαν ιδιαίτερα το αίσθημα της κοινότητας, του συνανήκειν στην ουσία σε μια κοινότητα, προετοιμαζόμενοι έτσι για την ομαλή εισαγωγή τους στο κόσμο των υπεύθυνων πολιτών. Χαρακτηριστικό γεγονός, που εκφράζει αυτήν την περίοδο απομονώσεως και περιορισμένων και ασήμαντων δικαιωμάτων των εφήβων ήταν το ότι για τους έφηβους ήταν απαγορευμένο να ασκούν οποιασδήποτε μορφής κριτικής ως προς τους νόμους της πολιτείας. Επίσης τους απαγόρευαν να ταξιδεύουν έξω από την πόλη τους. Αυτές οι απαγορεύσεις, όπως και οι στόχοι -αλλά και οι τρόποι πραγματοποίησής τους- που θέτει το Κρητικό σύστημα εκπαίδευσης των νέων, έχει πολλές ομοιότητες με τις αντίστοιχες πρακτικές του θεσμού της αθηναϊκής εφηβείας, όπως παρουσιάζονται επίσημα και οργανωμένα από το 336 π.Χ. και οι οποίες θα παρατεθούν στο επόμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας.

Η επιρροή των επιφανών ωρίμων ανδρών στους νέους συνέβαλε στην καθιέρωση της παιδεραστίας, ενός δωρικού κοινωνικού θεσμού, που εξυπηρετούσε την αγωγή και την προετοιμασία των νέων για την είσοδό τους στην τάξη των τέλειων πολιτών. Ο δωρικός αυτός θεσμός βρήκε θρησκευτική κάλυψη στις παραδοσιακές μινωικές τελετουργίες του νησιού, πολλές από τις οποίες κάλυπταν ανάλογα έθιμα μύησης των μινωιτών, διαφορετικού πάντως κοινωνικού περιεχομένου. Στα χρόνια λοιπόν της εφηβείας ιδιαίτερη σημασία είχε η ερωτική σχέση, που αναπτυσσόταν στην Κρήτη ανάμεσα στους εφήβους και τους ώριμους πολίτες. Στο γεγονός αυτό συνδυάζεται η απομόνωση του εφήβου και η μύησή του στην ανδρική ηλικία. Ο εραστής επέλεγε τον ερωμένο με αυστηρά κριτήρια, όχι μόνο για το σωματικό του κάλλος αλλά κυρίως για τα ψυχικά του χαρίσματα και την κοινωνική του θέση. Αφού ο

⁵ Στράβωνος 10.480-4.

εραστής απήγε τον νέο, συζούσε επί δύο μήνες μαζί του σε κάποια απόμερη και κατά κόρον ορεινή περιοχή. Στο διάστημα αυτό της απομονώσεως του εφήβου, αυτός μάθαινε να πολεμά, να κυνηγά και να αντέχει στις κακουχίες. Όταν η περίοδος αυτής της απομόνωσης τελείωνε με επιτυχία για τον έφηβο, ο εραστής πρόσφερε στον νέο πλούσια δώρα, δηλαδή κύπελλο ποτού, ένα βόδι, το οποίο θυσίαζε στον Δία και ειδική ενδυμασία. Ήταν όνειδος για το νέο να μην αντεπεξέλθει στη δοκιμασία αυτή και κατά συνέπεια να μην τιμηθεί από τον εραστή του. Τα αγόρια που απαγονται ονομάζονταν παρασταθέντες και απελάμβαναν ειδικές τιμές στους χορούς και στους αγώνες, όπου τους επιτρεπόταν να ντώνονται με καλύτερα ρούχα από τους υπόλοιπους⁶. Ακόμα και όταν ενηλικιώνονταν φορούσαν ένα διακριτικό ρούχο και αποκαλούνταν κλεινοί. Φυσικά αυτό το έθιμο ανακαλεί το κοινό θέμα του νέου, ο οποίος απάγεται από ζηλιάρηδες θεούς, όταν πρόκειται να μνηθεί⁷. Χαρακτηριστικός είναι ο μύθος της αρπαγής του Γανυμήδους από τον Δία, μύθος με Κρητική προέλευση σύμφωνα με τον Πλάτωνα, μόνο που στην Κρήτη η απαγωγή αποδίδεται στο Μίνωα⁸.

Είναι δυνατόν να διατυπωθεί η άποψη, ότι η δίμηνη αυτή περίοδος απομονώσεως των εφήβων ήταν το αντίστοιχο του θεσμού της Κρυπτείας που ίσχυε στη Σπάρτη. Μετά τη μύηση αυτή και τη ζωή μακριά από την πόλη, που συμβόλιζε το θάνατο του εφήβου (σκότιος) ως εφήβου και την αναγέννησή του ως άνδρα και πολίτη, συγκεντρώνονταν όλοι οι έφηβοι την άνοιξη σε ειδική τελετή, κατά την οποία απέβαλλαν το ένδυμα της εφηβείας (πανάζωστοι), έπαιρναν την ενδυμασία του πολίτη και τα όπλα, που τους είχε προσφέρει ο εραστής τους και ορκίζονταν στους θεούς πίστη στους νόμους και τις δημοκρατικές συνθήκες⁹. Οι όροι εσδύεσθαι, εγδύεσθαι, εκδύεσθαι αναφέρονταν σε αυτήν ακριβώς την περίπτωση, δηλαδή της εξόδου από την αγέλα. Η εορτή αυτή ονομαζόταν στην Κνωσό όπως και στα Μάλλια Υπερβώα, στη Λατώ και στην Ιεράπυτνα Θεοδαίσεια, στη Λύττο Περιβλημαία, ενώ χαρακτηριστική επίσης είναι η εορτή Εκδύσια, που γινόταν στη Φαιστό και συνδεόταν με την τοπική λατρεία της Λατούς Πυθίας και με το μύθο του Λευκίππου, που άλλαξε φύλο από κορίτσι σε αγόρι¹⁰.

Από την άποψη του φύλου και της ηλικίας ήταν άνδρας αυτός, που ήταν άνω των 20 ή 21 ετών. Οι ανήλικοι άρρενες ήταν δυνάμει πολίτες. Από το 17^ο έτος ή το 18^ο έτος της ηλικίας τους αποκτούσαν ορισμένα δικαιώματα, αλλά πολίτες γίνονταν όταν συμπλήρωναν την προβλεπόμενη ηλικία, ολοκλήρωναν την εκπαίδευσή τους, έδιναν τον προβλεπόμενο όρκο και γίνονταν δεκτοί σε κάποια εταιρεία.

Κάθε νέος πολίτης εγγραφόταν στην εταιρεία του πατέρα του με την ομόφωνη γνώμη των υπολοίπων εταίρων, που αναγνώριζαν έτσι τη νομιμότητα της καταγωγής του. Η συμμετοχή στην εταιρεία αποτελούσε την κατάληξη της μακροχρόνιας εκπαίδευσης του νέου. Τότε ήταν πλέον αναγνωρισμένος επίσημα ως πολίτης και χαρακτηριστικά ονομαζόταν δρομεύς, κάτι που αποδεικνύει

⁶ Willets, A.C.S.H, 116.

⁷ H. Jeanmaire, Couroi, 455.

⁸ Πλάτωνος Νόμοι 636 d.

⁹ Willets, Cretan Cults, 175 / Willets, A.S.A.C, 120.

¹⁰ A. Brelich, P. e P., 198 κ.ε.

τη μεγάλη σημασία, που είχαν για την κρητική κοινωνία οι αγώνες και ειδικότερα οι αγώνες δρόμου και στην οποία θα γίνει διεξοδικότερη αναφορά και πάλι στους συσχετισμούς, που θα γίνουν με τις αντίστοιχες πρακτικές της αθηναϊκής κοινωνίας. Η εκγύμναση του σώματος αποδεικνύεται έτσι, ότι κατείχε κεντρική θέση στην παιδεία των πολιτών. Ο πολίτης διακρινόταν ακριβώς από το ότι μόνο σε αυτόν επιτρεπόταν η συμμετοχή στις αθλητικές εκδηλώσεις και στο δρόμον και για αυτό άλλωστε ονομαζόταν δρομεύς. Ο όρος δρόμος από πολλούς μελετητές ταυτίζεται με τον όρο γυμνάσιον (Σουιδ. δρόμοις)¹¹. Σύμφωνα όμως με την M. Guarducci αυτό δεν ισχύει και δεν πρέπει να συγχέεται ο όρος δρόμος με τον όρο γυμνάσιον, αλλά ο δρόμος θα έπρεπε να είναι ένα πεδίο επιδείξεων, ενώ ο J. Delorme υποστηρίζει πως ο δρόμος υποδεικνύει, όπως και στη Σπάρτη, ένα στρατιωτικό πεδίο¹². Άλλωστε μια επιγραφή του 5ου αιώνας π.Χ. υποδεικνύει ότι οι Κρήτες γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν τον όρο γυμνάσιον (I.Cret. IV, 64). Πάντως οι αγώνες δρόμου ήταν ο συνηθέστερος διαγωνισμός για τους εφήβους στις αγέλες. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι Κρήτες επέτρεπαν στους μη πολίτες τα πάντα εκτός από το να κρατούν όπλα και να συμμετέχουν στο δρόμο (Πολιτικά 1264^a).

Σύμφωνα με τον A. Χανιώτη¹³, τον A. Brelich¹⁴ και τον R. Willets¹⁵, οι μη πολίτες ονομάζονται απέταιροι, ενώ οι έφηβοι, οι οποίοι ηλικιακά δεν ήταν ακόμη δρομείς ονομάζονταν απόδρομοι. Η κυριολεκτική όμως σημασία του απόδρομος, με την καθοριστική σημασία της προθέσεως από, εννοεί τον αποκλεισμό από το δρόμο και ό,τι συνεπάγεται ο όρος αυτός, δηλαδή μη συμμετοχή στις αθλητικές εκδηλώσεις κλπ. Μια άλλη ερμηνεία θα μπορούσε να είναι ότι ο όρος απόδρομος είναι αντίστοιχος του όρου απέταιρος και όπως αυτός ο τελευταίος δηλώνει τον αποκλεισμό από την εγγραφή στις εταιρείες για αυτόν, που δεν πληρεί τους όρους ή που δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σκληρής αριστοκρατικής κρητικής κοινωνίας, έτσι και ο όρος απόδρομος μπορεί να εννοεί αυτόν, ο οποίος αποκλείεται από τη συμμετοχή στις αθλητικές εκδηλώσεις και άρα δεν γίνεται δεκτός στους πολίτες. Αυτό όμως συμβαίνει όχι γιατί ηλικιακά δεν είναι έτοιμος για κάτι τέτοιο, αλλά γιατί δεν πληρεί τις πολιτικές και κοινωνικές απαιτήσεις, που θέτει η κρητική κοινωνία ή ίσως δεν ανταποκρίθηκε με επιτυχία στις τελετές μνήσεως, που θα τον καθιστούσαν άνδρα και κατ' επέκταση πολίτη και πολεμιστή.

Το πόσο μεγάλη σημασία είχε ο δρόμος στη δημόσια ζωή της Κρήτης αποδεικνύεται και από μια επιγραφή, που διασώζει μια διακρατική συνθήκη ανάμεσα στην Ιεράπυτνα και την Πραισό και η οποία προέβλεπε για τους πολίτες των δύο πόλεων κοινή χρήση του χορού και του δρόμου¹⁶. Επίσης υπαινιγμός σε αγώνες δρόμου ανάμεσα σε νέο μνημένους υπάρχει στον όρκο της Δρήρου¹⁷.

Δρομεύς πρέπει να γινόταν κάποιος γύρω στα 20 του χρόνια. Άλλος σημαντικός όρος είναι ο

¹¹ H. Jeanmaire, Couroi, 423 / G. de Sanctis, Storia dei Gr.I., 504.

¹² M. Guarducci, I.C IV, 64 / J. Delorme, Gymnasion, 22 σημ. 6

¹³ A. Χανιώτης, Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη, 197.

¹⁴ A. Brelich, P. e P., 198 κ.ε.

¹⁵ Willets, Cretan Cults, 47.

¹⁶ M. Guarducci: IC, 3.4. IB.

όρος *απάγελοι* και πρέπει να αφορά στους νέους κατά την περίοδο αμέσως πριν την είσοδο στην αγέλα. Από τον Ησύχιον πληροφορούμαστε ότι είναι ταυτόσημος με τον όρο *σκοτίοι* (οι σκοτεινοί), που είναι ένας κατάλληλος όρος για τα αγόρια, που υφίσταντο τη δοκιμασία του περάσματος από την εφηβική στην ανδρική ηλικία, περίοδος κατά την οποία υφίσταντο και την απομόνωση στην ύπαιθρο για διάστημα 2 μηνών. Εδώ μπορούν να γίνουν συγκρίσεις με το σπαρτιατικό θεσμό της κρυπτείας. Αυτό εξηγεί γιατί η Αφροδίτη ήταν γνωστή στη Φαιστό ως Σκοτία, η προστάτιδα θεότητα αυτών που υφίσταντο μύηση στην ανδρική ηλικία και στο γάμο. Μια καθορισμένη δοκιμασία φυσικής σκλήρυνσης είναι οικείο χαρακτηριστικό των τελετών μύησης σε πρωτόγονους λαούς και η δημόσια μαστίγωση των μελλειρένων στο βωμό της Αρτέμιδος Ορθίας, είναι ένας θεσμός που εντάσσεται σ' αυτόν το γενικό τύπο¹⁸.

Οι όροι *δρομεύς* και *απόδρομος*, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο πολιτικό και κοινωνικό λεξιλόγιο της εποχής. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές τους από συγγραφείς, π.χ. Ευστάθιος Οδ. 15, 472 «... εν Κρήτη αποδρόμους δια το μηδέπω των κοινών δρόμων μετέχειν», ενώ επιγραφικά συναντώνται στον περίφημο κώδικα της Γόρτυνας (IC 4, 72) αλλά και σε άλλες επιγραφές (απόδρομος 7, 35, δρομεύς 1, 41 / 3, 22 / 5, 23 / 6, 36 και 7, 41). Το να γίνει κάποιος δρομεύς, ήταν συνεπώς το καθοριστικότερο σημείο της ύπαρξης του Κρητός. Τα έτη του είναι χαρακτηριστικό ότι υπολογίζονται απ' αυτό το σημείο και έπειτα (Ησύχιος: Δεκάδρομος). Αναφορά στη μεγάλη ικανότητα των Κρητών στο δρόμο κάνει και ο Ξενοφών (Ανάβαση 4, 8,27).

Είναι χαρακτηριστική των φυλετικών αρχαϊκών κοινοτήτων η διαίρεση σε ηλικιακές κλάσεις, όπου η μετάβαση από τη μία ηλικιακή κλάση στην άλλη γινόταν μέσα από διάφορες τελετές μύησης. Η μετάβαση από την εφηβική στην ανδρική ηλικία γινόταν με τελετές, που θεωρούσαν, ότι ο νέος πέθαινε ως έφηβος και ξαναγεννιόταν ως άνδρας. Έτσι σύμφωνα με τον Willets πρόκειται για μια μύηση, που αποτελεί τμήμα ενός τοτεμικού κύκλου. Σε αυτήν τη μύηση ο θάνατος και η αναγέννηση των μνημένων αναπαρίστανται δραματικά, συχνά με διάφορα αγωνίσματα ή δοκιμασίες. Το είδος του κύκλου, που αναφέρθηκε, διατηρείται και κατά την ιστορική περίοδο στην εκπαίδευση των εφήβων, για τους οποίους ορισμένου είδους θεότητες δείχνουν ιδιαίτερη φροντίδα. Έτσι η φυσική εκπαίδευση συνέχισε να είναι πάντα ένα αποφασιστικό στοιχείο της ελληνικής εκπαίδευσης.

Η σχέση ανάμεσα στην πνευματική και στη σωματική εκπαίδευση τυποποιήθηκε διαμέσου του κοινού χαρακτηριστικού της πόλεως-κράτους δηλαδή του Γυμνασίου¹⁹. Πάντως είναι χαρακτηριστική για την Κρήτη η απουσία του Γυμνασίου²⁰. Σημαντικό στοιχείο είναι επίσης, ότι η ονομασία αυτών των ομάδων ηλικιακής κλάσεως δινόταν με όρους περισσότερο κατάλληλους για βοοειδή παρά για ανθρώπους. Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με την απουσία σε μεταγενέστερους χρόνους αναφορών για γυμνάσια στην Κρήτη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κρητική κοινωνία ήταν και παρέμενε και στην κλασική εποχή, μια σκληρή αριστοκρατική κοινωνία, που έδινε ιδιαίτερο

¹⁷ M. Guarducci: IC, 1,9,1, στίχ. 53: *νικατήρ τας αγέλας*.

¹⁸ R.F. Willets, *Cretan Cults*, 46-47.

¹⁹ R.F. Willets, *Cretan Cults*, 45.

βάρος στη σωματική εκπαίδευση χωρίς να δίνει και την αντίστοιχη σημασία στην πνευματική εκπαίδευση: «γράμματα μόνον παιδεύονται και ταύτα μετρίως»²¹.

Ο θεσμός της αθηναϊκής εφηβείας μπορεί κάλλιστα να παραλληλισθεί με το σπαρτιατικό και κυρίως το κρητικό σύστημα εκπαίδευσης. Το πρώτο κοινό στοιχείο είναι, ότι και ο θεσμός της εφηβείας οργανωνόταν και επιβλεπόταν από το κράτος, το οποίο έδειχνε ιδιαίτερη φροντίδα για την εκπαίδευση των εφήβων του, ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλοι πολεμιστές και πολίτες, που θα επωμισθούν την αναπέρωση του πεσμένου ηθικού των Αθηναίων έπειτα από την ήττα στη Χαιρώνεια το 338 π.Χ. Σημαντικό κοινό στοιχείο επίσης είναι η ιδιαίτερη βαρύτητα, που έδειχναν για τη σωματική εκπαίδευση των νέων. Η εξάσκηση στα όπλα ήταν πολύ σκληρή με κάποια έμφαση, όπως όμως είδαμε, των Κρητών στην τοξοβολία, λόγω της ισχυρής παραδόσεως και φήμης που είχαν αποκτήσει σε όλο τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Χαρακτηριστικά είναι επίσης τα κοινά γεύματα, τα ονομαζόμενα συσσίτια, όπως και η κοινή και στις δύο περιπτώσεις, περίοδος απομονώσεως, χαρακτηριστικό στοιχείο τελετουργιών μνήσεως και διαβατηρίων τελετών. Σκοπός ήταν και στα δύο συστήματα, η αντοχή στις κακουχίες και η προσπάθεια δημιουργίας σκληροτράχηλων πολεμιστών και πειθήνιων και υπάκουων στους νόμους της πόλεως πολιτών. Φορούσαν τα ίδια ελαφρά ρούχα, ενώ ως προς την ενδυμασία η πιο χαρακτηριστική ομοιότητα είναι ως προς το χρώμα. Οι Αθηναίοι έφηβοι φορούσαν μαύρες χλαμύδες ως την εποχή του Ηρώδου του Αττικού, ο οποίος τις αντικατέστησε με λευκές. Οι έφηβοι της Κρήτης φορούσαν επίσης μαύρα ρούχα. Το μαύρο ήταν το χρώμα του πένθους, έτσι η πιθανότητα, ότι υπάρχει στην ενδυμασία μια τελετουργική προέλευση ως κατάλοιπο της πρωτόγονης πίστης, ότι το παιδί πέθανε ως έφηβος κατά τη μύηση, είναι μεγάλη²².

Αξιοσημείωτο κοινό στοιχείο είναι η απουσία ιδιαίτερης βαρύτητας για την πνευματική εκπαίδευση. Ακόμη όμως και στις προσπάθειες για παροχή πνευματικής εκπαίδευσης σημασία δίνεται στα ίδια στοιχεία, δηλαδή στη μουσική, στο χορό και στην εκμάθηση των νόμων και των παραδόσεων της πόλης, που θα δημιουργούσε πειθαρχημένους και υπάκουους πολίτες. Ο ρόλος, που έπαιζε η μουσική στην εκπαίδευση των εφήβων, είναι πολύ σημαντικός, καθώς π.χ. στην Κρήτην, τα αγωνίσματα και οι διαγωνισμοί ανάμεσα στις αγέλες είχαν χαρακτήρα τελετουργικό και ετελούντο με τη συνοδεία αυλού και λύρας²³. Απαιτεί εξέταση το ερώτημα σε ποιο βαθμό, το υπόρρημα, το άσμα δηλαδή, που συνόδευε τους χορούς των Κουρητών ή Κούρων της Δίκτης, μπορεί να θεωρηθεί ως μέρος ενός πλαισίου μνήσεως. Με τους χορούς αυτούς η κάθε φυλή πιθανώς εορτάζει την ένταξη των νέων στο σώμα των πολιτών και ανανεώνει την εμπιστοσύνη της στο μέλλον της.

Οι αρχαίες πηγές μαρτυρούν την ύπαρξη χορών, που εκτελούντο δημόσια από νέους τη στιγμή της εισόδου τους στην κατηγορία των πολιτών (Πλουτάρχου Περί Μουσικής 9). Ο Πλούταρχος λοιπόν αναφερόμενος στη Σπάρτη, τονίζει ως χαρακτηριστική της δευτέρας καταστάσεως την εισαγωγή από τον Θάλητα ήχων, που συνόδευαν «τάς γυμνοπαιδείας», εξισώνοντάς

²⁰ Έχουμε μόνο μια αναφορά στην IC 4.64.

²¹ Αριστοτέλους στον Ψευδο-Ηρακλείδη. fH. G II. 312

²² R.F. Willets, Cretan Cults, 48.

τους με «τάς αποδείξεις» στην Αρκαδία και τα «Ενδυμάτια» στο Άργος. Πρόκειται για χορευτικές επιδείξεις τελετουργικού χαρακτήρα, που διεξάγονταν σύμφωνα με διάκριση σε ηλικιακές κλάσεις. Ο Πολύβιος (IV 20,12) αναφερόμενος στην Αρκαδία τονίζει, ότι οι νέοι εξασκούσαν να προχωρούν (βαδίζουν) υπό τον ήχο αυλού και σε τάξη, ενώ εξασκούσαν και σε δύσκολους χορούς και σε μια συγκεκριμένη ημερομηνία παρουσιάζονταν στη συνέλευση του λαού και επιδεικνύονταν (επιδείκνυνται) στους συμπολίτες τους. Ανάλογες εκδηλώσεις περιελάμβανε η εορτή ενδυμάτια στο Άργος, που συνδεόταν με μια τελετή μνήσεως στην ανδρική ηλικία, όπου οι νέοι έβγαζαν τα ενδύματα της παιδικής ηλικίας και ενδύονταν τα ενδύματα της ανδρικής ηλικίας, παίρνοντας και όπλα.

Στην Κρήτη είχε πιθανότατα τις ρίζες της μια αρχέγονη μορφή δραματικής ποίησης, το υπόρχημα, το οποίο σχετιζόταν με τη λατρεία του Κρόνου, του Διός, των Τιτάνων και των Κουρητών. Οι Κουρήτες, σύμφωνα με την παράδοση θεωρούνταν ευρέτες των ενόπλων ορχήσεων. Από τους Κρητικούς χορούς και ρυθμούς, αναφέρονται ο πολεμικός χορός, δηλαδή η πυρρίχη, ο ορσίτης (πηδηχτός), το υπόρχημα και ο επικρήδιος²⁴. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στην Αθήνα η πυρρίχη ήταν μια τελετή μνήσεως (διαβατήρια τελετή) με κοινωνική και πνευματική σημασία, που συνδεόταν με την παράδοση οπλισμού από το κράτος, ο οποίος οπλισμός εθεωρείτο ιερός²⁵. Ο Πλάτων τονίζει, ότι η προστάτιδα θεά των Αθηνών χόρευε ένοπλη. Αυτός είναι ένας υπαινιγμός στο αίτιον της Αθηνάς ως ευρέτριας του πυρρίχιου χορού στην Αθήνα. Στα Παναθηναία γνωρίζουμε από καταλόγους νικητών των μέσων του 4^{ου} αιώνα π.Χ., ότι μια από τις τρεις ομάδες, που χόρευαν τον πυρρίχιο, ήταν οι Αγένειοι, που πρέπει να ανήκουν στην κατηγορία των εφήβων. Ο Αριστόξενος, μουσικός και συγγραφέας του 4^{ου} αιώνα π.Χ., εκτιμά, ότι οι αρχαίοι πρώτα εξασκούσαν στη γυμνοπαιδική και έπειτα χόρευαν πυρρίχιο πριν μπουν στο θέατρο για την επίδειξη των ικανοτήτων τους. Ο Αριστοτέλης αναφέρει, ότι η κύρια στρατιωτική λειτουργία των εφήβων ως φρουρών των συνόρων ήταν η περίπολος και χρησιμοποιεί το ρήμα περιμέναι. Το κύκλωμα των οχυρών είναι η κοινή μορφή μιας τελετουργικής κίνησης γνωστής ως περικύκλωσης. Αυτή η κυκλική κίνηση είναι φυσικά και η βασική κίνηση του χορού και παραπέμπει στην εικόνα των Κουρητών, που χόρευαν και τραγουδούσαν γύρω από το βωμό του Διός. Είναι πιθανόν λοιπόν, η πυρρίχη να αποτελούσε τελετουργικό, που θα ήταν κριτήριο επιλογής των εφήβων για πλήρη στρατιωτική υπηρεσία. Ο οπλισμός, που παραδινόταν στον έφηβο, θυμίζει τον οπλισμό, που κέρδισε η Αθηνά σε απεικονίσεις της γεννήσεώς της και σε παναθηναϊκούς αμφορείς, όπου παριστάνεται να χορεύει.

Είναι σημαντικό το ότι οι θεότητες, που αναφέρονται πρωταρχικά στον όρκο των εφήβων, είναι αυτές, που σχετίζονται πιο στενά με πυρριχικές αιτιολογίες. Η αντιπαράθεση θεοτήτων του πολέμου με θεότητες της γονιμότητας ανακαλεί τις δύο πτυχές των πυρριχικών αιτιολογιών, την

²³ A. Brelich, P. e P., 198 κ.ε.

²⁴ Α. Χανιώτης, Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη, 228.

²⁵ S. Lonsdale, Dance, 137-138.

καταστροφή των εχθρών με όπλα και την προστασία των νέων πολιτών και της κοινότητας²⁶. Η έμφαση στην απόκρυψη και στην εμφάνιση στις πυρρικές αιτιολογίες ενισχύει την υπόθεση, ότι ο ένοπλος χορός ήταν μια κατάλληλη τελετή μνήσεως για την αθηναϊκή εφηβεία.

Ως φυσικός διαγωνισμός επίσης, ο ένοπλος χορός ήταν ένας χορός ολοκλήρωσης, που εν μέρει σηματοδοτούσε την επιτυχή μετάβαση στην ανδρική ηλικία. Η κίνηση του πεδύματος σε συνάρτηση με το σκύψιμο της μέσης ήταν οι βασικές κινήσεις της πυρρικής, όπως τις παρουσιάζει ο Πλάτων στους Νόμους. Ο πυρρικός χορεύς γυμνός και κρατούσε μίαν ασπίδα και ένα επιθετικό όπλο ή τουλάχιστον μιμήσει με κινήσεις των χεριών, χειρισμούς δόρατος, ξίφους ή ακοντίου. Ουσιαστικά πρόκειται για τις ιδέες της γεννήσεως, της απόκρυψης και της ξαφνικής εμφανίσεως.

Στους Κουρήτες έχουμε, όπως τονίστηκε, το πρότυπο των νεανικών ομάδων μνήσεως, καθώς ο Στράβων διαμέσου του έργου του Εφόρου αναφέρει, ότι οι κρήτες νέοι εξασκούνταν στην τοξευτική και στον ένοπλο χορό, κάτι που συνέβη, όπως μας λέει, για πρώτη φορά από τους Κουρήτες. Στον ύμνο του Δικταίου Διός από το Παλαιόκαστρο, που ήταν μια επίκληση για την ετήσια επάνοδο του θεού, οι έφηβοι της πόλεως, οι Κουρήτες, τον ονομάζουν «μέγιστον κούρον». «Κούρος» σημαίνει το αγόρι και σε αυτή την περίπτωση το νεαρό θεό, του οποίου ζητείται η επιφοίτηση για να καρπίσουν οι αγροί και να γονιμοποιηθούν τα κοπάδια των προβάτων. Ο ύμνος αυτός εντάσσεται στο πλαίσιο τελετουργίας σχετικής με τη μύηση των νέων κατά το μεταβατικό στάδιο της ηλικίας τους από την εφηβεία στην ωριμότητα και την είσοδο στην τάξη των τέλειων πολιτών. Οι Κουρήτες λοιπόν θεωρούνται οι ευρετές της πυρρικής, που τόσο μεγάλη σημασία είχε για την εκπαίδευση των αθηναίων εφήβων, αφού ικανοποιητική εκτέλεση του χορού σημαίνει απόδειξη της στρατιωτικής ικανότητας του εφήβου να υπερασπιστεί την πόλη και τον εαυτό του²⁷.

Σημαντικό κοινό στοιχείο είναι επίσης ο όρκος, που έδιναν τόσο οι Κρήτες όσο και οι αθηναίοι έφηβοι. Η παλαιότητα του όρκου των αθηναίων εφήβων είναι αναμφισβήτητη, όπως και η ομοιότητα που παρουσιάζει με τον όρκο, που έδιναν οι Κρήτες έφηβοι²⁸. Οι έφηβοι της Αθήνας ορκίζονταν να μην ατιμάσουν τα ιερά όπλα, να υπερασπίσουν τη θρησκεία της πόλεως και να υπακούουν και να προστατεύουν τους νόμους. Καλούν ως μάρτυρες θεότητες, όπως η Άγλαυρος και η Αθηνά, καθώς επίσης θεότητες της γονιμότητας, όπως την Θαλώ (μία από τις Ώρες), και δύο χάριτες, την Αυξώ και την Ηγεμόνη. Έχουμε δηλαδή από τη μια επίκληση θεοτήτων του πολέμου, και από την άλλη θεοτήτων της γονιμότητας. Ευχή λοιπόν είναι η καταστροφή των εχθρών και η προστασία και η ανάπτυξη της κοινότητας. Αναμφίβολα υπάρχει σύνδεση με τον ύμνο των Κουρητών, που πρέπει να είναι σύγχρονος του όρκου των εφήβων. Στενή σύνδεση υπάρχει και με τον όρκο των Κρητών εφήβων από τη Δρήρο²⁹. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά ακόμη στα ποτάμια και στις πηγές των Κρητών αντίστοιχη με την αναφορά των Αθηναίων εφήβων στους αμπελώνες και στους ελαιώνες. Επανερχόμενοι στην εκπαίδευση των εφήβων θα διαπιστώσουμε, ότι οι Κρήτες έφηβοι επάνδρωναν

²⁶ S. Lonsdale, Dance, 143, εικ. 18, 145, εικ. 19, 146, εικ. 20.

²⁷ S. Lonsdale, Dance, 166-168.

²⁸ Stob 43, 48 / Pollux 8. 105 / L. Robert, E.E.Ph, 297-307.

τα συνοριακά οχυρά και ασκούσαν κάποια αστυνομικά καθήκοντα. Αυτές οι αρμοδιότητές τους θυμίζουν έντονα την πρακτική των Αθηναίων εφήβων να περιπολούν στην παραμεθόριο και να επανδρώνουν τα φρούρια της υπαίθρου.

Οι Κρήτες, όπως και οι Αθηναίοι έφηβοι, δεν ταξίδευαν ή δεν εκστράτευαν έξω από την πόλη τους παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι, ότι στους Κρήτες εφήβους απαγορευόταν η κριτική στους νόμους της πόλης. Επίσης και οι Αθηναίοι έφηβοι δεν είχαν το δικαίωμα να εγείρουν κατηγορία στα δικαστήρια παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις³⁰. Ακόμα, οι Κρήτες έφηβοι μόλις έβγαιναν από τη δίμηνη περίοδο απομονώσεώς τους με τον εραστή τους, αυτός τους πρόσφερε δώρα, όπως π.χ. ένα κύπελλο ποτού, δώρο το οποίο είναι αντίστοιχο με αυτό, που κέρδιζε ο έφηβος, ο οποίος νικούσε στον αγώνα δρόμου, που γινόταν με αφορμή την εορτή των Οσχοφορειών. Επιπλέον τους πρόσφερε ένα βόδι, το οποίο θυσιάζαν στο Δία και όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω ήταν συνηθισμένο τυπικό πολλών εορταστικών εκδηλώσεων της Αθήνας, οι έφηβοι να θυσιάζουν βόδια και να προσφέρουν ταύρους στους θεούς (π.χ. επιγραφικά διαπιστώνεται, ότι οι έφηβοι τιμώνταν επειδή στα Προηρόσια «ήραντο τους βους» στο βωμό για θυσία)³¹. Τέλος, ο εραστής τους πρόσφερε πολύτιμα όπλα και ρούχα, κίνηση συμβολική, που παραλληλίζεται με την ανάληψη των όπλων από τους εφήβους στην Αθήνα, έπειτα από την επιτυχή επίδειξη των ικανοτήτων τους στο θέατρο ενώπιον του Αθηναϊκού λαού.

Υπάρχει μεγάλη ομοιότητα στις εορταστικές εκδηλώσεις, στις οποίες συμμετείχαν οι έφηβοι και στις θυσίες που προσφέρονταν, ενώ είναι ενδεικτικό ότι πολλές εορτές της Αθήνας σχετίζονται με την Κρήτη και μάλιστα με τη Μινωική εποχή, αφού έχουν τον αιτιολογικό τους μύθο στην περιπέτεια του Θησέως στην Κρήτη.

Στην Αθήνα οι έφηβοι είναι χαρακτηριστικό, ότι θυσιάζαν ένα ταύρο στο Διόνυσο, ο οποίος γενικά συνδεόταν με τον Δία και μάλιστα με τον Κρητικό Δία και λατρευόταν ως ταύρος και φίδι. Στα Θεοδαΐσια υπήρχε σύνδεση με το Μινωικό ταύρο - θεό και κατά συνέπεια με τον Κρηταγενή Δία. Αγώνες δρόμου αποτελούσαν μέρος των αγωνισμάτων της εορτής. Σαφέστατα μπορεί να γίνει σύγκριση με τα τεκταινόμενα στα Διονύσια του Αθηναϊκού εορτολογίου. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι τα Θεοδαΐσια εορτάζονταν το φθινόπωρο, ενώ τα Διονύσια το μήνα Ελαφνηβολιών³². Σύνδεση υπάρχει επίσης ανάμεσα στα θεσμοφόρια της Αθήνας και μια κρητική εορτή που διεξαγόταν κατά το μήνα θεσμοφόρειο στη Λατώ.

Επίσης ο Θησεύς, έπειτα από τη διαφυγή του από το Λαβύρινθο μαζί με τους νέους και τις νέες που έσωσε, χόρευε στη Δήλο ένα κυκλικό χορό, που ουσιαστικά παρίστανε την είσοδό του και την έξοδό του από το Λαβύρινθο. Ο χορός αυτός ονομαζόταν χορός των γεράνων και χορευόταν από μία αποστολή, που απετελείτο από νέους και παρθένες, που έστελνε ετησίως η Αθήνα (χορός, που στη Δήλο ήταν πιθανώς ένας χορός πάθους, καθώς ο Όμηρος τον περιγράφει ως μερόεις). Περιγραφές

²⁹ M. Guarducci I.C I, IX, I / M. Guarducci: Rendic. Pont. Acc. VII (1931), 106 κ.ε.

³⁰ Αριστοτέλους, Αθηναίων πολιτεία, 42.

³¹ IG II 2, 1028, στίχ. 28 / Wilhielm, Arch epigr. Mitt XX (1897), 58, 6.

του χορού έχουμε από τον Πλούταρχο (Βίος Θησέως 21), τον Παυσανία (VIII, 48, 3 / IX, 40, 3-4), τον Pollux (IV, 101), ενώ αναφορά κάνει ακόμα και ο Ησύχιος (Γερανουλκός: ο του χορού του εν Δήλω εξάρχων / Δηλιακός βωμός: περιτρέχει κύκλω τον εν Δήλω βωμόν και τύπτεσθαι, ήρξατο τούτου Θησεύς, χαριστήριον της από του λαβυρίνθου φυγής). Ο Καλλίμαχος είναι ο πιο παλιός γνωστός συγγραφέας, που διηγείται την κατασκευή του βωμού των κεράτων για τον Απόλλωνα και το πέραςμα του Θησέως από τη Δήλο (vv 307-315). Οι σύγχρονοι ερευνητές θέτουν ως αρχή και πιστεύουν, ότι ουσιαστικά ο γέρανος είναι ο χορός του πουλιού γέρανος, αν και οι αρχαίοι συγγραφείς δεν πιστοποιούν καμιά σχέση ανάμεσα στο χορό και στο πουλί. Αυτός ο τελετουργικός χορός πιθανώς μιμείτο τις κινήσεις του Θησέως μέσα στο λαβύρινθο. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ο ρυθμός του έχει παραλλάξεις και ανελίξεις, ενώ σύμφωνα με τον Pollux οι χορευτές ήταν στη σειρά ο ένας πίσω από τον άλλο και οδηγούνταν από τους ηγεμόνας, που ήταν τοποθετημένοι στα δύο άκρα και τους οποίους ο Ησύχιος τους ονομάζει γερανουλκούς. Ο λαβύρινθος σε απεικονίσεις της κλασσικής εποχής αναπαρίσταται ως ένα σύνολο στενών διαδρόμων και έτσι μπορούμε να φανταστούμε τους συντρόφους του Θησέως να προχωρούν ο ένας πίσω από τον άλλον με ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να μην προκαλέσουν θόρυβο, ο οποίος θα προσελκύσει το Μινώταυρο, κοιτάζοντας ταυτόχρονα προσεχτικά προς τα πίσω, για να προφυλάξουν τα νώτα τους. Παραλλάξεις ίσως είναι οι κινήσεις του κεφαλιού, που στρέφεται αριστερά και δεξιά, όπως όταν κάποιος απειλείται από έναν κίνδυνο από όλες τις πλευρές³³.

Αυτοί, που χόρευαν το χορό του γεράνου, περιγράφονται ως νέοι άγαμοι και ως παρθένες και ίσως εδώ να αναδεικνύεται η συνήθεια του συλλογικού γάμου με την έντονη παράδοση στην Κρήτη, όπως μας πληροφορεί ο Στράβων³⁴. Είναι επίσης στενή η σύνδεση και με τον αναφερόμενο από τον Όμηρο Κνωσσιακό χορό, ο οποίος πιθανώς απηχεί ένα έθιμο συλλογικών γάμων, που ακολουθεί την έξοδο των εφήβων από την αγέλα. Στο προηγούμενο κεφάλαιο τονίστηκε η στενή σχέση, που υπάρχει ανάμεσα στην Κρήτη και στην αθηναϊκή εορτή των Οσχοφορειών. Εδώ θα επισημανθεί απλώς, ότι, εκτός απ' όλα τ' άλλα, τα δύο βασικά στοιχεία της εορτής κληρονομήθηκαν από τη Μινωική Κρήτη, δηλαδή η μύηση των νέων και η λατρεία του ιερού δέντρου ως αποτέλεσμα της λατρείας της γονιμότητας.

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει η εορτή Θεοδαΐσια, που σηματοδοτούσε τη γέννηση και την αναγέννηση, τη μύηση και την ανανέωση. Η εορτή αυτή συγκρίνεται από τον Willets με τα Διονύσια στην Αθήνα, κατά τα οποία η εικόνα του Ελευθερέως Διονύσου μεταφερόταν στο θέατρο από ενόπλους εφήβους. Ύμνοι τραγουδούνταν προς τιμή του Θεού και θυσιάζονταν ζώα με πιο σπουδαία θυσία, τη θυσία ενός ταύρου. Η εικόνα (το ξόανο) του θεού επέστρεφε με τη συνοδεία πάλι των εφήβων. Τρία στοιχεία είναι χαρακτηριστικά, η πομπή η ίδια, η θυσία του ταύρου και η παρουσία των εφήβων. Η θυσία του ταύρου αντιστοιχεί, όπως είδαμε, με τη θυσία του βοδιού, που έπαιρνε ως δώρο

³² R.F. Willets, Cretan Cults, 202-206.

³³ Bruneau, C.d.D., 30-31.

³⁴ Στράβωνος 10 482.

ο έφηβος στην Κρήτη από τον εραστή του. Αυτό το Κρητικό έθιμο ακολουθεί ένα γνωστό, τρίπτυχο σχέδιο φυλετικής μυήσεως, δηλαδή την πομπή, τον αγώνα και τον κόμον. Η ίδια σειρά παρουσιάζεται και στην Αθήνα. Στη πραγματικότητα η πορεία από την πόλη στο ιερό καλείται πομπή και η

επιστροφή κόμος, σύμφωνα με τον αθηναϊκό νόμο. Οι Ολυμπιακοί αγώνες εκφράζουν τα ίδια βασικά στοιχεία: πομπή, αγών και κόμος. Ο αγών αντιπροσωπεύεται από αθλητικούς διαγωνισμούς με βασικό στοιχείο τον αγώνα δρόμου, ο οποίος ήταν ο ίδιος μια τελετουργική δοκιμασία μνήσεως, για να αποφασιστεί, ποιος έπρεπε να είναι ο Κούρος, ο εξοχώτατος. Εδώ συνάπτεται και το γεγονός, ότι οι αγώνες δρόμου στην Κρήτη είχαν ξεχωριστή σημασία καταξιώνοντας τον πολίτη, ο οποίος αποκτούσε τον τίτλο του δρομέως. Συνεπώς τα Θεοδαΐσια ήταν εορτή στενά συνδεδεμένη με την ετήσια «αποφοίτηση» των νέων από την αγέλα και τους συλλογικούς γάμους³⁵.

Ο όρκος, που έδιναν οι έφηβοι στην Κρήτη, είχε μια συγκεκριμένη ημερομηνία, που λάμβανε χώρα, κατά την οποία οι κόσμοι επαναβεβαίωναν ετήσια ξαναδιαβάζοντάς τις, τις συνθήκες της πόλης, μπροστά στην καινούρια κλάση των νεομυημένων. Για ορισμένες κρητικές πόλεις είναι γνωστό ακόμα και το όνομα της εορτής, στην οποία διεξαγόταν αυτή η τελετή: στην Κνωσσό (IC 1,8,13) και στα Μάλλια (IC 1,19,1) η εορτή ονομαζόταν Υπερβώα, στη Λατώ (IC 1,16,5) και στην Ιεράπυτνα (IC 1,8,13 και 3,3,1) Θεοδαΐσια ενώ, στη Λυττό, Περιβλημαΐα (IC 1,19,1). Στην Κρήτη εξαιτίας των πολλών πόλεων υπήρχαν και διαφορετικές εορταστικές εκδηλώσεις για κάθε πόλη ή δίνονταν διαφορετικές ονομασίες για εορτές με το ίδιο περιεχόμενο.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι η έξοδος από την αγέλα συνδεόταν με μια τελετή αλλαγής ενδυμάτων: τα μέλη, που έβγαιναν από την αγέλα, τη στιγμή της ορκωμοσίας ονομάζονταν Πανάζωστοι «εντελώς γυμνοί» στη Δρήρο. Αλλού οι όροι: Εσδύεσθαι, εγδύεσθαι, εκδύεσθαι υποδεικνύουν τη στιγμή του τελετουργικού εξόδου από την αγέλα, όταν γινόταν η ορκωμοσία και η ετήσια ανανέωση των συνθηκών (IC 1,9,16 / 1,18,9 B / 1,19,1 / 3,5,24 / 4,16). Τουλάχιστον έξι εορταστικές εκδηλώσεις συνεπώς συνδέονται με αυτή τη διαδικασία. Η εορτή Περιβλημαΐα συνδέεται ετυμολογικά με το περίβλημα και συνεπώς υποδεικνύει ως ουσιαστική τελετή της εορτής, την αλλαγή του ενδύματος των νέων, που βγαίνουν από τις αγέλες. Η εορτή Εκδύσια, που διεξαγόταν στη Φαιστό σχετιζόταν με τη θεότητα Λητώ, θεότητα που είχε στην περιοχή δικό της ναό. Σημαντική βοήθεια προσφέρει η πληροφορία, ότι ο γάμος στην Κρήτη ακολουθούσε αμέσως την έξοδο από την αγέλα, έτσι είναι κατανοητή η αναφορά, ότι στα Εκδύσια «νόμιμον δ' έστιν εν τοις γάμοις πρότερον παρακλίνασθαι παρά το άγαλμα του Λευκίππου» και επομένως αυτή η προγαμιαία τελετή συνέβαινε είτε την ίδια ημέρα με τα Εκδύσια είτε λίγο μετά αλλά πάντα συνδεδεμένη με αυτά.

Ενδιαφέρον είναι στο σημείο αυτό ο μύθος για τον Λεύκιππο. Ο πατέρας του Λευκίππου επιθυμούσε να αποκτήσει ένα γιο και απειλούσε να σκοτώσει το παιδί, που θα γεννιόταν, αν αυτό ήταν κορίτσι. Η γυναίκα του γέννησε, ενώ ο σύζυγός της απουσίαζε, ένα κοριτσάκι, το οποίο ένδυσε και εκπαίδευσε ως αγόρι, ενώ του έδωσε το όνομα Λεύκιππος παρακαλώντας την Λητώ να του αλλάξει το φύλο. Η θεά εισάκουσε την προσευχή της. Σε ανάμνηση αυτού του γεγονότος οι πολίτες της Φαιστού θυσιάσαν στην Λητώ και ονόμαζαν την εορτή Εκδύσια, καθώς η κοπέλα έβγαλε (εξέδυ)

³⁵ Willets, Cretan cults, 201.

το πέπλο. Ανάλογα λοιπόν ο νέος με το να βγάζει το ένδυμα του μυημένου, γινόταν άνδρας³⁶.

Η σημασία, που είχε για τη μύηση των Κρητών εφήβων ο δρόμος, ανακαλεί στη μνήμη και την πρακτική, που ίσχυε στην Αθήνα, στην οποία οι έφηβοι συμμετείχαν σε πολλές εορτές σε αγωνίσματα δρόμου, τα οποία αποτελούσαν μέρος των μυητικών τελετουργιών, στις οποίες έπρεπε να ανταποκρίνονται με επιτυχία, ώστε να αποκληθούν άντρες, πολεμιστές, πολίτες. Στην Κρήτη χαρακτηριστικά, ο όρκος των εφήβων της Δρήρου τελειώνει με ένα περίεργο και αρχαϊκό κείμενο: ο νικητής της αγέλας... και ο καθένας πρέπει να φυτέψει ένα ελαιόδεντρο και να το δείξει, όταν μεγαλώσει, οποιοσδήποτε δεν φυτέψει μια ελιά, θα πληρώσει 50 στατήρες (IC I. X. I.). Προφανώς πρόκειται για κάποιον νικητή σε μία τελετή μυήσεως, π.χ. έναν αγώνα δρόμου και ο νικητής και οι συναγωνιζόμενοι με αυτόν έχουν την υποχρέωση να καλλιεργήσουν ένα ελαιόδεντρο.

Στο ημερολόγιο της Πριάνσου περιλαμβάνεται ένας μήνας που ονομάζεται Δρόμειος, γεγονός που υποδεικνύει επίσης τη σημασία του δρόμου για την κρητική κοινωνία. Από έναν κάτοικο της Πολυρηνίας κατά την αποχώρησή του από το αξίωμα του Κόσμου, το 2^ο αιώνα π.Χ., προσφέρθηκε μια αφιέρωση στον Ερμή Δρομίο. Δρομαίος είναι ακόμη ένα επίθετο του Απόλλωνος στη Σπάρτη, ως προστάτη του αγώνος δρόμου [Παυσανίου 3,14,6 / Πλουτάρχου 2724 c/IG5(1)497].

Στη Σπάρτη επίσης, στα Κάρνεια, γινόταν και ένας αγώνας, στον οποίο έπαιρναν μέρος οι σταφυλόδρομοι, μία τελετή όμοια σχεδόν με αυτή των Οσχοφορείων, που εορτάζονταν στην Αθήνα. Ο νικητής στα Ολύμπια στεφανωνόταν με ελιά, ενώ σύμφωνα με την τοπική παράδοση, όταν η Ρέα γέννησε το Δία, τον εμπιστεύτηκε στους Κουρήτες, που ήλθαν από την Κρήτη στην Ολυμπία και διασκέδαζαν τρέχοντας ένα αγώνα δρόμου, με το νικητή να στεφανώνεται με αγριελιά (Παυσανίου 8.2.2). Αυτά τα στοιχεία είναι χαρακτηριστικά της σημασίας του αγώνος δρόμου και της σύνδεσης με την ελιά ως επάθλου, γεγονότα που μας θυμίζουν τα αναφερόμενα στον όρκο των εφήβων της Δρήρου. Στην Αθήνα οι έφηβοι διαγωνίζονταν σε αγώνα δρόμου κατά τη διάρκεια πολλών εορτών π.χ. κατά την εορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας³⁷, στα Μεγάλα Θησεία³⁸ κ.τ.λ.

Στη θρησκευτική πλευρά του δικαιώματος του πολίτη και ειδικότερα στις λατρείες, που αφιερώνονταν στη μύηση των νέων πολιτών, αποδεικνύεται κυρίως η επίδραση του Μινωικού στοιχείου και των δωρικών επιρροών. Αρχικά σε ετήσιες τελετές, όπως τα Εκδύσια, όπου οι νέοι αφήνουν τα σημεία της νεότητάς τους και φοράνε την πολεμική ενδυμασία έπειτα από μια περίοδο απομονώσεως, αναγεννώνται ως πολίτες με συνέπεια να αναγεννάται και η πόλη. Η νομική κατοχύρωση γίνεται και με τους όρκους, που δίνονται ανάμεσα στις πόλεις στις διάφορες συνθήκες. Έπειτα, αυτές οι τελετές ελέγχονται από την Κρητική αριστοκρατία, για να διαιωνίζεται ο ρόλος και η σημασία της στον έλεγχο των νέων. Από τον νόμο της Δρήρου συνάγεται, ότι οι όροι Δρομεύς και Απόδρομος συνδέονται με τις λατρευτικές πρακτικές μιας αγροτικής κοινότητας και ότι αυτές οι πρακτικές ελέγχονταν από τις ηγετικές αρχές, που επέβαλλαν ποινές σε αυτούς, που δεν επεδείκνυαν

³⁶ A. Brelich, P.e.P., 200-203 / R.F. Willets, Cretan cults, 206.

³⁷ IG II², 1011.

³⁸ IG II², 956 / 957 / 958 / 961.

την απαιτούμενη υπευθυνότητα, π.χ. το πρόστιμο των 50 Στατήρων, που επιβαλλόταν στους νέους, που δεν φύτευαν ένα ελαιόδεντρο³⁹. Η Κρήτη λοιπόν με πολλές από τις τελετές μύησης των εφήβων να χάνονται στο βάθος του μινωικού παρελθόντος της, ήταν αυτή η οποία δάνεισε στην Αθήνα πολλές από τις τελετουργίες της, που ήταν αποτέλεσμα μινωικών παραδόσεων, όσο και παραδόσεων που αποτελούν εκφάνσεις της δωρικής φυλετικής κοινωνίας.

³⁹ R.F. Willets, Cretan cults, 306.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Ο ΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ.
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ

Αναμφισβήτητα το θέμα των τελετών μνήσεως, που σηματοδοτούν τη διάβαση από την εφηβική στην ανδρική ηλικία κυριαρχείται, τουλάχιστον για την Αθήνα, από τη δημιουργία ή ανανέωση από τον Λυκούργο, του θεσμού της εφηβείας το 336 π.Χ. Η σύσταση ή επανασύσταση αυτού του θεσμού, υπήρξε το αποτέλεσμα της προσπάθειας αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης των νέων πολιτών της Αθήνας στα καθήκοντα της στρατιωτικής ζωής, έπειτα από την οδυνηρή ήττα για την πόλη και τους συμμάχους της στη Χαιρώνεια το 338 π.Χ. και εντάσσεται στη γενικότερη προσπάθεια ανακάμψης του πεσμένου, εξαιτίας της ήττας αυτής, ηθικού της αθηναϊκής πολιτείας.

Η εφηβεία λοιπόν, ως θεσμός υπήρχε στην Αθήνα σίγουρα από το 336 π.Χ., κάτι το οποίο πιστοποιούν μια σειρά από επιγραφές, όπως και η Αθηναίων πολιτεία του Αριστοτέλους. Όμως το ερώτημα, που τίθεται, είναι, αν υπήρχε πριν από αυτήν την ημερομηνία. Η έλλειψη πληροφοριών αξιόπιστων για το θεσμό της εφηβείας, πριν τα μέσα του 4^{ου} αιώνας π.Χ., είναι πολύ σημαντική για τη διερεύνηση αυτού του θέματος.

Πρέπει να βρεθούν καινούργια στοιχεία, π.χ. κάποιες επιγραφές παλαιότερες από την ημερομηνία ορόσημο για το θεσμό, ώστε να υποστηρικτεί με βεβαιότητα, ότι η ύπαρξή της «πηγαίνει» αρκετά πίσω χρονολογικά. Ως τότε η έρευνα θα αρκείται στη διαπίστωση, ότι η εφηβεία ως θεσμός υπήρχε και σε άλλες πόλεις και στο ερώτημα, εάν είναι αθηναϊκό δημιούργημα ή τύπος δανεισμένος από κάποια άλλη περιοχή, που εφαρμόστηκε εξαιτίας των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών στην Αθήνα ή για ένα θεσμό κοινό στις ελληνικές φυλές ήδη από την προϊστορική εποχή, οι απαντήσεις δεν θα μπορούν να είναι κατηγορηματικές. Έτσι η έρευνά μας θα αρκεστεί στο σημείο αυτό, να επαναλάβει τη διαπίστωση του προηγούμενου κεφαλαίου, την ομοιότητα δηλαδή του θεσμού της αθηναϊκής εφηβείας με το δωρικό μοντέλο εκπαίδευσης των εφήβων και ειδικότερα με το κρητικό πρότυπο εκπαίδευσης, των οποίων η παλαιότητα και οι αρχές προέλευσης χάνονται στα βάθη των προϊστορικών χρόνων.

Το ερώτημα αν η εφηβεία υπήρχε και πριν το 336 π.Χ., απασχόλησε έντονα τη διεθνή επιστημονική κοινότητα και δίχασε τους ερευνητές, που ασχολήθηκαν με το θέμα. Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν, πως η εφηβεία δεν υπήρχε πριν το 336 π.Χ., με επικεφαλής τον Wilamovitz-Moellendorff¹. Όμως υπάρχουν και άλλοι, που είτε θεωρούν ότι η εφηβεία υπήρχε και πιο πριν² είτε στη μορφή, που την παρουσιάζει ο Αριστοτέλης δημιουργήθηκε όντως το 336 π.Χ., όμως υπήρχε σε άλλη μορφή και πιο πριν, κάτι που δικαιολογεί και την αρχαϊκή μορφή του εφηβικού όρκου³.

Στα επιχειρήματα του Moellendorff για τη μη ύπαρξη του θεσμού απαντά, με επιτυχία κατά

¹ U. von Willamovitz-Moellendorff, A.u.A I, 193-194.

² J. Lofberg, Date, 330-335 / L. Robert, E. E.Ph., 306, n.3.

³ V. Chapot, R.d.S.H., 111.

τη γνώμη μου, ο Πελεκίδης⁴. Έτσι στο επιχείρημα του Moellendorff, ότι ο θεσμός της εφηβείας με την υποχρεωτική στρατιωτική υπηρεσία αντίκειται στο δημοκρατικό πνεύμα της Αθήνας των ετών πριν το 336 π.Χ., αντιτάσσεται το γεγονός, ότι η ύπαρξη υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας είναι αναμφισβήτητη στην Αθήνα και κατά τα προηγούμενα χρόνια⁵. Επίσης το επιχείρημα της αποσιώπησης οποιασδήποτε αναφοράς από τους αρχαίους συγγραφείς έχει αντεπιχειρήματα, με πιο σοβαρό το ότι ο Αισχίνης στους λόγους του «Κατά Τιμάρχου» και «Περί της Πρεσβείας» αναφέρεται στο θεσμό. Είναι χαρακτηριστικό, ότι αναφέρει πριν το 343 π.Χ. τον όρκο των εφήβων, ενώ η χρησιμοποίηση από αυτόν του όρου «συνέφηβοι» δημιουργεί αρκετά ερωτηματικά. Το χρησιμοποιεί για να δηλώσει τους συντρόφους του στην εφηβεία; Ο Moellendorff το αρνείται λέγοντας ότι αυτήν τη σημασία την παίρνει ο όρος την εποχή του Μενάνδρου και του Επικούρου. Αυτό όμως είναι αμφίβολο, καθώς θα αποδειχθεί, ότι ο Αισχίνης υπηρέτησε στο θεσμό της εφηβείας, και μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αν η εφηβεία υπήρχε πριν το 343 π.Χ., ο όρος «σωφρονισταί», που αναφέρεται στον Δημοσθένη⁶, πρέπει να ανταποκρίνεται στον τεχνικό όρο του θεσμού της εφηβείας.

Αν ο θεσμός δημιουργήθηκε από το Λυκούργο, όπως θεωρεί ο Moellendorff, πώς εξηγείται η σιωπή των πηγών για μια τόσο σημαντική καινοτομία, η οποία θα έπρεπε να είχε προκαλέσει και κάποια αντίδραση από τον Μέγα Αλέξανδρο, καθώς εντάσσεται η προσπάθεια αυτή στην γενικότερη προσπάθεια ανασύνταξης του αθηναϊκού κράτους, έπειτα από το ηχηρό χαστούκι της ήττας στη Χαιρώνεια.

Ένα άλλο επιχείρημα του Moellendorff απορρέει από τις επιγραφικές μαρτυρίες, καθώς οι δύο πιο αρχαίες επιγραφικές μαρτυρίες που κατέχουμε, χρονολογούνται το 334/3 π.Χ. και είναι τιμητικές επιγραφές προς τιμήν των εφήβων του έτους αυτού⁷. Αυτό έκανε τον Moellendorff να θέσει το έτος αυτό ως *terminus ante quem* και το έτος 336/5 π.Χ. ως *terminus post quem*, έτος μεταρρυθμίσεως του Λυκούργου. Αυτή η άποψη υιοθετήθηκε από τον W. Dittenberger⁸, τον Hiller von Gaertringen⁹, τον Kirchner¹⁰, την A. Brenot¹¹, και τους Glotz και Cohen¹². Ο V. Gomme όμως παρατήρησε, ότι ανάμεσα στις επιγραφές, που διασώζονται, υπάρχουν αρκετές, που διατηρούν τμήματα από εφηβικές λίστες, χρονολογούμενες από το 370 π.Χ. έως το 330 π.Χ., οι οποίες ξεπερνούν κατά πολύ το *terminus post quem*, που έθεσε ο Moellendorff¹³. Εξάλλου νέο επιγραφικό υλικό προστίθεται συνεχώς, το οποίο ανεβάζει τη χρονολόγηση του θεσμού πριν το 336 π.Χ., όπως π.χ. ο κατάλογος των εφήβων της Οινηίδος φυλής, που χρονολογείται ανάμεσα στο 346 π.Χ. και στο 326 π.Χ. ή ένας αντίστοιχος

⁴ C. Pélékidis, *Ephébie*, 9-14.

⁵ W. Jaeger, *Paideia* III, 250.

⁶ Δημοσθένους «Περί της δηλωθείσης πρεσβείας», 285.

⁷ IG II2 1156 και 1159.

⁸ W. Dittenberger, *Syll* 2, 513.

⁹ Hiller von Gaertringen *Syll* 3, 519.

¹⁰ Kirchner, IG II2, 1156 note.

¹¹ A. Brenot, *Recherches*, 30, 47, 49.

¹² *Histoire Grecque* II, pp. 341-343, III p. 367 και IV.1, σελ. 201-202.

¹³ V. Gomme, *Population*, 69.

κατάλογος της Αιαντίδος φυλής¹⁴. Ο Moellendorff απέδωσε το νόμο για την ίδρυση της εφηβείας στον Επικράτη υστέρτα από ένα κείμενο σχετικό με αυτόν, το οποίο ανήκει στον Αρποκρατίωνα. Το μόνο σίγουρο στοιχείο όμως, που αντλούμε από αυτό το κείμενο είναι, ότι ο νόμος για τους εφήβους είναι προγενέστερος από τον λόγο του Λυκούργου περί της οικονομικής διαχείρισεως, ο οποίος τοποθετείται χρονολογικά ανάμεσα στο 337/6 π.Χ., όταν ο Λυκούργος ήταν ταμίας της κοινής προσόδου, ή επί τη διοικήσει και το 326 π.Χ., έτος θανάτου του Λυκούργου.

Ο Mathieu θεωρούσε, ότι οι αρχές της εφηβείας υπάρχουν σε κάποιον προϋπάρχοντα θεσμό κάνοντας τους παραλληλισμούς με την εκπαίδευση των ορφανών του πολέμου από το κράτος¹⁵. Την ίδια άποψη είχε διατυπώσει παλαιότερα και ο Α.Α. Bryant¹⁶. Ο G. Mathieu θεωρεί, ότι γύρω στο 475 π.Χ. με πρωτοβουλία του Κίμωνος, αναδιοργανώθηκαν τα Επιτάφεια, εθνικές επικήδειες τελετές για τους νεκρούς πολεμιστές, που σκοτώθηκαν για την πατρίδα. Πιθανώς ο θεσμός ήταν σύγχρονος της επιστροφής των λειψάνων του Θησέως. Ο G. Mathieu πιστεύει λοιπόν, ότι το ρόλο, που είχε η εκπαίδευση των ορφανών από το κράτος, στα χρονικά πλαίσια που αναφέρθηκαν, διεδραμάτισε έπειτα από το 336 π.Χ. η εκπαίδευση των εφήβων. Αυτό θεωρεί, ότι έγινε σε τρία στάδια: Πρώτον, η πολεμική εκπαίδευση διευθυνόμενη και ελεγχόμενη από το κράτος θα μπορούσε να απευθύνεται αρχικά στα ορφανά του πολέμου, για τα οποία το κράτος έπαιζε το ρόλο πατέρα και αναφέρει χαρακτηριστικά την εφηβεία του Αλκιβιάδου¹⁷. Δεύτερον, στη συνέχεια, στο πρώτο τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ., η εφηβεία, υποχρεωτική για τα ορφανά, θα ήταν προαιρετική για τους άλλους πολίτες (π.χ. η εφηβεία του Αισχίνου). Τρίτον, έπειτα από τη μάχη στη Χαιρώνεια, η εφηβεία έγινε υποχρεωτική για όλους τους Αθηναίους.

Σίγουρα είναι μια εντυπωσιακή υπόθεση, η οποία όμως είναι πολύ σχηματοποιημένη. Στα πλεονεκτήματα αυτής της απόψεως είναι το γεγονός, ότι οι αθηναίοι έφηβοι φορούσαν μαύρες χλαμύδες ως την εποχή του Ηρώδη του Αττικού, οπότε αντικαταστάθηκαν από αυτόν με λευκά χιτώνια¹⁸. Το μαύρο όμως ήταν για τους Έλληνες το χρώμα του πένθους, συνεπώς κάποιος θα μπορούσε να υποθέσει, ότι οι έφηβοι συνέχισαν να φοράνε τη μαύρη χλαμύδα των ορφανών. Σύμφωνα με τον Φιλόστρατο, το ότι οι έφηβοι φορούσαν μαύρα ρούχα οφειλόταν στο ότι οι Αθηναίοι έφεραν δημόσια πένθος για τον ήρωα από το Άργος Κοπρέα, τον οποίο σκότωσαν, αν και αυτός είχε έλθει ως κέτης στην Αθήνα. Μια άλλη άποψη εκφράζει ο P. Roussel¹⁹, ο οποίος δίνοντας μια νέα ερμηνεία της επιγραφής IG II2 3606 θεωρεί, ότι το μαύρο χρώμα οφείλεται στον θάνατο του πατέρα του Θησέως, του Αιγέως, από τη θλίψη που του προκάλεσε η αμέλεια του γιου του, να τοποθετήσει λευκό πανί αντί για το μαύρο, ενδεικτικό της επιτυχίας της αποστολής του να σκοτώσει τον Μινώταυρο. Έτσι στις γιορτές του μηνός Πυανεσιώνος, που ήταν αφιερωμένες στην επιστροφή του

¹⁴ W. K. Pritchett, *Epheboi of Oineis*, 273 κ.ε. / W. K. Pritchett, *Greek Inscriptions*, 184, no 91.

¹⁵ G. Mathieu, *Remarques*, 312-318.

¹⁶ A.A. Bryant, *Boyhood*, 87.

¹⁷ Πλούταρχος Αλκιβιάδης 15,7.

¹⁸ Philostr. *Vit Soph.* II 1,5- IG II2 2090 ή Syll3 870.

¹⁹ P. Roussel, *Chlamydes Noires*, 162-163.

Θησεύς, τελετές πένθους αναμειγνύονται με εκδηλώσεις χαράς²⁰. Ο Θησεύς και οι νέοι σύντροφοί του έπρεπε να ντυθούν στα μαύρα για να εξαγνιστούν για την αμέλειά τους. Ως απήχηση αυτού του γεγονότος, σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι Αθηναίοι έφηβοι συνέχισαν αυτή την παράδοση. Όμως αφού δίνεται έμφαση από τους αρχαίους συγγραφείς στα ενδύματα των αγοριών στη Σπάρτη και στην Κρήτη και αφού το μαύρο είναι το χρώμα του πένθους παραδοσιακά στην Ελλάδα (εκτός από το Άργος που ήταν το λευκό) είναι πιθανόν, ότι η ειδική αυτή ενδυμασία συνδεόταν αρχικά με την πρωτόγονη αντίληψη του θανάτου του παιδιού κατά τη μήση και την αναγέννησή του στη συνέχεια ως άνδρα.

Παρά το σημαντικό αυτό πλεονέκτημα, της ύπαρξης δηλαδή μαύρων ρούχων τόσο στα ορφανά του πολέμου όσο και στους εφήβους, η άποψη του Mathieu εκτός από τη σχηματικότητά της έχει και άλλα μειονεκτήματα με πιο σημαντικό το, ότι η εκπαίδευση των ορφανών του πολέμου σταματούσε ακριβώς στη στιγμή, που αυτά γίνονταν έφηβοι. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη²¹, τον Λυσία²² και τον Αισχίνη²³ το κράτος έτρεφε και εκπαίδευε «μέχρι ήβης» τα ορφανά του πολέμου. Είναι πιθανόν λοιπόν, ότι τα ορφανά ενηλικιώνονταν στα 18 τους χρόνια και εντάσσονταν και αυτά με τη σειρά τους, στην ηλικία αυτή, στην εφηβεία²⁴.

Ενδιαφέρον έχει η παρουσίαση δύο πολύ σημαντικών θεσμών, που επινοήθηκαν από τον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα και οι οποίοι παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιότητα - αλλά και αρκετές διαφορές - με το θεσμό της εφηβείας. Πρόκειται για τη Περσική εφηβεία, που αναφέρει ο Ξενοφών και τους αγρονόμους, τη λειτουργία των οποίων μας παρουσιάζει ο Πλάτων. Κατά πάσα πιθανότητα οι θεσμοί αυτοί είτε ενέπνευσαν το θεσμό της αθηναϊκής εφηβείας είτε εμπνεύστηκαν από αυτόν. Ο Ξενοφών²⁵ επίσης παρουσιάζοντας μια συνάντηση ανάμεσα στο Σωκράτη και τον Περικλή το νέο, ο οποίος ήταν στρατηγός (φανταστική ή πραγματική συνάντηση δεν έχει σημασία) αναφέρει, ότι ο Σωκράτης του είπε ότι «εάν οι Αθηναίοι σε νεαρή ηλικία καταλάμβαναν κατά το πρότυπο των Μυσίων και των Πισιδίων τα βουνά που προστάτευαν την Αττική θα έπλητταν καίρια τους αντιπάλους τους». Αυτό το τμήμα του κειμένου έκανε τον Moellendorff²⁶ και την A. Brenot²⁷ να συμπεράνουν, ότι αυτήν την εποχή δεν υπήρχε η εφηβεία ακόμη ως θεσμός. Όμως θα μπορούσε να υποθεθεί, ότι απλά δεν είχαν οργανωθεί ακόμα οι περίπολοι, είτε ότι ο θεσμός της εφηβείας φαινόταν ανεπαρκής στο Ξενοφώντα²⁸.

Ο Ξενοφών²⁹ αναφέρει επίσης μια συνάντηση ανάμεσα στο Σωκράτη και τον Γλαύκωνα, το γιο του Αρίστωνος, ο οποίος δεν ήταν ακόμη 20 χρόνων και παρ' όλα αυτά ήθελε να μιλήσει στην

²⁰ Πλουτάρχου Θησεύς 22-23.

²¹ Θουκυδίδου Ιστορία II 46.

²² Λυσίου Κατά Θεοζοτίδους 2.

²³ Αισχίνους Κατά Κτησιφώντος 154.

²⁴ A. Piganiol, A.d.H.E et S.II, 213.

²⁵ Ξενοφώντος Απομνημονεύματα III, 5, 24-28.

²⁶ U. von Willamovitz-Moellendorff, AuA I 192, σημ.10.

²⁷ A. Brenot, Recherches, 24.

²⁸ Lofberg, Date, 323.

²⁹ Ξενοφώντος Απομνημονεύματα III, 6,9.

εκκλησία του δήμου, αντιμετωπίζοντας έτσι πολλές ειρωνείες. Ο Σωκράτης του εξήγησε, ότι για να παίξει κάποιο ρόλο στα δημόσια πράγματα, θα έπρεπε να γνωρίζει πάρα πολλά για τα οικονομικά, τη διοίκηση και τον πόλεμο. «Όμως», του είπε ο Σωκράτης «Είμαι σίγουρος ότι ξέρεις πόσες φρουρές είναι σωστά τοποθετημένες και πόσες όχι, ποιές έχουν επαρκή αριθμό στρατιωτών και ποιές όχι και θα μπορούσες να συμβουλεύσεις, ποιές να αποσύρουμε και ποιές να ενισχύσουμε.». Όταν ο Γλαυκών τού πρότεινε να τις αποσύρουν όλες, ο Σωκράτης τού τόνισε, ότι αυτό θα ήταν επικίνδυνο για την ασφάλεια της χώρας και τού είπε «Εξάλλου πώς γνωρίζεις ότι δεν φρουρούν σωστά;». «Το εικάζω» απάντησε ο Γλαυκών. Η Α. Brenot συμπέρανε από αυτό, ότι ο Γλαυκών δεν είχε υπηρετήσει στην εφηβεία. Θα μπορούσε όμως ο Γλαυκών απλά να είναι έφηβος, που να βρίσκεται στον πρώτο χρόνο της θητείας του (για αυτό βρίσκεται στην Αθήνα και όχι σε κάποιο παραμεθόριο φρούριο) ή επειδή προερχόταν από μια από τις σημαντικότερες αριστοκρατικές οικογένειες θα είχε τη δυνατότητα να αποφύγει κοπιαστικές αποστολές. Κλείνει έτσι αυτή η μικρή παρέκβαση, με την αναφορά των υπολοίπων πληροφοριών που δίνει ο Ξενοφών για το θεσμό της εφηβείας, για να επανέλθουμε στην παρουσίαση του θεσμού της περσικής εφηβείας.

Ο Ξενοφών περιγράφει την οργάνωση της περσικής νεολαίας περισσότερο εμπνεόμενος από την οργάνωση των Σπαρτιατών³⁰. Όταν αναφέρεται στους νέους Πέρσες τους αποκαλεί εφήβους και είναι η πρώτη φορά, που συναντάται αυτός ο όρος με τεχνική σημασία. Ο Ξενοφών κάνει μια αντιπαραβολή των περσικών νόμων εκπαίδευσης προς τις τακτικές, που ισχύουν στις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδος. Διακρίνει στο περσικό σύστημα τέσσερις ηλικιακές τάξεις:

- α) τα παιδιά (παίδες) ως τα 16 ή τα 17 τους χρόνια,
- β) τους εφήβους, οι οποίοι έμεναν για 10 χρόνια στην εφηβεία, ως περίπου δηλαδή τα 27 τους χρόνια,
- γ) τους άνδρες,
- δ) τους γεραίτερους, που ήταν πάνω από 50 χρονών.

Στην συνέχεια περιγράφει την περσική εφηβεία: Οι έφηβοι χωρίζονται σε 12 τμήματα, ένα για κάθε φυλή. Ο αρχηγός του τμήματος κάθε φυλής ανήκε ηλικιακά στους άνδρες. Οι έφηβοι ήταν ελαφρά οπλισμένοι και κοιμούνταν γύρω από το κτήριο των δημόσιων αρχείων με την εξαίρεση αυτών, που ήταν παντρεμένοι. Ήταν συνεχώς στη διάθεση του κράτους για τις ανάγκες της κοινότητας. Όταν ο βασιλιάς πήγαινε για κυνήγι, έπαιρνε μαζί του το ήμισυ των εφήβων, οι οποίοι έπρεπε να μάθουν να κυνηγούν, να πολεμούν και να αντέχουν στις κακουχίες.

Ο Ξενοφών επιμένει ιδιαίτερα στο κυνήγι, όπως άλλωστε και ο Πλάτων κατά την παρουσίαση των αγρονόμων, που θα ακολουθήσει. Αντιθέτως στην Αθήνα, το κυνήγι δεν φαίνεται να διαδραματίζει τόσο σπουδαίο ρόλο και αυτό ως αντίθεση ανάμεσα στις αριστοκρατικές, ιπποτικές, φεουδαρχικές κοινωνίες και τις δημοκρατικές, αστικές κοινωνίες. Η πιο μεγάλη διαφορά πάντως βρίσκεται στη διάρκεια της περσικής εφηβείας (10 έτη). Άλλες σημαντικές διαφορές είναι οι εξής: Οι

³⁰ Ξενοφώντος Κύρου Παιδεία Ι 2,2 κ.ε.

Πέρσες και πριν την εφηβική ηλικία, παρέδιδαν τα παιδιά τους στην κοινότητα, η εκπαίδευση στους παίδες και τους εφήβους των περσών διατηρείται σε αυτούς, που οι γονείς τους μπορούν να καλύψουν τα έξοδά τους, ενώ αυτοί που δεν υπήρξαν παίδες δεν θα ενταχθούν στους εφήβους, αυτοί που δεν υπήρξαν έφηβοι δεν μπορούσαν να θεωρηθούν άνδρες κλπ. Στην Αθήνα του 4ου αιώνας π.Χ., διαπιστώθηκε ότι εντάσσονται στην εφηβεία όλοι ανεξαρτήτως τάξεων, ευγένειας ή περιουσίας.

Ο Πλάτων περιγράφει έναν άλλο θεσμό, ο οποίος μοιάζει πολύ με την αθηναϊκή εφηβεία³¹. Ο Πλάτων αμφιταλαντεύεται σχετικά με τον όρο, που θα χρησιμοποιήσει, για να χαρακτηρίσει το θεσμό αυτό ανάμεσα στους όρους αγρονόμοι, φρούραρχοι ή κρυπτοί, ενώ τους αποκαλεί ενίοτε και φρουρούς. Από τον όρο κρυπτοί είναι εμφανής ο συσχετισμός με το θεσμό της σπαρτιατικής κρυπτείας.

Ο Πλάτων περιγράφει τους αγρονόμους ως εξής: Η περιοχή της πόλεως των Νόμων διαιρείται σε 12 ίσα τμήματα. Κάθε φυλή διόριζε 5 αγρονόμους. Καθένας από αυτούς επέλεγε 12 νέους άνδρες από 25 έως 30 ετών, οι οποίοι θα ήταν υπό τις οδηγίες του. Ηλικιακά πάντως δεν ανήκαν στην κατηγορία των εφήβων και αυτό πρέπει να σημειωθεί. Έτσι υπήρχαν 5 επικεφαλής αγρονόμοι για κάθε φυλή και 60 νέοι επικεφαλής για κάθε φυλή, συνολικά 720 και για τις 12 φυλές. Αυτός ο αριθμός μοιάζει πολύ με τον αριθμό των εφήβων ανά έτος. Η διάρκεια των υπηρεσιών των αγρονόμων και των βοηθών τους θα ήταν δύο χρόνια. Αυτοί κάθε ένα μήνα περιόδευαν κάθε τομέα για να γνωρίσουν καλύτερα τη χώρα. Τον επόμενο μήνα το τμήμα κάθε φυλής άλλαζε περιοχή και εγκαθίστατο στη γειτονική της δεξιά. Στις περιόδους τους αυτές τους οδηγούσαν οι φρούραρχοι. Το δεύτερο χρόνο γινόταν το ίδιο αλλά με αντίστροφη πορεία. Στην προσπάθειά τους για την καλύτερη εκμάθηση της χώρας και στη διαδικασία σκλήρυνσής τους εντάσσεται και η άσκησή τους στο κυνήγι. Τότε τους αποκαλεί κρυπτούς και οι παραλληλισμοί με το σπαρτιατικό θεσμό της κρυπτείας είναι εύλογοι.

Ακολουθεί η περιγραφή των αρμοδιοτήτων τους:

α) Έπρεπε να προστατεύουν την χώρα από τις επιθέσεις των εχθρών, να κάνουν οχυρωματικά έργα, τάφρους κλπ., ενώ αν χρειαζόταν, μπορούσαν να επιτάσσουν τα ζώα και τους σκλάβους για την πραγμάτωση των εργασιών.

β) Επέβλεπαν τη δημιουργία γυμνασίων και την εγκατάσταση θερμών λουτρών για τους ηλικιωμένους.

γ) Απέδιδαν δικαιοσύνη.

δ) Έπρεπε να παραδίδουν λογαριασμούς της διαχειρίσεώς τους (εύθυνα).

Οι αγρονόμοι έπρεπε να πειθαρχούν και σε κάποιους κανόνες: Υπήρχε σε κάθε περιοχή μια αίθουσα για τα κοινά γεύματα, τα οποία έπρεπε από κοινού να ετοιμάζουν. Αυτός, ο οποίος έστω για μια ημέρα, απείχε από τα κοινά γεύματα χωρίς να υπάρχει μεγάλη ανάγκη ή χωρίς την άδεια των επικεφαλής του, θα αποπεμπόταν και οι επικεφαλής θα δημοσιοποιούσαν το όνομά του για

³¹ Πλάτωνος Νόμοι 760b-763e.

εγκατάλειψη της θέσεώς του. Αυτός, που θα δεχόταν να τον τιμωρήσει μπορούσε να τον χτυπήσει, χωρίς αυτός να έχει το δικαίωμα να απαντήσει. Ως προς τους επικεφαλής, εάν διέπρατταν κάποιο σφάλμα, συνεδρίαζαν ως σύνολο και οι 60, για να αποφασίσουν. Αυτός ανάμεσά τους, ο οποίος μάρτυρας της πράξης ή πληροφορημένος για αυτήν, δεν ήγειρε εκδιώξεις εναντίον του παρανομούντος, τιμωρείται εξίσου, αν όχι περισσότερο και εκπίπτει από κάθε εξουσία, που είχε πάνω στους νέους.

Είναι πιθανόν ο Πλάτων να εμπνεύστηκε από το θεσμό της αθηναϊκής εφηβείας. Άλλωστε συγγέει αρκετές φορές την ιδεώδη πολιτεία του με την Αθήνα, π.χ. στο 778d. Οι Moellendorff, Bryant και Brenot θεωρούν αντιθέτως, ότι ο Πλάτων ενέπνευσε το θεσμό της εφηβείας. Εμείς θα σταθούμε στη διαπίστωση ότι υπάρχουν αρκετές ομοιότητες, όμως υπάρχουν και διαφορές, όπως π.χ., ότι οι νέοι, που βοηθούν τους αγρονόμους, είναι μεγαλύτερης ηλικίας από τους συμμετέχοντες στο θεσμό της εφηβείας (χαρακτηριστικά ήταν από 25 έως 30 ετών, ενώ οι έφηβοι από 18 έως 20) οι μεν επιλέγονταν από τους επικεφαλής τους, ενώ οι δε ανήκουν σε όλες τις τάξεις των πολιτών, που έμπαιναν από την εφηβική στην ανδρική ηλικία. Πάντως, σαφέστατα ο Πλάτων έχει επηρεαστεί και από το σπαρτιατικό σύστημα εκπαίδευσης των νέων, έτσι π.χ. στο 794c αναφέρει, ότι τα παιδιά και των δύο φύλων πρέπει έπειτα από τα 6 τους χρόνια να ανατίθενται στη πολιτεία, η οποία πρέπει να αναλαμβάνει την εκπαίδευσή τους (στην Σπάρτη αυτό συμβαίνει στα 7 τους χρόνια). Στην Αθήνα, όπως και στις περισσότερες ελληνικές πόλεις, όμως οι γονείς έδιναν, όποια εκπαίδευση ήθελαν στα παιδιά τους και μόνον στην εφηβεία ήταν υποχρωμένοι οι Αθηναίοι να συμμετάσχουν.

Είναι κατανοητό, ότι, αν δεχτούμε, πως ο Πλάτων εμπνεύστηκε από τον θεσμό της εφηβείας, ανεβάζουμε τη χρονολογία ύπαρξης του θεσμού στον πέμπτο αιώνα π.Χ. Η εφηβεία υπήρχε την εποχή του Αισχίνους, όπως συνάγεται από τους λόγους του³², άρα ως εκ τούτου η χρονολόγηση της αρχής του θεσμού ανεβαίνει αρκετά πάνω από το 336 π.Χ. Στον αντίποδα ο Ισοκράτης δεν μιλάει ποτέ για την εφηβεία, αν και παραπονιέται συχνά για την άσχημη διαγωγή των νέων της εποχής του. Στον Αεροπαγνιτικό του αναφέρεται στην εξουσία, που είχε ο Άρειος Πάγος πάνω στους νέους, κάνει συγκρίσεις με παλαιότερες εποχές και παραπονιέται για τους νέους της εποχής του. Επομένως δεν ήταν υποχρεωμένος να αναφέρει το θεσμό της εφηβείας.

Ας σταθούμε για λίγο σε δύο όρους, που η ταύτισή τους με τους εφήβους, ανάγει το θεσμό στον πέμπτο αιώνα π.Χ. Πρόκειται για τους όρους περίπολοι και νεώτατοι, που παλαιότερα ταυτίζονταν συχνά με τους εφήβους³³, σήμερα όμως επικρατεί η άποψη του A. Boeck και άλλων ερευνητών, ότι οι περίπολοι και οι νεώτατοι δεν ήταν πάντα απαραίτητα μόνον έφηβοι³⁴. Οι περίπολοι αναφέρονται σε πάρα πολλούς συγγραφείς, ιστορικούς, κωμικούς και τραγικούς ποιητές, καθώς και σε επιγραφικό υλικό του πέμπτου αιώνα π.Χ. Η πιο παλιά αναφορά τους υπάρχει στον Επιχάρμη³⁵

³² Αισχίνους Κατά Τιμάρχου 7-18/ Περί της Πρεσβείας 167.

³³ A. Dumont, Essai I, 16-18.

³⁴ A. Boeck, CIG 171 (σελ. 305) σημείωση / P. Foucart, BCH 13 (1889), 265.

³⁵ G. Kaibel, Fr. Com. Gr II, 96. 35.10.

και στον Εύπολιν³⁶, ο Θουκυδίδης τους αναφέρει δύο φορές³⁷, ενώ και ο Αριστοφάνης τους αναφέρει επίσης³⁸. Πάντως η ταύτιση των περιπόλων με τους εφήβους δημιουργήθηκε βάσει ενός κειμένου του Αισχίνους και μιας αναφοράς στην Αθηναίων πολιτεία³⁹. Υπάρχει και επιγραφικό υλικό, που αναφέρει πολλά στοιχεία για τους περιπόλους⁴⁰.

Από τις πηγές αυτές, κάποιος θα μπορούσε να υποθέσει, ότι ο περιπολάρχης ήταν αρχικά ο επικεφαλής των εφήβων, ο οποίος αργότερα αντικαταστάθηκε από τον κοσμητή. Με τη δημιουργία του αξιώματος του κοσμητού δεν έπαψε να παίζει κάποιο ρόλο ο περιπολάρχης. Ο κοσμητής ασχολείτο με την ευταξίαν και την ευκοσμίαν των εφήβων, ενώ ο στρατηγός ασχολείτο με τη στρατιωτική τους εκπαίδευση στο δεύτερο έτος της εφηβείας τους. Ο στρατηγός θα μπορούσε να έχει ως βοηθούς έναν ή και περισσότερους περιπολάρχες. Αυτοί υπάγονταν στο στρατηγό και ήταν επικεφαλής των λόχων. Ένα σχόλιο του Αριστοφάνους διδάσκει, ότι οι περιπολάρχες μετέφεραν ένα κουδούνι, με το οποίο ξυπνούσαν τους φύλακες, οι οποίοι κοιμόντουσαν⁴¹. Οι περίπολοι σαφώς περιπολούσαν τα φρούρια προστατεύοντάς τα, όπως άλλωστε υποδηλώνει και το όνομά τους (περί +πέλομαι= Κάνω τον γύρο). Ο Αρποκρατίων σχολιάζει μια αντίφαση, που υπάρχει ως προς τους περιπόλους ανάμεσα στον Αριστοτέλη και στον Αισχίνη⁴². Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει, ότι οι έφηβοι περιπολούσαν το δεύτερο χρόνο της θητείας τους, ενώ ο Αισχίνης υποστηρίζει ότι οι έφηβοι περιπολούσαν και τα δύο χρόνια, και μάλιστα το καταθέτει αυτό από την προσωπική του δίχρονη παρουσία στις περιπόλους⁴³. Ίσως η περίπτωση του Αισχίνους να αποτελούσε εξαίρεση. Ο Ουλιπιανός υποστηρίζει από αυτό, ότι άλλοτε οι έφηβοι υπηρετούσαν δύο έτη στις περιπολίες και άλλοτε ένα. Ένα άλλο στοιχείο, που ενισχύει την άποψη ότι δεν πρέπει να ταυτίζονται πάντα οι περιπολίες με τους εφήβους είναι το γεγονός, ότι οι έφηβοι και οι μισθοφόροι υπηρετούσαν μαζί στις περιπόλους, τουλάχιστον από την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου. Οι περίπολοι ήταν γνωστοί ως θεσμός και εκτός Αττικής (Σικελία, Τέω, Φωκίδα στην Αμβρυσσό, όπου συναντάται και ο όρος «συμπερίπολο»⁴⁴).

Μια επιγραφή από τη Μ. Ασία από την περιοχή Medet a Dilkily αναφέρει το όνομα νεανίσκοι και του αρχηγού νεανισκάρχης, οι οποίοι εκτελούσαν λειτουργίες των οροφυλάκων. Ο L. Robert θεωρεί, ότι πιθανώς αυτοί οι νεανίσκοι να ήταν κάτι αντίστοιχο με τους εφήβους στην Αθήνα, οι οποίοι περιπολούσαν τα σύνορα της Αττικής ως περίπολοι⁴⁵. Περίπολοι είναι γνωστοί και από τη Σικυώνα. Πρόκειται για ένα κείμενο του 4ου αιώνας π.Χ. του Εφόρου, που διηγείται τη σταδιοδρομία

³⁶ T. Kock, Fr. Attic.Com., 348 τμ. 341.

³⁷ Θουκυδίδου Ιστορία IV 67,2.

³⁸ Αριστοφάνους Όρνιθες 1177-1179.

³⁹ Αισχίνους Π 167/ Αριστοτέλους Αθηναίων Πολιτεία 42,4.

⁴⁰ IG I 2. 99, Π 21-25/Syll 3 38,17 από την Τέω/ IG II 2 204/ IG II 2 2968/ IG II 2 1260/ IG II 2 2973/ IG II 2 1195.

⁴¹ Αριστοφάνους Όρνιθες 841.

⁴² Ed. Oindorf t. I, σελ. 246-247.

⁴³ Αισχίνους Περί της Πρεσβείας 167/ Αριστοτέλους Αθηναίων Πολιτεία 42,4.

⁴⁴ L. Robert, Peripolarques, 284-291.

⁴⁵ L. Robert, Etud. anatol., 106-107.

του Ορθαγόρα, ιδρυτή της τυραννίας, ο οποίος υπήρξε στις περιπόλους και εξαιτίας της ανδρείας του αναδείχθηκε περιπολάρχης⁴⁶. Πάντως είναι δύσκολο να προκύψει το συμπέρασμα, ότι τον 7^ο αιώνα π.Χ. υπήρχε η εφηβεία ή οι περίπολοι στη Σικυώνα, αν και αυτή υπήρχε την εποχή του Πausανία τόσο στη Σικυώνα όσο και στην γειτονική της Πελλάνα⁴⁷.

Οι νεώτατοι είναι ένας άλλος όρος, που χρήζει διασαφήνισης. Εάν οι νεώτατοι, που αναφέρει ο Θουκυδίδης είναι, όπως γενικά πιστεύεται, οι νέοι από τα 18 έως τα 20 τους χρόνια και που αργότερα ονομάζονταν έφηβοι, είναι σημαντικό, που ο Θουκυδίδης δεν τους αποκαλεί εφήβους και ότι αυτοί ασκούσαν τις ίδιες στρατιωτικές λειτουργίες, που αποδίδονταν από τον Αριστοτέλη και από άλλες πηγές στους εφήβους, αλλά όμως με τη συνοδεία των πρεσβυτάτων και ορισμένες φορές ακόμα και μετοίκων⁴⁸. Επίσης ο Θουκυδίδης αναφέρει τον όρο και για το σπαρτιατικό στρατό⁴⁹. Πιθανώς υπήρχε μια κλιμάκωση (Νεώτεροι-Νεώτατοι και Πρεσβύτεροι-Πρεσβύτατοι). Σε ποια ηλικία αντιστοιχεί όμως ο κάθε όρος είναι ακόμα προβληματικό. Πιθανότερο φαίνεται πάντως, οι νεώτατοι είτε να προσεγγίζουν ηλικιακά την ηλικία των εφήβων είτε ανάμεσα σε αυτούς να βρίσκονται οι έφηβοι.

Ανεξάρτητα από τις ταυτίσεις, που μπορούν να γίνουν με όρους, που ανάγονται στον 5^ο αιώνα π.Χ., μια ουσιαστική αναπροσαρμογή της χρονολόγησης ύπαρξης της εφηβείας μπορεί να γίνει μέσα από τους λόγους του Αισχίνου⁵⁰. Είναι χαρακτηριστικό, ότι αναφέρει τον όρκο των εφήβων στους λόγους του πριν το 334 π.Χ., που προφανώς γνώριζε από τη θητεία του στο θεσμό, ενώ αναφέρει και τη λέξη «συνέφηβοι», με την οποία πιθανώς εννοεί τους συντρόφους του στην εφηβεία. Η εφηβεία του Αισχίνου πρέπει να ήταν το 372 π.Χ., αφού η διαδικασία κατά του Τιμάρχου εγέρθηκε στο τέλος του 346 π.Χ. ή στις αρχές του 345 π.Χ. και τότε, όπως αναφέρει ο ίδιος, ήταν 45 ετών. Οπότε το *terminus ante quem* για τον θεσμό ορίζεται τώρα στο 372 π.Χ. Καθώς η Αθηναίων Πολιτεία, που περιγράφει ο Αριστοτέλης είναι αυτή, που αποκαταστάθηκε από τον Θρασύβουλλο το 403 π.Χ., θεωρείται ότι η εφηβεία σχηματίστηκε ανάμεσα στη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη το 509 π.Χ. και την αποκατάσταση του πολιτεύματος από τον Θρασύβουλλο το 403 π.Χ.⁵¹

Το κεφάλαιο 42 της Αθηναίων Πολιτείας αναφέρει, ότι οι νέοι εντάσσονταν στην εφηβεία με την εξέτασή τους από τους δημότες και την εγγραφή τους στο ληξιαρχικό γραμματεϊόν. Το εφηβικό τμήμα χωριζόταν σε φυλές και τα μέλη της φυλής (φυλέται) διορίζαν τρία μέλη στην εκκλησία του Δήμου για την εκλογή του σωφρονιστού. Συνεπώς αυτές οι σχέσεις δεν πρέπει να υπήρχαν παρά μόνο, αφού ο Κλεισθένης δημιούργησε τις δέκα φυλές και τους δήμους. Η εφηβεία και η εγγραφή στο ληξιαρχικό γραμματεϊόν φαίνονται συνδεδεμένες όλο αυτό το διάστημα. Ο Αριστοτέλης αναφέρει, ότι «πρότερον», όσοι εγγράφονταν ως έφηβοι, εγγράφονταν σε λελευκωμένα γραμματεία, ενώ τώρα λέει,

⁴⁶ F. Jacoby, *Fr. Gr. Hist.* II A, 504-505, no 105 f 2.

⁴⁷ Πausανίας II 10,7 / VII 27,5.

⁴⁸ A. Brelich, *P.e.P.*, 227, σημ. 45.

⁴⁹ Θουκυδίδου Ιστορία I, 105/II 13.

⁵⁰ Αισχίνους Κατά Τιμάρχου 7-18. 49 / Περί της Πρεσβείας 167.

⁵¹ C. Pélékidis, *Ephébie*, 72-73.

ότι ο κατάλογος των εφήβων χαρασσόταν σε χάλκινη στήλη, που ετοποθετείτο κοντά στη βουλή⁵². Η λέξη «πρότερον», που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, πιθανώς δηλώνει μια περίοδο αρκετά πριν το 336 π.Χ. Στα χρόνια του Αριστοτέλους έχουμε να κάνουμε με ένα δημοκρατικό θεσμό, όμως δεν ήταν υποχρεωτικά έτσι και στο παρελθόν. Ίσως τότε το κράτος να μη φρόντιζε για τη διατροφή των εφήβων και σε αυτήν να συμμετείχαν οι πιο εύπορες τάξεις, χωρίς να είναι υποχρεωτική η συμμετοχή για όλους τους πολίτες. Ο P. Girard αναφερόμενος στην εφηβεία του τέταρτου π.Χ. αιώνας, εκφράζει την υπόθεση, ότι στο εφηβικό σώμα υπήρχαν, ένα τμήμα ιπέων στο οποίο υπηρετούσαν οι έφηβοι των δύο πρώτων τάξεων και ένα τμήμα οπλιτών⁵³. Η αποζημίωση των 4 οβολών την ημέρα για κάθε έφηβο, πρέπει να εισήχθη την εποχή, που η αθηναϊκή δημοκρατία μετατρέποταν σε ένα κράτος πρόνοιας (π.χ. θεωρικά, μισθός για τη συμμετοχή στα δικαστήρια κλπ.).

Από την άλλη όμως, η παλαιότητα του εφηβικού όρκου πιστοποιείται από τον Στοβαίο⁵⁴, τον Pollux⁵⁵, και τους ρήτορες Αισχίνη, Δημοσθένη και Λυκούργο⁵⁶ και από μια επιγραφή του τελευταίου τρίτου του τέταρτου αιώνας π.Χ.⁵⁷. Στον εφηβικό όρκο αναφέρεται και ο Πλούταρχος⁵⁸. Επειδή πρόκειται για έναν όρκο, που προτάσσει και την υπακοή στις αρχές της πόλεως και στους θεσμούς της, προφανώς συνετάχθη σε μια εποχή, που υπήρχαν απειλές για εμφύλιο πόλεμο ή υπήρχαν έντονες αναμνήσεις από κάποιον εμφύλιο πόλεμο, π.χ. μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένου ή του Εφιάλτου ή του Περικλέους ή ίσως στο τέλος του πέμπτου αιώνας π.Χ. Αξιοσημείωτο είναι, ότι προτάσσεται η υπακοή και η πίστη στις αρχές της δημοκρατίας.

Η κύρια πηγή πάντως για το θεσμό της εφηβείας είναι το κεφάλαιο 42 της Αθηναίων Πολιτείας του Αριστοτέλους. Από εκεί συνάγεται, ότι η ένταξη στο θεσμό της εφηβείας και η εγγραφή στο ληξιαρχικόν γραμματεϊόν ήταν δύο ενέργειες άμεσα συνδεδεμένες. Η εγγραφή αυτή έκανε ένα νέο άνδρα δημότη και κατ' επέκταση πολίτη. Είναι προφανές, ότι πριν την μεταρρύθμιση του Κλεισθένου η εγγραφή στη φρατρία (φρατορικόν ή κοινόν γραμματέιον) ήταν αρκετή για να δώσει σε κάποιον το δικαίωμα του πολίτου. Έπειτα από τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένου είναι άγνωστο αν η εγγραφή στη φρατρία ήταν μια ανεξάρτητη διαδικασία και αν απαιτούντο και οι δύο εγγραφές για να αποκτήσει κάποιος το δικαίωμα του πολίτου. Προφανώς πάντως το παράδειγμα της εγγραφής στις φρατρίες ενέπνευσε και την εγγραφή στους δήμους. Στους δημότες ανετίθετο η δοκιμασία των υποψηφίων νέων δημοτών. Η συνέλευση δεν ήταν πάντα αμερόληπτη, όπως αναφέρει ο Δημοσθένης⁵⁹.

Ως προς την ημέρα, που γινόταν η εγγραφή στους δήμους υπάρχουν αρκετές απόψεις. Πιθανώς να διέφερε από δήμο σε δήμο ή από έτος σε έτος. Πιο συχνά η εγγραφή, για την ακρίβεια, η

⁵² Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 53.4.

⁵³ P. Girard, E.A., 287.

⁵⁴ Στοβαίος, Florileg, 43. 48.

⁵⁵ Pollux, Onomasticon VIII 105-106.

⁵⁶ Λυκούργου Κατά Λεωκράτους 76-79.

⁵⁷ L. Robert, E.E.Ph., 279 κ.ε.

⁵⁸ Πλούταρχου Βίος Αλκιβιάδου 15.6.

⁵⁹ Δημοσθένης Κατά Ευβουλίδους

δοκιμασία, συνέβαινε τους δύο πρώτους μήνες του αττικού έτους, τον Εκατομβαιώνα και τον Μεταγειτινιάνα, ενώ το εφηβικό έτος ξεκινούσε τον Βοηδρομιώνα. Πολλές πληροφορίες για αυτό δίνουν ο Δημοσθένης και ο Λυσίας⁶⁰. Το αντικείμενο της δοκιμασίας ήταν το εξής: Οι υποψήφιοι πρέπει να ήταν 18 ετών και να ήταν από μητέρα και πατέρα αθηναίο πολίτη. Οι δημότες αποφάσιζαν με δύο μυστικές ψηφοφορίες. Ο δήμαρχος τούς έβαζε να ορκιστούν «καθ' ιερών»⁶¹. Ξέρουμε μόνον μια φράση του όρκου: «Ορκίζομαι να ψηφίσω σύμφωνα με την πιο δίκαιη γνώμη και όχι σύμφωνα με την προτίμηση ή την έχθρα μου»⁶². Ο δήμαρχος παρουσίαζε τις αιτήσεις των υποψηφίων ή των γονέων τους, οι οποίες υποβάλλονταν σε αυτόν μέσα στις νόμιμες προθεσμίες και ίσως τοιχοκολλούνταν στο ιερό του δήμου ή σε κάποιο άλλο σημείο, όπου σύχναζαν οι δημότες, ώστε να γνωρίζουν τα ονόματα των υποψηφίων, που θα εξετάζαν και να εξέταζε από πριν, αν ήθελε κάποιος, την ηλικία ή την καταγωγή τους. Ο δήμαρχος έδινε το λόγο στον υποψήφιο ή τον κηδεμόνα του, για να δικαιολογήσει την αίτησή του.

Ακολουθούσαν δύο ψηφοφορίες για κάθε υποψήφιο. Η πρώτη αφορούσε την ηλικία. Εάν ήταν θετική, ακολουθούσε η δεύτερη, εάν όχι, τότε: Καν μη δόξωσιν, απέρχονται πάλιν εις παίδας⁶³. Ο υποψήφιος, εάν ήθελε, μπορούσε να κάνει μια ένσταση και να απευθυνθεί σε ένα ανώτερο όργανο, ίσως στη βουλή ή στο λαϊκό δικαστήριο. Επίσης, θα πρέπει να ορίζονταν και πρόστιμα, σε περίπτωση που δικαιωνόταν ο νέος για τους δημότες και για το νέο σε περίπτωση που αυτός δεν δικαιωνόταν. Με δεύτερη ψηφοφορία αποφάσιζαν «ει ελεύθερος εστί και γέγονε κατά τους νόμους εξ αμφοιν αστοιν»⁶⁴. Εξαίρεση γινόταν για νέους, που κατάγονταν από πατέρα Αθηναίο και μητέρα, που προερχόταν από μια πόλη, η οποία είχε το δικαίωμα της επιγαμίας. Ο αριθμός των υποψηφίων είχε να κάνει βέβαια με το μέγεθος του δήμου.

Μια δεύτερη δοκιμασία για τους εφήβους ήταν ενώπιον της βουλής, όμως εκεί εξετάζονταν μόνο για το θέμα της ηλικίας τους. Αυτή επικύρωνε ή όχι την απόφαση των δημοτών, ενώ αποφάσιζε επίσης, για το ποιος από τους καινούργιους δημότες ήταν κατάλληλος για να ενταχθεί στο θεσμό της εφηβείας. Η πληροφόρηση για τους μη ικανούς είναι ελλιπής και μόνον από την Αίγυπτο έχουμε κάποια στοιχεία⁶⁵. Όπως αναφέρθηκε οι υποψήφιοι, που δεν γίνονταν δεκτοί από τους δημότες, μπορούσαν να κάνουν ένσταση στο λαϊκό δικαστήριο. Από την άλλη πλευρά η συνέλευση των δημοτών επέλεγε 5 κατηγορούς από τα μέλη της, οι οποίοι θα υποστήριζαν την απόφαση του δήμου μπροστά στο λαϊκό δικαστήριο⁶⁶. Εάν το δικαστήριο δικαίωνε τον δήμο, τότε ο νέος επωλείτο ως σκλάβος, ενώ αν δικαιωνόταν ο νέος, ο δήμος ήταν υποχρεωμένος να εγγράψει το νέο στα αρχεία του. Ο δήμαρχος έπειτα δημοσίευε τα ονόματα των νέων. Με το ξεκίνημα του εφηβικού έτους ετοιχοκολλείτο ένας κατάλογος με όλους τους εφήβους κοντά στα αγάλματα των επωνύμων ηρώων

⁶⁰ Δημοσθένης Κατά Ονήτορος I,15 / Λυσίας XXX, I.

⁶¹ Ισαίος VII 29.

⁶² Δημοσθένης Κατά Ευβουλίδου.

⁶³ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 42.

⁶⁴ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 42.

⁶⁵ L. Robert, REG 65 (1952),190-196 .

των φυλών μπροστά από το βουλευτήριο, όπου ετοιχοκολλείτο και ο κατάλογος των στρατεύσιμων πολιτών. Στην αρχή του καταλόγου γραφόταν το όνομα του άρχοντος, που ήταν υπεύθυνος την εποχή της εγγραφής τους και το όνομα του επωνύμου ήρωος του έτους.

Οι αρχές που ασχολούνταν με τους εφήβους ήταν: ο κοσμητής, οι σωφρονισταί, οι παιδοτρίβαι και οι διδάσκαλοι. Πριν από την μεταρρύθμιση του Εφιάλτου και αυτή του Περικλέους, ο Άρειος Πάγος είχε μεγάλη εξουσία στην εκπαίδευση των νέων, ενώ έπειτα αντικαταστάθηκε από την βουλή, η οποία ανέλαβε αυτά τα θέματα. Οι έφηβοι ήταν επίσης υπό τις διαταγές των στρατηγών, των ταξιαρχών και των περιπολάρχων, ενώ ορισμένοι έφηβοι ονομάζονταν λοχαγοί.

Ο κοσμητής: Εκλέγετο από την εκκλησία του δήμου πιθανώς κατά τη συνεδρίαση, όπου διορίζονταν οι σωφρονισταί και οι διδάσκαλοι. Το αξίωμά του είχε μάλλον διάρκεια ενός έτους. Σίγουρα πάντως γίνεται μονοετές στις αρχές του τρίτου αιώνας π.Χ., όταν και η εφηβεία γίνεται μονοετής. Ο τύπος, που συναντάμε στις επιγραφές της περιόδου, το επιβεβαιώνει: Επειδή ο δείνα χειροτονηθείς κοσμητής επί τους εφήβους εις τον επί δεινος άρχοντος ενιαυτον⁶⁷. Ίσως την εποχή του Αριστοτέλους το αξίωμα να ήταν ετήσιο και το δεύτερο έτος οι έφηβοι να ήταν υπό τις διαταγές του στρατηγού. Ο κοσμητής εκλεγόταν με χειροτονία και υφίστατο κάποια δοκιμασία, ενώ απέδιδε λογαριασμό στο τέλος της θητείας του (εύθυνα)⁶⁸. Κατά πάσα πιθανότητα, κατώτατο όριο ηλικίας για το αξίωμα ήταν τα 40 χρόνια, όπως συνέβαινε στο δεύτερο αιώνα μ.Χ.⁶⁹, ενώ έπαιρνε και κάποιο μισθό. Εκλεγόταν όπως και «οι σωφρονισταί» ανάμεσα στους καλύτερους των πολιτών⁷⁰. Τον τέταρτο αιώνα π.Χ. και τον τρίτο αιώνα π.Χ., τις αρμοδιότητες του κοσμητού είχε σε άλλες πόλεις ο γυμνασάρχος, ακόμη και σε αθηναϊκές κληρουχίες, όπως η Δήλος και η Σαλαμίς. Τον πρώτο αιώνα, κοσμητής υπήρχε και στη Λήμνο, επίσης αθηναϊκή κληρουχία⁷¹. Επίσης υπήρχε στην Αίγυπτο, στην Τανάγρα⁷² καθώς και στην Κίο και στη Νίκαια⁷³. Σύμφωνα με το όνομά του φρόντιζε για την τάξη και την κοσμιότητα, στην οποία οι αθηναίοι, ειδικά για τους εφήβους τους έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Φρόντιζε για την κοσμιότητα όλων των εφήβων, ενώ οι σωφρονισταί για τους εφήβους των φυλών τους. Επέβλεπε και διηύθινε τους σωφρονιστές. Είχε την εξουσία, όπως και οι σωφρονιστές, να επιβάλλουν σωματικές ποινές και συγκεκριμένα μαστιγώσεις στους παρανομούντες εφήβους. Κατά τη διάρκεια της θητείας τους στα φρούρια οι έφηβοι υπάγονταν στο στρατηγό, όμως είναι άγνωστο, αν το ίδιο διάστημα υπάγονταν και στον κοσμητή.

Οι σωφρονισταί: Ήταν 10, ένας για κάθε φυλή. Είχε ο καθένας για τους εφήβους της φυλής του τις αρμοδιότητες, που είχε ο κοσμητής για όλους τους εφήβους. Οι γονείς των νέων δημοτών συγκεντρώνονταν κατά φυλή και εξέλεγαν, αφού ορκίζονταν, τρία μέλη της φυλής, που είχαν

⁶⁶ IG II 2 1205.

⁶⁷ IG II 2 1006,56 / 1008,53 / 1009,32 κλπ.

⁶⁸ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 55, 2.

⁶⁹ IG II 2 2037, 23/2044,10.

⁷⁰ IG II 2 1006,56.

⁷¹ L. Robert, Bull. épigraphique, 1944, no 149.

⁷² L. Robert, R.d.Ph 65 (1939), 122-128 και 70 (1944), 24-27.

⁷³ RE, 11 σελ. 1492.

ξεπεράσει τα 30 τους έτη. Η εκκλησία του δήμου εξέλεγε με χειροτονία ένα από τα τρία μέλη, που κάθε φυλή πρότεινε ως σωφρονιστή. Κάθε σωφρονιστής έπαιρνε μια δραχμή την ημέρα και επιπλέον 4 οβολούς την ημέρα για κάθε έφηβο της φυλής του. Οι 10 σωφρονισταί έγιναν 12 έπειτα από το 307 π.Χ., όταν δημιουργήθηκαν δύο νέες φυλές, η Αντιγονίς και η Δημητριάς. Έπειτα από το 303/2 π.Χ. εξαφανίστηκαν επιγραφικά⁷⁴ και καταργήθηκαν στις αρχές του τρίτου αιώνας π.Χ., στα πλαίσια των αλλαγών που έγιναν τότε στο θεσμό της εφηβείας. Εμφανίζονται πάλι την εποχή του Αδριανού, αλλά τότε ήσαν 6 και τους βοηθούσαν 6 υποσωφρονισταί. Φρόντιζαν για τη σωφροσύνη των εφήβων: «Επιμελεισθαι των εφήβων». Χτυπούσαν με μαλακές ράβδους (λύγος) τους απείθαρχους εφήβους⁷⁵.

Η συνέλευση του λαού διόριζε με χειροτονία επίσης 2 παιδοτρίβες και 4 διδασκάλους: Έναν οπλομάχον ή οπλομάχην, έναν τοξότην, έναν ακοντιστήν και έναν καταπελταφέτην ή αφέτην, των οποίων τα ονόματα υποδεικνύουν και το χαρακτήρα της στρατιωτικής εκπαίδευσης των εφήβων⁷⁶. Σίγουρα έπαιρναν κάποιο μισθό, ίσως τον ίδιο όπως και οι σωφρονισταί⁷⁷, ενώ πρέπει να υπήρχε και για αυτούς κάποιο όριο ηλικίας. Από την ελληνιστική εποχή ίσως υπήρχαν και υποπαιδοτρίβαι, υποοπλομάχοι κλπ., όμως δεν τιμώνται και αυτοί και συνεπώς δεν αναφέρονται στα εφηβικά ψηφίσματα. Οι έφηβοι τον πρώτο χρόνο της θητείας τους ήταν και υπό τις διαταγές του στρατηγού του Πειραιώς και της Ακτής και το δεύτερο χρόνο υπό τις διαταγές του στρατηγού των φρουρίων και υπό αυτόν υπηρετούσαν στις περιπόλους. Ο ταξίαρχος έπαιζε κάποιο ρόλο για τους εφήβους της φυλής του.

Οι επιγραφές αποκαλύπτουν μια ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια σχετικά με την εσωτερική οργάνωση των εφήβων αναφέροντας, ότι τουλάχιστον το δεύτερο έτος κάποιοι έφηβοι ονομάζονταν λοχαγοί, χωρίς να πάνε να θεωρούνται έφηβοι⁷⁸. Αυτό τους έδινε κάποια εξουσία πάνω στους υπολοίπους εφήβους, αλλά δεν τους εξομοίωνε με τους πραγματικούς λοχαγούς. Ονομάζονταν λοχαγοί πιθανώς από τους σωφρονιστές, αν και ο Meritt υποστηρίζει, ότι αυτό γινόταν από τους ταξίαρχους⁷⁹.

Στην αρχή του Βοηδρομιώνος, τρίτου μήνα του αττικού έτους, οι έφηβοι άρχιζαν την υπηρεσία τους. Τότε με τον κοσμητή και τους σωφρονιστές έκαναν το γύρο των ιερών⁸⁰. Έτσι επισκέπτονταν το ιερό και του επωνύμου ήρωος κάθε φυλής. Αυτός ο γύρος έπρεπε να τερματιστεί πριν την έκτη ημέρα του Βοηδρομιώνος, οπότε και γινόταν η εορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας. Το δεύτερο αιώνα π.Χ., οι έφηβοι συμμετείχαν στη λιτανεία αυτής της εορτής και αυτό συνέβαινε πιθανώς και πιο παλιά. Στο ιερό της Αγλαύρου οι έφηβοι ορκίζονταν παρουσία του κοσμητού και των σωφρονιστών⁸¹. Μια ιδέα της ορκομωσίας έχουμε από ένα αγγείο⁸². Έπειτα από την ορκομωσία τους,

⁷⁴ Τελευταία επιγραφή που τους αναφέρει είναι η IG II 2. 1159 του 303 π.Χ.

⁷⁵ IG II 2 2122.

⁷⁶ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 42.

⁷⁷ Syll3, 587.

⁷⁸ IG II 2, 2976.

⁷⁹ Meritt, AJ Ph. 66 (1945), 231.

⁸⁰ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 42, 3.

⁸¹ Λυκούργου Κατά Λεωκράτους 76-79 / L. Robert, E.E.Ph, 297-307.

οι έφηβοι εισέρχοντο στην ενεργό υπηρεσία και το εφηβικό σώμα εδαιρείτο στα δύο και κάθε μέρος περιελάμβανε 54 φυλές. Τα τμήματα αυτά εγκαθίσταντο το ένα στη Μουνυχία και το άλλο στην Ακτή, δύο φρούρια του Πειραιώς και υπάγοντο, όπως αναφέρθηκε, στη δικαιοδοσία του στρατηγού του Πειραιώς. Εκεί άρχιζαν την εκμάθηση των αρχών του πολέμου από τους διδασκάλους και ετοιμάζονταν να γίνουν οπλίτες.

Το δεύτερο έτος ξεκινούσε με μια παρουσίαση των εφήβων μπροστά στο λαό, στο θέατρο του Διονύσου και με μια πανηγυρική ανάληψη των όπλων. Η πόλη πρόσφερε τα όπλα, ασπίδα και δόρυ, στους εφήβους σε μια συμβολικής σημασίας κίνηση. Εκεί παρουσιάζονταν «αποδεξάμενοι τα περί τάς τάξεις»⁸³. Το δεύτερο έτος οι έφηβοι περιπολούσαν, όντες μέλη των περιπόλων, στα φρούρια της πόλεως και κρατούσαν φρουρές σε αυτά. Ήταν τότε υπό τις διαταγές του στρατηγού επί τη χώρα. Προστάτευαν την πόλη σε περίπτωση εισβολής και σπανιότατα συμμετείχαν σε εκστρατείες εκτός της Αττικής.

Ο Αριστοτέλης αναφέρει, ότι φορούσαν χλαμύδες, ενώ ο Pollux ότι φορούσαν πέτασο, καπέλο με μεγάλα άκρα που φορούσαν και οι ιππείς, κάτι που αποδεικνύει, ότι ήδη από τις αρχές της λειτουργίας της, ως θεσμός είχε η εφηβεία αριστοκρατικές καταβολές⁸⁴. Πιθανώς υπάρχουν αναπαραστάσεις εφήβων σε αττικά αγγεία, κάτι όμως που δεν αποδεικνύεται σίγουρα⁸⁵. Κατά τη διάρκεια της θητείας τους δεν είχαν το δικαίωμα να εγείρουν κατηγορία στα δικαστήρια παρά μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις κλήρου, επικλήρων κορών και σε θέματα ιερωσύνης του γένους⁸⁶. Εξαιρούνται επίσης από λειτουργίες, χορηγίες και τριηραρχίες. Συμμετείχαν ενεργά στις εορτές και στις θρησκευτικές δοξασίες της πόλεως. Πιθανώς δινόταν στους εφήβους και λογοτεχνική και φιλοσοφική εκπαίδευση, αν και ο Αριστοτέλης δεν αναφέρεται καθόλου σε αυτήν. Πάντως σαφώς όταν η εφηβεία έχασε αρκετό από το στρατιωτικό χαρακτήρα της, πριν το 250 π.Χ., απέκτησε και αρκετές άλλες ασχολίες και αρμοδιότητες.

Αυτή είναι η παρουσίαση του θεσμού της εφηβείας, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που μας δίνει -και εκεί έχουμε όντως την πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση του θεσμού- το 42 κεφάλαιο της Αθηναίων Πολιτείας του Αριστοτέλους.

Σημαντικές πληροφορίες παρέχουν οι λεγόμενες εφηβικές επιγραφές. Μέσα από αυτές παρακολουθείται ουσιαστικά η ακμή, η εξέλιξη, και η παρακμή του θεσμού. Στην εποχή της ακμής του θεσμού ανήκουν πολύ σημαντικές επιγραφές⁸⁷. Αν εξεταστεί π.χ. η επιγραφή IG II 2 1156, θα διαπιστωθεί, ότι ο τύπος της αφιερώσεως είναι ο εξής: τωι ήρωι οι έφηβοι της Κεκροπίδος οι επί Κτησικλέους άρχοντος εγγραφέντες και ο σωφρονιστής (όνομα σωφρονιστού) στεφανωθέντες υπό της

⁸² Dict. des Ant. III, 624. εικ.2677.

⁸³ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 42.4.

⁸⁴ Pollux, Onomast., X, 16.

⁸⁵ D. M. Robinson και E. J. Flueck, *Lovenames*, 50-58.

⁸⁶ Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία 42.5.

⁸⁷ IG II 2 1156 ή Syll 3 957 (334/3 π.Χ.)/ IG II 2 1189 (334/3 π.Χ.)/ IG II 2 4.594 α ή Pouilloy, Forteresse, 106, no 1, (331 π.Χ.)/ AS Ph. 66 (1945) 238 ή IG II 2 2976 (333/2 π.Χ.)/B. D Meritt, G. I σελ. 59 κ.ε. (333/2 π.Χ.)/Αμφιαρείου Επιγραφαί υπό Β. Λεονάρδου σελ. 75 κ.ε. ή Ch. Michel Recueil Suppl. II 1704 (330/329

βουλής και του δήμου και της φυλής αρετής ένεκα και σωφροσύνης. Αυτή η αφιέρωση ήταν τοποθετημένη στο ιερό του Κέκροπος στην Ακρόπολη και περιείχε εκτός των άλλων και τον κατάλογο των εφήβων, οι οποίοι εγγράφηκαν κατά το έτος, που ήταν άρχοντας ο Κτησικλής, το 334/3 π.Χ. (οι έφηβοι παρουσιάζονταν κατά δήμους). Το δεύτερο τμήμα της επιγραφής παρουσιάζει: α) Ένα τιμητικό ψήφισμα της Κεκροπίδος φυλής για τους εφήβους και το σωφρονιστή (έπαινε και ένα χρυσό στεφάνι 500 δραχμών), β) τιμητικό ψήφισμα της βουλής για τους εφήβους και το σωφρονιστή, για την υπηρεσία τους στη φρουρά της Ελευσίνας, γ) τιμητικό ψήφισμα του δήμου της Ελευσίνας, δ) τιμητικό ψήφισμα του δήμου της Αθμονής.

Η IG II 2 4594α, που βρέθηκε στο Ραμούντα, παρουσιάζει τους εφήβους, τους σωφρονιστές και τους κοσμητές τριών ετών, 333-330 π.Χ. να τιμούν τον Θεοφάνη υιό του Ιεροφώντος πιθανώς για τη γενναιοδωρία του απέναντί τους. Οι έφηβοι προσέφεραν αυτή την αφιέρωση στον Ερμή, ο οποίος ήταν ο θεός του γυμνασίου και της εφηβείας. Στις επιγραφές αυτές συχνά αναφέρονται τα ονόματα των στρατηγών, των ταξιάρχων ακόμη και των λοχαγών ανάμεσα στους εφήβους. Η επιγραφή, που περιέχει τον κατάλογο των εφήβων της Λεοντίδος φυλής⁸⁸ ξεκινάει με τον τίτλο «Τουσδε εστεφάνωσαν οι έφηβοι» και ανάμεσα σε άλλους αναφέρει και το αξίωμα του επιμελητού. Οι επιμεληταί πρέπει να ήταν επιφορτισμένοι με την επίβλεψη κάποιων φρουριών, τα οποία φρουρούσαν οι έφηβοι.

Στις εφηβικές επιγραφές του τέταρτου αιώνας π.Χ. πλειοψηφία αποτελούν οι αφιερώσεις, που προέρχονται από τους εφήβους μιας φυλής και περιέχουν τα ονόματα των εφήβων, τα στεφάνια που απονέμονταν από αυτούς στους άρχοντές τους (κοσμητάς, σωφρονιστάς, παιδοτρίβας, διδασκάλους), στους στρατηγούς και στους ταξιάρχες της φυλής, καθώς στους λοχαγούς των εφήβων. Αυτές οι αφιερώσεις ανατίθεντο συχνά στα ιερά των φυλών, π.χ. της Λεοντίδος φυλής στο ιερό του Λέοντος κλπ. Πάντως υπήρχαν και εξαιρέσεις, π.χ. η Ιπποθωντίς αναθέτει μια αφιέρωση της στο ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Ελευσίνα. Επίσης στις επιγραφές αυτές μπορεί να υπάρχουν τιμητικά ψηφίσματα για τους εφήβους και τους άρχοντές τους από την εκκλησία του Δήμου, τη βουλή, τη φυλή, ένα δήμο ή και από τους ίδιους τους εφήβους. Επιπλέον, χαράσσονταν στεφάνια για να υποδηλώσουν τη στεφάνωση των εφήβων ή των αρχόντων από τους εφήβους. Πιθανώς οι ίδιοι οι έφηβοι κάθε φυλής έπαιρναν την απόφαση να τιμήσουν τους ευεργέτες τους ή τους άρχοντές τους. Επίσης τα ψηφίσματα αυτά δίνουν πληροφορίες για τον αριθμό των εφήβων. Από αυτά συνάγεται, ότι ο αριθμός των εφήβων για κάθε έτος ανέρχεται περίπου στους 650⁸⁹.

Η Αθήνα μετά το 323 π.Χ. γνώρισε σε διάστημα 16 ετών, 4 διαδοχικές κατακτήσεις και 4 απελευθερώσεις καθώς και 4 διαφορετικά πολιτεύματα, κάτι το οποίο φανερά επηρέασε και το θεσμό της εφηβείας. Άλλωστε, οι ολιγαρχικές διακυβερνήσεις του Αντιπάτρου και του Δημητρίου του Φαληρέως, επέφεραν μείωση του αριθμού των πολιτών, αφού έθεσαν περιουσιακά όρια, για να

π.Χ.)/ W. K. Pritchett, *Epheboi of Oineis*, 473 κ.ε. (346/326 π.Χ.)/Pouilloy, *Forteresse*, 107 no 2 (349/329 π.Χ.).

⁸⁸ Αμφιαρείου επιγραφαί υπο Β Λεονάρδου *Arch. Eph.* 1918, 75-76.

⁸⁹ C. Pélékidis, *Ephébie*, 183-294.

θεωρείται κάποιος αθηναίος πολίτης (9.000 πολίτες επί Αντιπάτρου διέθεταν πάνω από 2.000 δραχμές περιουσία, ενώ αυξήθηκαν επί Δημητρίου του Φαληρέως, καθώς αυτός εκτίμησε το τίμημα στις 1.000 δραχμές)⁹⁰. Όπως είναι γνωστό, στους εφήβους ανήκαν κατά πάσα πιθανότητα, μόνον όσοι ήταν αθηναίοι πολίτες με πλήρη δικαιώματα. Έτσι αν πριν αυτήν την εποχή ο αριθμός των εφήβων ανερχόταν ετησίως σε 650 με 700 περίπου, τώρα πρέπει να μειώθηκε περίπου στους 300. Πιθανώς μετά το 307 π.Χ. ο αριθμός να αποκαταστάθηκε εν μέρει.

Από το 307 π.Χ. έως και το πρώτο τρίτο του τρίτου αιώνας π.Χ. η μόνη πηγή για την εξέλιξη του θεσμού της εφηβείας είναι τρεις επιγραφές. Η IG II 2 478 είναι πιο διδακτική, χρονολογείται το 305/4 π.Χ. επί άρχοντος Ευεξίππου και περιέχει ένα ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου προς τιμήν των εφήβων, που εγγράφησαν το προηγούμενο έτος, του κοσμητού τους, των σωφρονιστών τους και των διδασκάλων τους, ενώ περιέχει και τον κατάλογο των εφήβων, που κατατάσσονται κατά φυλές και δήμους. Πρέπει να αναφέρονται περίπου 400 έφηβοι, κάτι που πιθανώς σημαίνει, ότι αμέσως μετά το 307 π.Χ. η εφηβεία ήταν πάλι υποχρεωτική όπως και πριν το 323 π.Χ., ενώ ο μικρός σχετικά αριθμός πρέπει να οφείλεται στο, ότι ήταν μια αδύναμη σε απόδοση εφήβων χρονιά, σε συνάρτηση με μια μείωση του πληθυσμού της Αθήνας. Η δεύτερη επιγραφή είναι η IG II 2 1159, με την οποία η Πανδιωνίς φυλή τιμά τον Φιλωνίδην Καλλικράτους Κονθυλήθεν, σωφρονιστή των εφήβων της φυλής επί άρχοντος Λεωστράτου το 303/2 π.Χ. Η τρίτη είναι η IG II 2 556, η οποία παρουσιάζει μια διευθέτηση του θεσμού της εφηβείας, όμως είναι αρκετά φθαρμένη και είναι δύσκολο να εξαχθούν ουσιαστικές πληροφορίες⁹¹.

Από το 267/6 π.Χ. έως το 172/1 π.Χ. οι επιγραφικές μαρτυρίες πολλαπλασιάζονται και έχουν κοινό χαρακτηριστικό, ότι το σύνολο των φυλών προσέφερε ετησίως έναν αριθμό εφήβων, που κυμαινόταν από 20 έως 40 περίπου⁹². Αυτό αποδεικνύει την παρακμή του θεσμού το διάστημα αυτό, για την οποία ευθύνεται η μακεδονική πολιτική προς την Αθήνα και οι συνέπειές της, αλλά λόγω ανεπάρκειας, των πηγών δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το θέμα αυτό. Πιθανώς η εφηβεία την εποχή αυτή δεν ήταν θεσμός υποχρεωτικός, ενώ ίσως μειώθηκε και η διάρκειά της από δύο σε ένα έτος, όπως δεικνύουν οι εκφράσεις: οι έφηβοι οι εφηβεύσαντες επί... άρχοντος ή οι εφηβεύσαντες επί..., ενώ στην επιγραφή IG II 2 700 αναφέρεται [οι έφηβοι οι εγγραφέντες και εφηβεύσαν[τες επί Αντιφώντος άρχοντος]].

Πιθανώς η μεταρρύθμιση αυτή αγγίζει το δεύτερο έτος του θεσμού και όχι το πρώτο, δηλαδή περικόπτεται αυτό το δεύτερο έτος του θεσμού, καθώς δεν είναι πια υποχρεωτικό. Οι φτωχοί δεν αφιερώνουν ένα χρόνο από τη ζωή τους για να υπηρετήσουν στην εφηβεία. Έτσι το εφηβικό σώμα αποτελείται πλέον από τους υιούς των καλύτερων οικογενειών της Αθήνας. Δεν φαίνεται απίθανο να υπήρχε και κάποιο τίμημα για να ενταχθεί κάποιος τότε στην εφηβεία, ενώ προφανώς οι έφηβοι της

⁹⁰ Beloch, G.G 2 IV, I 150.

⁹¹ C. Pélékidis, Ephébie, 162-164.

⁹² IG II 2 665/IG II 2 681/IG II 2 787/IG II 2 700+Hesp. 7,1938, σελ.110-114, no 20/IG II 2 901/IG II 2 766+Hesp. 16 (1947), 158-159. no 53/ B. D Meritt, G.I, Hesp. 16 (1947), 185. no 92/Meritt, G.I., 192, no 37/ B. D Meritt, Hesp. 23 (1954), 235-236. no 5 κλπ. Πλήρη κατάλογο παραθέτει ο C Pélékidis, Ephébie, 165 και 174.

εποχής δεν έπαιρναν κάποιο μισθό, όπως αυτόν του τέταρτου αιώνας π.Χ. Οι σωφρονιστές έπαψαν να υπάρχουν. Τελευταία φορά αναφέρονται το 303 π.Χ. και εμφανίζονται πάλι στην αυτοκρατορική περίοδο. Ο ένας από τους δύο παιδοτρίβες καταργείται, άλλωστε ο κοσμητής και οι άλλοι διδάσκαλοι αρκούσαν για έναν περιορισμένο αριθμό εφήβων της εποχής.

Επίσης σταδιακά η εφηβεία από εκείνη την εποχή χάνει τον καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα της, μια μεταμόρφωση, που ολοκληρώθηκε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Στο πρώτο τρίτο του τρίτου αιώνας π.Χ., οι έφηβοι υπηρετούσαν ακόμη στα φρούρια, τουλάχιστον σε περίπτωση πολέμου⁹³, ενώ στα μέσα του δευτέρου αιώνας περιπολούσαν στα φρούρια της Αττικής, όπως και στον τέταρτο αιώνα π.Χ. Ο στρατιωτικός χαρακτήρας του θεσμού αποδεικνύεται και από το γεγονός, ότι οι έφηβοι τιμούσαν τους διδασκάλους τους. Από τα ονόματα, που αναφέρονται στις επιγραφές, προκύπτει, ότι κάποιος μπορούσε να μείνει διδάσκαλος σε εφηβικά σώματα για πολλά χρόνια, όπως π.χ. ο Λυσικλής Αντιπάτρου Συπαλήττιος, ο οποίος ήταν ακοντιστής το 258/7 π.Χ., το 244/3 π.Χ. και το 232/1 π.Χ.⁹⁴ Η μεταρρύθμιση, που αναφέρουμε την εποχή αυτή, πρέπει να συνέβη ανάμεσα στο 303/2 π.Χ. και το 267/6 π.Χ. με διάφορες χρονολογίες να προτείνονται από διάφορους ερευνητές⁹⁵. Πιο πιθανές φαντάζουν οι εξής χρονολογήσεις: Το 295 π.Χ., όταν ο Λαχάρης παρέδωσε την πόλη στο Δημήτριο τον Πολιορκητή ή πιθανότερον το 292/1 π.Χ., όταν έπειτα από την πτώση του Ολυμπιοδώρου, η αμνηστία των εξόριστων του 307 π.Χ., και η εξορία του Δημοχάρους είναι στοιχεία χαρακτηριστικά μιας ολιγαρχικής κυβερνήσεως του Δημητρίου. Πρέπει να εντάσσεται η μεταρρύθμιση αυτή στα πλαίσια ευρύτερων στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων.

Οι εφηβικές επιγραφές από το 267/6 π.Χ. έως το 172/1 π.Χ. περιέχουν: α) Ένα ψήφισμα της Εκκλησίας του δήμου προς τιμήν των εφήβων, του κοσμητού, των διδασκάλων, και των παιδοτριβών, β) Τον κατάλογο των εφήβων της χρονιάς, γ) Δύο ομάδες μνείων, που αναφέρουν τα στεφάνια, που απονέμονται στο ψήφισμα. Η πρώτη, που είναι ανάμεσα στο ψήφισμα και στον κατάλογο των εφήβων, παρουσιάζει συνήθως τρεις μνείες, που είναι διατεταγμένες οριζόντια και όπου τιμώνται οι έφηβοι και ο κοσμητής. Η δεύτερη ομάδα ακολουθεί τον κατάλογο των εφήβων και αναφέρει 6 μνείες, όπου τιμώνται οι εφηβικές αρχές. Αυτές οι μνείες είναι συχνά μέσα σε χαραγμένους στεφάνους. Σε περιπτώσεις, που λείπει το στεφάνι, θα πρέπει να υποθεθεί, ότι ήταν ζωγραφισμένο και ότι τα χρώματα εφθάρησαν στο πέρασμα των χρόνων. Η επικεφαλίδα είναι ίδια όπως και στα υπόλοιπα ψηφίσματα της περιόδου, δηλαδή έχει μνεία του επωνύμου άρχοντος, της πρυτανείας, του γραμματέως, ημερομηνίες (ημέρας του μήνα και ημέρας της πρυτανείας). Στη συντριπτική τους πλειονότητα, χρονολογούνται στο μήνα Βοηδρομιώνα και στην τρίτη πρυτανεία. Με τη μορφή εκδόσεως αιτίου δικαστικής αποφάσεως από αυτή την περίοδο, που να αφορά τους εφήβους, διασώζεται μόνο μια επιγραφή⁹⁶.

⁹³ IG II 2 665.

⁹⁴ IG II 2 700+ Hesp. 7 (1938) no 20, 33-34/ IG II 2 766, 9 και 46-48/ B. D Meritt, The Inscriptions, Hesp. 2 (1933), 159. no 6.

⁹⁵ W. S. Ferguson, Priests, 166 και H.A, 127 / Ed. Mayer, Nachwort, Klio 5 (1905), 180 και σημ. 1.

⁹⁶ IG II 2 665. Επειδή οι έφηβοι...

Η στρατιωτική επιθεώρηση ενώπιον της βουλής είναι γνωστή επίσης επιγραφικά⁹⁷, ενώ η επιγραφή που αναφέρεται στις Σεμνές θεές είναι χαρακτηριστική και είναι η πρώτη επιγραφική μαρτυρία που πιστοποιεί την ανάληψη θρησκευτικών λειτουργιών από τους εφήβους⁹⁸. Αυτό θα πιστοποιείται συνεχώς από τις επιγραφές της επόμενης περιόδου. Ο χαρακτηριστικός τύπος επαίνου είναι ο εξής: Επαινέσαι τους εφήβους τους επί... άρχοντος⁹⁹ ή απλά Επαινέσαι τους εφήβους¹⁰⁰. Συνήθως τους τιμούσαν με χρυσό στέφανο και σπανιότερα με στέφανο από φύλλο κισσού ή ελιάς. Δύο ψηφίσματα παραχωρούσαν στους εφήβου «προεδρίαν εν τοις αγώσιν οijs η πόλις τίθησιν». Ιδιαίτερα τιμώνται οι έφηβοι για «την ευταξίαν και την φιλοπονίαν τους». Γύρω στο 267/6 π.Χ. με 260/9 π.Χ. ο κατάλογος των εφήβων δεν τους παρουσιάζει πλέον κατά φυλές και κατά δήμους, προφανώς εξαιτίας της μειώσεως του αριθμού των εφήβων.

Έπειτα από το 166 π.Χ., μια νέα περίοδος ανοίγεται για την αθηναϊκή εφηβεία, καθώς αυξάνει και η σημασία της Αθήνας μέσα στον ελληνιστικό κόσμο. Ο αριθμός των εφήβων αυξάνει όπως και το επιγραφικό υλικό, που αναφέρεται στο θεσμό. Είναι η περίοδος του θεσμού, που γνωρίζουμε καλύτερα. Γύρω στο 31 π.Χ., η εφηβεία φαίνεται ότι άλλαξε χαρακτήρα, αλλά η αλλαγή αυτή δεν είναι τόσο καλά γνωστή. Από το 166 π.Χ. έως το 31 π.Χ. αυξάνονται εντυπωσιακά, όπως αναφέρθηκε και οι επιγραφικές μαρτυρίες για τη συμμετοχή των εφήβων στις θρησκευτικές εκδηλώσεις της πόλης¹⁰¹ (μικρό κενό παρουσιάζεται από το 162/1 π.Χ. έως το 128/7 π.Χ.). Είναι η περίοδος, κατά την οποία η Αθήνα γνωρίζει μεγάλη ακμή υπό την ρωμαϊκή επικυριαρχία. Συνεχίζεται ως θεσμός να αποτελείται από νέους από επιφανείς και πλούσιες οικογένειες, που είχαν τη δυνατότητα να αφιερώσουν ένα χρόνο από τη ζωή τους για να υπηρετήσουν στην εφηβεία. Επίσης, την εποχή αυτή ίσως τα μέλη της εφηβείας δεν ήταν ανάγκη να έχουν ενηλικιωθεί και να έχουν εγγραφεί στα αρχεία του δήμου¹⁰².

Η παρουσία ξένων στους εφηβικούς καταλόγους ξεκινά από το τελευταίο τρίτο του δεύτερου αιώνας π.Χ. Αυτή την περίοδο, νέοι, ξένοι, από πλούσιες οικογένειες εντάσσονταν στην εφηβεία για να εκπαιδευτούν. Εκείνη την περίοδο άλλωστε δίδασκαν τους εφήβους ένδοξοι φιλόσοφοι¹⁰³. Χαρακτηριστικό της εποχής είναι το ψήφισμα των Αθηναίων προς τιμήν του Ιπποκράτους, το οποίο παραχωρούσε το δικαίωμα στα παιδιά των Κών να συμμετάσχουν στην εφηβεία¹⁰⁴. (Πρέπει να πρόκειται όμως για απόκρυφο κείμενο καθώς το απαρέμφατο εφηβεύειν δεν χρησιμοποιείται αυτή την εποχή). Οι ξένοι γίνονται δεκτοί και στους μελλέφηβους¹⁰⁵. Ίσως δεν αποκτούσαν το δικαίωμα του πολίτου έπειτα από την έξοδό τους από την εφηβεία, αυτό όμως δεν είναι σίγουρο και είναι επίσης

⁹⁷ IG II 2 700.

⁹⁸ B. D. Meritt, G.I. 198 κ.ε., No 40, 1, 17.

⁹⁹ IG II 2 900, 6.

¹⁰⁰ IG II 2 700, 25.

¹⁰¹ Πλήρης κατάλογος των επιγραφών της εποχής παρατίθεται στο C. Pélékidis, Ephébie.

¹⁰² O.W. Reinmuth, Ephebate, 221-222.

¹⁰³ IG II 2 1006. 19-20.

¹⁰⁴ Hippocrate (Ed littré) 9, IX. 401.

¹⁰⁵ IG II 2 2986, 7, 9 / 2991, 4.

πιθανόν η Αθήνα να επηρεάστηκε από το παράδειγμα του υπόλοιπου κόσμου, όπου οι ξένοι είχαν προνομιακή μεταχείριση¹⁰⁶. Στην Αθήνα ο θεσμός ήταν ανοιχτός στους μετοίκους. Στις εφηβικές επιγραφές οι ξένοι εμφανίζονται από το 119/8 π.Χ. και τα ονόματά τους χαράζονταν έπειτα από αυτά των αθηναίων εφήβων με το πατρωνυμικό και το εθνικό τους και επιγράφονται ως ξένοι.

Η πρώτη επιγραφή που μαρτυρεί την παρουσία ξένων είναι η IG II 2 1008 του 119/8 π.Χ. Οι εφηβικές επιγραφές από το 39/8 π.Χ. έως το 84/5 μ.Χ. δεν αναφέρουν ξένους. Από το 84/5 μ.Χ. οι ξένοι αναφέρονται με τον τίτλο Μειλήσιοι και από το 141/2 μ.Χ. με τον τίτλο επέγγραφοι σε αντίθεση προς τους πολίτες, που εκαλούντο πρωτέγγραφοι¹⁰⁷. Η απουσία αναφοράς ξένων έπειτα από το 39/8 π.Χ. οφείλεται προφανώς στην απαγόρευση του Αυγούστου να παραχωρούν οι Αθηναίοι το δικαίωμα της πολιτείας σε ξένους¹⁰⁸. Ως προς τον τίτλο Μειλήσιοι, χρειάζεται περαιτέρω έρευνα, για να διαπιστωθεί, αν αυτός υποδηλώνει όλους τους ξένους ή μόνον αυτούς, που προέρχονταν από τη Μίλητο. Οι πιο πολλοί ξένοι προέρχονται από τη Μικρά Ασία, τη Συρία και τη Θράκη¹⁰⁹.

Η εφηβεία ήταν σχολείο στρατιωτικό, πολιτικής προετοιμασίας, φιλοσοφικό και λογοτεχνικό, εκμάθησης του φυσικού πολιτισμού, σεβασμού προς τους θεούς, θεσμός επίδειξης και στρατιωτικής επιθεώρησης. Η εξέλιξη του θεσμού αυτού ολοκληρώνεται την αυτοκρατορική περίοδο, έχοντας όμως μετατραπεί ολοκληρωτικά σε ένα θεσμό επίδειξης και πολυτέλειας. Ο Φιλόστρατος αναφέροντας χαρακτηριστικά τον εφηβικό όρκο, λέει ότι οι έφηβοι της εποχής του δεν ορκίζονταν όπως πριν, για να πεθάνουν για την πατρίδα, αλλά κυρίως για να συμμετάσχουν στις εορτές για τον Βάκχο και να πάρουν τον θύρσον, χωρίς να φοράνε περικεφαλαία και μιμούμενοι τις γυναίκες¹¹⁰. Οι εφηβικές επιγραφές της περιόδου από το 166 π.Χ. έως το 31 π.Χ. διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: εφηβικά ψηφίσματα, αφιερώσεις και κατάλογοι των εφήβων, που συμμετείχαν στην Πυθαΐδα¹¹¹. Οι επιγραφές, τα ψηφίσματα, που χρονολογούνται πριν το 106/5 π.Χ. έχουν τον εξής τύπο: Και περί πάντων των κατά την αρχήν έδωκεν ο [κοσμητής] τας ευθύνας εν τωι δικαστηριωι κατά τον νόμον¹¹². Αυτές, που είναι μεταγενέστερες του 101/100 π.Χ., αναφέρουν: Εποιήσατο δε και την απόδειξιν αυτών και τον απολογισμόν εν τη βουλήι υπέρ των κατά την αρχήν και περί των εν τωι ενιαυτώι γεγονότων πάντων τοις εφήβοις¹¹³. Έπειτα δηλαδή από την αλλαγή του τύπου ανάμεσα στο 106/5 π.Χ. και στο 101/100 π.Χ., τα λαϊκά δικαστήρια στερήθηκαν του δικαιώματος να δέχονται τους λογαριασμούς του κοσμητού. Αυτό το δικαίωμα πέρασε στη βουλή, στην οποία ο κοσμητής παρουσίαζε τον απολογισμό της δραστηριότητάς του, πιθανώς κατά τη διάρκεια της επιθεώρησης των εφήβων από τη βουλή.

Οι εφηβικές επιγραφές πριν το 88 π.Χ. περιέχουν: Ένα ψηφισμα της εκκλησίας του δήμου

¹⁰⁶ I.v.Pr, no 123

¹⁰⁷ O.W. Reinmuth, *Ephēbate*, 211-232.

¹⁰⁸ Δίων Κάσσιος LIV, 7.

¹⁰⁹ C. Pélékidis, *Ephēbie*, 166.

¹¹⁰ Φιλόστρατος *Vit. Soph.* IV, 22, σελ. 74, ed. Kayser.

¹¹¹ IG II 2 1006/1008/1009/1011/1028/1029-1030/IG II 2 1027/Meritt, G.I., 198, no4/ B. D Meritt, *The Inscriptions Hesp 2* (1933), 503-504, no 16/ B. D Meritt, G. I, *Hesp 16* (1947), 168-9, no 65/ B. D Meritt, *The Inscriptions, Hesp. 3.* (1934) 39, no 27/Reinmounth, *Inscrimination*, 228 κ.ε.

¹¹² IG II 2 1011, 41-42.

¹¹³ IG II 2 1028, 89-91.

προς τιμήν των εφήβων, των παιδοτριβών και των διδασκάλων, ένα ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου προς τιμήν του κοσμητού, καθώς και έναν κατάλογο των εφήβων. Η στήλη του 128/7 π.Χ. περιέχει εκτός από όλα αυτά και τρία ψηφίσματα, ένα από τα οποία κάνει αναφορά στη συμμετοχή των εφήβων στην πομπή και στις θυσίες, που προσφέρονται στο Διόνυσο και σε άλλους θεούς, πιθανώς κατά τα Μεγάλα Διονύσια¹¹⁴. Συχνά οι έφηβοι τιμούσαν τον κοσμητή του έτους τους.

Οι επιγραφές έπειτα από το 88 π.Χ. παρουσιάζουν ιδιορρυθμίες εξαιτίας της κατακτήσεως από τον Σύλλα: 1) Ο στρατηγός επί τους οπλίτας αναφέρεται έπειτα από τον επώνυμο άρχοντα, 2) Τα εφηβικά ψηφίσματα προέρχονται από τη βουλή, 3) Η επιγραφή δεν περιέχει καμμία μνεία των παιδοτριβών και των διδασκάλων¹¹⁵. Το 48 π.Χ. έχουμε μια νέα αλλαγή στον τύπο των εφηβικών ψηφισμάτων, καθώς η εξουσία περνάει στα χέρια του Ιουλίου Καίσαρος, όπως και το 37 π.Χ., όταν ο Μάρκος Αντώνιος επέβαλε ολιγαρχικό πολίτευμα στην Αθήνα¹¹⁶.

Οι επιγραφές έπειτα από το 88 π.Χ. περιέχουν: Ένα ψήφισμα για τις θυσίες που έγιναν από τον κοσμητή και τους εφήβους, ένα ψήφισμα, που τιμά τον κοσμητή έπειτα από αίτηση των εφήβων (κάτι που δεν συνέβαινε στις επιγραφές προηγούμενων περιόδων), ένα ψήφισμα προς τιμήν των εφήβων και έναν κατάλογο των εφήβων και των αρχόντων τους. Χαρακτηριστικός για την εποχή ήταν ο τύπος: Όπως ουν η τε βουλή και ο δήμος φαίνονται τιμώντες τους πειθαρχούντας (ή τους πειθομένους) τοις τε νόμοις και τοις ψηφίσμασιν και τωι κοσμητήι εκ της πρώτης ηλικίας. Επίσης ο τύπος: επαινέσαι τους εφήβους ή επαινέσαι τους εφήβους τους επί... άρχοντος, εξαιτίας του σεβασμού τους προς τις θεότητες, της ευπείθειας τους, του ζήλου τους προς την βουλή και την εκκλησία του δήμου και της αφοσίωσής τους στον κοσμητή. Αυτή την περίοδο εμφανίζεται ανάμεσα στους εκπαιδευτές των εφήβων για πρώτη φορά ο υπηρέτης, ο οποίος μάλλον διαχειριζόταν τα υλικά αγαθά, που ανήκαν στον θεσμό. Αυτήν την εποχή η σειρά με την οποία αναφέρονται οι εκπαιδευτές είναι η ακόλουθη: παιδοτρίβης, οπλομάχος, ακοντιστής, τοξότης, αφέτης, γραμματεύς, υπηρέτης (πάντως η σειρά συχνά αλλάζει). Οι τιμές στον κοσμητή αποδίδονται πλέον με ειδικά ψηφίσματα. Οι έφηβοι τιμούσαν τον κοσμητή πριν το τέλος του εφηβικού έτους απονέμοντάς του ένα στεφάνι από χρυσό και μια χάλκινη προτομή, η οποία την αυτοκρατορική εποχή έγινε μαρμάρινη. Οι στήλες χαράσσονταν με τη φροντίδα του γραμματέως της βουλής και ανεγείρονταν στην αγορά.

Από το 160/159 π.Χ., αρχίζει μια σειρά αφιερωματικών επιγραφών προς τιμήν του Ερμή, η οποία διαρκεί ως το τέλος του πρώτου αιώνας π.Χ. Προέρχονται όμως από τον Πειραιά (με εξαίρεση την IG II 2 2980, που βρέθηκε στην αγορά) και κατά συνέπεια όχι από όλο το εφηβικό σώμα. Πρόκειται ίσως για πλούσιους έφηβους. Χαρακτηριστικές επίσης είναι οι επιγραφές με αφιερώσεις των μελλεφήβων στις Μούσες¹¹⁷.

¹¹⁴ O.W. Reinmouth, Inscripton, 228 κ.ε.

¹¹⁵ IG II 2 1039, 1040, 1041, 1042.

¹¹⁶ IG II 2 1043.

¹¹⁷ IG II 2 2986/ 2991/299 Ia/ B. D Meritt, G. I, Hesp. 10 (1941), no 27, 62.

Σ' άλλες περιπτώσεις ένας έφηβος κάνει μια αφιέρωση για τη νίκη του σε κάποιο αγώνισμα π.χ. στη λαμπαδηδρομία, στα Έρμια¹¹⁸, αλλά και σε άλλα αγωνίσματα¹¹⁹. Υπάρχουν και επιγραφές, ουσιαστικά κατάλογοι των εφήβων, που συνόδευαν την Πυθαΐδα στους Δελφούς¹²⁰. Οι επιγραφές αυτές ανήκουν στο δεύτερο μισό του δεύτερου αιώνας π.Χ. Χαρακτηριστικές εκφράσεις είναι: Οι έφηβοι οι αγαγόντες την Πυθαΐδα ή οι έφηβοι οι προπέμψαντες την Πυθαΐδα. Αναμφίβολα λοιπόν οι επιγραφικές μαρτυρίες αποτελούν έναν ασφαλή οδηγό, ο οποίος βοηθά να εξεταστεί η ακμή, η εξέλιξη και η παρακμή του θεσμού.

¹¹⁸ IG II 2 2980.

¹¹⁹ IG II 2 2989/2990/2992/2993/2994/2995.

¹²⁰ F.D III, no 23, no 24, 1, 10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΣΤΙΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ
ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥΣ

Όπως διαπιστώθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, οι αρχές της εφηβείας βρίσκονται εν μέρει σε τελετές διαβάσεως από τη μια ηλικία στην άλλη, τελετές με έναν έκδηλο μαγικό και θρησκευτικό χαρακτήρα. Η εφηβεία, συνδεδεμένη λοιπόν από τις αρχές της με τη θρησκεία της πόλεως, συμμετείχε πάντα και στις νέες λατρείες, που προστέθηκαν στο αττικό εορτολόγιο (λατρείες νέων θεών, που εισήχθησαν στην πόλη, λατρείες ελληνιστικών ηγεμόνων ή των ρωμαίων αυτοκρατόρων, που θεοποιήθηκαν). Ο θρησκευτικός χαρακτήρας του θεσμού είναι φανερός ήδη από τον τέταρτο αιώνα π.Χ.: Εφηβικός όρκος στο ιερόν της Αγλαύρου (του οποίου η παλαιότητα πιστοποιείται από τις θεότητες, αναμφισβήτητα αρχαϊκές, που επικαλείται), περιοδεία στα ιερά στην αρχή του πρώτου έτους της εφηβείας, αφιερώσεις το 334 π.Χ. και το 333 π.Χ. των εφήβων της Κεκροπίδας στον Κέκροπα και της Λεοντίδος στον Λέοντα, παρουσία των εφήβων στην Ελευσίνα¹, στο Αμφιάρειον του Ωρωπού² και ίσως στο Ραμούντα³.

Αν και οι επιγραφές του τρίτου αιώνας π.Χ. δεν δίνουν πολλές πληροφορίες για τη συμμετοχή των εφήβων στις θρησκευτικές εκδηλώσεις της πόλεως, αυτές του πρώτου μισού του δεύτερου αιώνας π.Χ. δίνουν σαφώς περισσότερες πληροφορίες. Έτσι π.χ., το 172/1 π.Χ. οι έφηβοι προσέφεραν θυσία στις Σεμνές Θεές και το 162/1 π.Χ., ο κοσμητής με τους εφήβους προσέφερε όλες τις θυσίες, που όφειλε για την υγεία του δήμου στους θεούς και στους ευεργέτες⁴. Από το δεύτερο ήμισυ του δεύτερου αιώνας π.Χ. και έως την αυτοκρατορική περίοδο αυξάνονται οι πληροφορίες σημαντικά πάνω σε αυτό το θέμα. Με την πάροδο του χρόνου είναι δύσκολο να διακριθούν οι καινοτομίες στην οργάνωση των εορτών και στη συμμετοχή των εφήβων σε αυτές, η οποία συμμετοχή ποίκιλλε μέσα σε διαφορετικά χρονικά πλαίσια.

Αυτή η διάκριση είναι πιο εύκολη κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορικής περιόδου⁵. Η συμμετοχή των εφήβων στις εορτές κανονιζόταν από τα ψηφίσματα, που τις εγκαθίδρυναν ή τις τροποποιούσαν. Με εξαίρεση την αυτοκρατορική περίοδο δεν διαζώνονται τέτοιες επιγραφές⁶. Πάντως παρατηρείται, να αναφέρονται συχνά στις εφηβικές επιγραφές: Η θυσία της εισόδου, οι εφηβικές επιθεωρήσεις, η προσφορά μιας φιάλης στη Μητέρα των Θεών, η δωρεά βιβλίων στη βιβλιοθήκη του Πτολεμαίου, η πομπή στη γιορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας κλπ.

Για την αυτοκρατορική περίοδο ο P. Graindor διακρίνει δύο είδη εορτών στις οποίες

¹ IG II 2 1156/1189.

² Αμφιαρείου Επιγραφαί υπο Β. Λεονάρδου, Αρχαιολογική Εφημερίς (ΑΕ), 1918, 75-76.

³ IG II 2 4594 α/J. Pouilloux, Forteresse, 106-107, no 1.

⁴ B. D Meritt, The Inscriptions, Hesp.2 (1933), 39, no 27.

⁵ P. Graindor, Ephébie Attique, 162-220.

⁶ IG II 2 1078.

συμμετείχαν οι έφηβοι, δηλαδή τις εορτές της πόλεως και τις εορτές τις κατ' εξοχήν εφηβικές⁷. Πιστεύει επίσης, ότι αναφέρεται στις εφηβικές επιγραφές, ο έφηβος αγωνοθέτης, δηλαδή ο έφηβος, που αναλάμβανε τα έξοδα για τις εφηβικές εορτές, καθώς στις εορτές της πόλεως κανείς έφηβος δεν αναλάμβανε τα έξοδα συμμετοχής του. Αυτό δεν μπορεί να υποστηριχτεί και για την ελληνιστική εποχή, διότι οι εφηβικές στήλες της εποχής δεν δίνουν καταλόγους των εφήβων-αγωνοθετών. Επιπλέον δεν είναι σίγουρο, ότι αυτό ίσχυε και στην αυτοκρατορική περίοδο⁸.

Οι μόνοι κατάλογοι νικητών σε ένα αγώνισμα με εφηβική συμμετοχή, που παραδίδονται, είναι αυτοί των Θεσείων και το μέρος, που καταλάμβαναν σε αυτούς οι έφηβοι, δεν είναι πολύ σημαντικό⁹. Τέσσερις τουλάχιστον εορτές, τα Μουνύχεια, τα Δισωτήρια, η εορτή των Μεγάλων Θεών και τα Αιάντεια περιείχαν ναυτικούς αγώνες και πιθανώς μιμήσεις ναυτικών συγκρούσεων, όπως π.χ. τα Αιάντεια στην αυτοκρατορική εποχή¹⁰. Οι επιγραφές παρά τη μακρολογία τους δεν περιείχαν κάθε έτος τον ολοκληρωμένο κατάλογο των εορτών, που συμμετείχαν οι έφηβοι, αλλά συχνά υπάρχει η φράση «συνετέλεσαν δε και τας θυσίας τα καθηκούσας τοις θεοις και τοις ευργέταις». Συνεπώς δεν αναφέρουν εορτές με ειδικό ενδιαφέρον. Η συμμετοχή των εφήβων ποίκιλλε ανάλογα με την εποχή. Όλες οι εορτές δεν ήταν ετήσιες, ενώ άλλαζε και η σημασία τους. Τη σπουδαιότητα των προσφορών καθόριζε η γενναιοδωρία και η οικονομική ευχέρεια των εφήβων και των αρχόντων τους.

Η σειρά, που παρατίθενται οι εορτές στα ψηφίσματα, είναι συχνά απατηλή, καθώς δεν παρατίθενται αυτές πάντα με χρονολογική σειρά. Η έναρξη των θρησκευτικών δραστηριοτήτων γίνεται με τη θυσία της εισόδου και συνεχιζόταν με την εορτή της Αρτέμιδος Αγρότερας (6 Βοηδρομιώνος) και τη συμμετοχή στα Μεγάλα Μυστήρια της Ελευσίνας (13 με 23 Βοηδρομιώνος), όμως στη συνέχεια η χρονολογική σειρά είναι μπερδεμένη. Έτσι στη συνέχεια αναφέρονται χωρίς χρονολογική σειρά εορτές π.χ., που είχαν κοινά αγωνίσματα (Θησεία και Επιτάφεια), εορτές που είχαν στρατιωτικές επιθεωρήσεις (Θησεία και Επιτάφεια), εορτές όπου μεταφερόταν το άγαλμα του θεού (π.χ. Αθηνάς και του Διονύσου), εορτές για τον ίδιο θεό (Διονύσεια και Πειραιά)¹¹.

Οι εορτές στις οποίες συμμετείχαν οι έφηβοι μπορούν να διακριθούν στις εξής κατηγορίες: 1) Εορτές της αρχής του έτους, 2) Εορτές για την Δήμητρα και την Κόρη, 3) Εορτές για τον Θεσέα, 4) Εορτές για τον Διόνυσο, 5) Εορτές ναυτικές, 6) Άλλες εορτές, 7) Εορτές που αναφέρονται μία φορά, 8) Εορτή της εξόδου.

1) Εορτές της αρχής του έτους.

α) Η τελετή της εισόδου.

Το εφηβικό έτος άρχιζε με μια τελετή εισόδου στο εφηβικό σώμα, που ονομαζόταν

⁷ P. Graindor, *Ephébie Attique*, 173.

⁸ C. Pélékidis, *Ephébie*, 213-214.

⁹ IG II 2 956-965.

¹⁰ P. Graindor, *Ephébie Attique*, 217-219.

¹¹ C. Pélékidis, *Ephébie*, 215-217.

εισιτητήρια ή εγγραφαί (η αντίστοιχη τελετή εξόδου ονομαζόταν εξιτητήρια). Στην τελετή αυτή οι έφηβοι και οι άρχοντες τους θυσίαζαν στο Πρυτανείον, στη δημόσια εστία, παρουσία του κοσμητού, του ιερέως του Δήμου και των Χαρίτων και εξηγητών¹². Η τελετή αυτή γινόταν συχνά με έξοδα του κοσμητού¹³.

Τα ψηφίσματα περιορίζονται να αναφέρουν, ότι η θυσία προσφερόταν στις θεότητες, που η προγονική παράδοση είχε θέσει. Δύο επιγραφές αναφέρουν την Εστία¹⁴. Είναι πιθανόν, ότι θυσίαζαν στο Δήμο και στις Χάριτες, αφού ο ιερέυς τους ήταν παρών και αφού δύο από τις τρεις χάριτες, η Αυξώ και η Ηγεμονή, ήταν ανάμεσα στις θεότητες, που αναφέρονταν στον εφηβικό όρκο, ενώ ίσως να θυσίαζαν και στις άλλες θεότητες, που αναφέρονταν στον όρκο. Η τελετή ρυθμιζόταν με ένα νόμο και η θυσία προσφερόταν για τη σωτηρία της Βουλής, του Δήμου, των γυναικών και των παιδών καθώς και των Ρωμαίων ως συμμάχων αργότερα¹⁵. Οι επιγραφές έλεγαν... επειδή οι έφηβοι... θύσαντες ταις εγγραφαίς ή εν ταις εγγραφαίς ή θύσαντες ταις εγγραφαίς τα εισιτητήρια¹⁶. Οι εγγραφαί αναφέρονται στην επίσημη εγγραφή στον κατάλογο του έτους και δεν πρέπει να συγχέονται με την εγγραφή στα αρχεία του δήμου.

Η τελετή φαίνεται παλαιά, εντούτοις ο τύπος, που γνωρίζουμε από τις επιγραφές, δεν πρέπει να είναι προγενέστερος από το 229 π.Χ., όταν ο Ευρυκλείδης και ο Μικίων θεμελίωσαν το ναό του Δήμου και των Χαρίτων. Οι έφηβοι έδιναν τον εφηβικό όρκο στο ιερό της Αγλαύρου, που ήταν κοντά στο Πρυτανείον, πριν ή έπειτα από τη θυσία της εισόδου.

β) Η εορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας.

Στις 6 του Βοηδρομιώνος εορταζόταν η εορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας, εορτή που καθιερώθηκε ως συνέπεια της μάχης του Μαραθώνος¹⁷. Τα εφηβικά ψηφίσματα την αναφέρουν έπειτα από την τελετή της εισόδου. Οι έφηβοι έπρεπε να εξοπλιστούν και να συμμετάσχουν στην πομπή, που κατέληγε στο ιερό της θεότητας «στας Αγράς», κοντά στο Παναθηναϊκό στάδιο¹⁸. Οι έφηβοι πρέπει να έπαιρναν μέρος σε ένα διαγωνισμό. Έτσι το 107/6 π.Χ. κέρδισαν το βραβείο και το αφιέρωσαν στη θεότητα σύμφωνα με ένα ψήφισμα¹⁹. Μια επιγραφή του 180/1 μ.Χ. - 191/2 μ.Χ. αναφέρει τη νίκη όλων των εφήβων σε ένα αγώνα δρόμου στις Αγρές²⁰. Πιθανώς η έκφραση όλων των εφήβων σημαίνει, ότι διαγωνίστηκαν με τη ομάδα των αρχαίων εφήβων όπως π.χ. στα Επιτάφεια του 107/6 π.Χ.²¹.

¹² Reinmouth, Inscription, 228, 5-8 / IG II 2 1006, 6-8, 57 / 1008, 4-7 / 1011, 5-7, 35 / 1028, 5-8 / 1029, 4-6 / 1050, 4-5 / 1042, 4 / 1043, A. Dumont, Essai, 141-142.

¹³ IG II 2 1011, 35 / 1028, 72.

¹⁴ IG II 2 1042,3 κ.ε. / 1043,8 κ.ε.

¹⁵ IG II 2 1042,4.

¹⁶ IG II 2 1011,5.

¹⁷ A. Mommsen, F.d.S.A., 175 / L. Deubner, Feste, 209.

¹⁸ W. Judeich, Topographie, 416.

¹⁹ IG II 2 1011, 7.

²⁰ IG II 2 2119, 126-129.

²¹ IG II 2 1012,9.

2) Εορτές για την Δήμητρα και την Κόρη.

α) Τα Ελευσίνεια Μυστήρια.

Τα Ελευσίνεια Μυστήρια διεξάγοντο το μήνα Βοηδρομιώνα, πιθανώς από τις 15 έως τις 22 του μηνός²². Οι έφηβοι έπαιρναν μέρος σε δύο πομπές (υποδοχή και συνοδεία των ιερών αντικειμένων της Ελευσίνας στην Αθήνα και πομπή του Ιάκχου) και σε μια θυσία, που συνέβαινε στην Ελευσίνα. Ένα ψήφισμα του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. δίνει πολλές πληροφορίες²³ αναφέροντας, ότι οι έφηβοι μετέφεραν όλα τα όπλα τους, στεφανώνονταν με μυρτιά και βιάδιζαν σε σειρές. Αλλού δίνεται η πληροφορία, ότι ο Ηρώδης ο Αττικός, το 165/6 μ.Χ., αντικατέστησε στην πομπή της Ελευσίνας τη μαύρη χλαμύδα των εφήβων με μια λευκή²⁴. Οι έφηβοι συμμετείχαν σε όλες τις θυσίες, σε όλες τις σπονδές και σε όλους τους ύμνους, που συνέβαιναν κατά τη διάρκεια της πομπής. Επίσης συμμετείχαν σε όλες τις διανομές, που γίνονταν από τον άρχοντα των Ευμολπιδών και κυρίως στην πιο σημαντική, αυτή του κρέατος²⁵.

Υποδοχή των ιερών αντικειμένων.

Οι έφηβοι υποδέχονταν τα ιερά αντικείμενα, που μεταφέρονταν από την Ελευσίνα στο Ελευσίνιον της Αθήνας²⁶. Μια μόνον από τις επιγραφές της Ελληνιστικής εποχής προσδιορίζει, ότι οι έφηβοι πήγαιναν στην τοποθεσία, που ονομαζόταν Ηχώ²⁷. Είναι άγνωστο, εάν αυτό συνέβαινε πάντα. Η τοποθεσία αυτή ίσως βρισκόταν κοντά στον ιερό δρόμο, στην Ελευσίνα ή στα σύνορά της.

Το ψήφισμα της αυτοκρατορικής περιόδου, που έχει διασωθεί δίνει σημαντικές πληροφορίες για τη συνοδεία²⁸. Ο λαός διατάζει τον κοσμητή σύμφωνα με τα αρχαία έθιμα να οδηγήσει τους εφήβους στην Ελευσίνα, την 13^η ημέρα του Βοηδρομιώνος με τη συνηθισμένη στολή για την πομπή της συνοδείας των ιερών αντικειμένων, ώστε στις 14 του Βοηδρομιώνος να τα συνοδεύσουν έως το Ελευσίνιον, στους πρόποδες της Ακροπόλεως, ώσπου ο λειτουργός των δύο θεοτήτων ανακοινώσει στην ιέρεια της Αθηνάς την άφιξη των ιερών αντικειμένων και της συνοδείας τους.

Η επιστροφή των ιερών αντικειμένων στην Ελευσίνα και η πομπή του Ιάκχου.

Αυτή ήταν η δεύτερη πομπή, στην οποία συμμετείχαν οι έφηβοι. Η πομπή αναχωρούσε από την Αθήνα στις 19 του Βοηδρομιώνος με τον κοσμητή να οδηγεί τους εφήβους στην Ελευσίνα, στην οποία έφθαναν στις 20 του Βοηδρομιώνος²⁹. Τα ψηφίσματα της Ελληνιστικής εποχής αναφέρουν χαρακτηριστικά: και προέπεμψαν αυτά (τα ιερά), ομοίως δε και τον Ίακχον³⁰.

Η Θυσία. Κατά την επιστροφή των ιερών αντικειμένων προσφερόταν θυσία στη Δήμητρα και

²² P. Foucart, *Mysteres*, 299 κ.ε./ L. Deubner, *Feste*, 91.

²³ IG II 2 1078/ 1079.

²⁴ IG II 2 2090.

²⁵ IG II 2 1078, 33-36 / Prött – Ziehen, *L.S.* II, 1, 35.

²⁶ Reinmuth, *Inscription 228* κ.ε. 10-11 / IG II 2 1006,9,74 / 1008, 7-8 / 1028, 6-7/ 1030, 6.

²⁷ IG II 2 1011, 7-8.

²⁸ IG II 2 1078, 11 κ.ε.

²⁹ IG II 2 1078, 18-22.

στην Κόρη στην Ελευσίνα, πιθανώς στις 20 του Βοηδρομιώνος³¹. Οι έφηβοι σήκωναν τα βόδια και τα μετέφεραν στο βωμό, μάλλον ζωντανά, ενώ συχνά προσέφεραν μια ιδιαίτερη θυσία: και αυτοί εβουθύτησαν εν τω περιβόλω του Ιερού.

Αφιέρωση μιας φιάλης. Στην ίδια περίπτωση οι έφηβοι αφιέρωναν συχνά μια φιάλη στη Δήμητρα και στην Κόρη. Οι επιγραφές πολλές φορές μάλιστα καθορίζουν και την αξία της π.χ. το 103/2 π.Χ. κόστιζε 100 δραχμάς³².

β) Τα προηρόσια και τα Ελευσίνια.

Στο κύκλο των εορτών της Δήμητρας και της Κόρης ανήκουν και δύο άλλες εορτές στις οποίες συμμετείχαν έφηβοι: Τα προηρόσια, που εορτάζονται στις 5 του μηνός Πυαναεμιώνος και τα Ελευσίνια, που πιθανώς εορτάζονταν το μήνα Μεταγειτινιώνα³³. Στα Προηρόσια οι έφηβοι πήγαιναν στην Ελευσίνα και συμμετείχαν σε θυσία, σηκώνοντας τα βόδια, όπως στα Μεγάλα Μυστήρια³⁴. Χαρακτηριστικά οι επιγραφές αναφέρουν: Τοις τε προηρησείοις ήραντο τους βους εν Ελευσίνι και ελειτούργησαν εν τω ιερώνι ευτάκτως. Για τον χαρακτήρα της εορτής ενδεικτική είναι η αναφορά στους αρχαίους συγγραφείς, π.χ. Sud. Προηροσίας αι προ του αρότου γινόμενοι θυσίαί περί των μελλόντων καρπών, ώστε τελεσφορείσθαι. Οι πληροφορίες για τη συμμετοχή των εφήβων στα Ελευσίνια είναι σπάνιες. Το 117/6 π.Χ. αφιέρωσαν τα βραβεία, που κέρδισαν στα αγωνίσματα³⁵ και το 101/0 π.Χ. θυσίασαν δύο αγελάδες³⁶.

γ) Τα Γαλάξια.

Ήταν μια εορτή προς τιμήν της Μητρός των θεών και εορτάζονταν πιθανώς τον Ελαφηβολιώνα³⁷. Δεν γνωρίζουμε σε ποιο ιερό ετελούντο. Υπήρχαν τουλάχιστον τρία ιερά της Μητρός των θεών: Το Μητρώον στην Αγορά, στο Βουλευτήριον και στη Θόλο, το Μητρώον στις Άγρας, ιερό της Μητρός των θεών, που ταυτιζόταν με την Δήμητρα, στο οποίο γίνονταν κατά τον Ανθεστηριώνα τα Μικρά Μυστήρια και πιθανώς το Μητρώον του Πειραιώς. Κατά πάσα πιθανότητα, ετελούντο στην Αγορά, καθώς στην αρχή συνδεόταν με τη λατρεία της Δήμητρας. Όμως η θεότητα αυτή ταυτίζεται συχνά και με την Κυβέλη από τη Μικρά Ασία. Το όνομα Γαλάξια υποδηλώνει τελετή στην οποία προσφέρονταν χυλοί από γάλα³⁸. Η εορτή είναι παλαιά, όπως προκύπτει από το μήνα της Ιωνίας, που ονομάζεται Γαλαξίων. Οι έφηβοι συνήθως προσέφεραν μια φιάλη 70 δραχμών ή περισσότερο ανάλογα με την οικονομική ισχύ τους.

³⁰ B. D Meritt, G. I, Hesp 16 (1947), 170 no 67 + IG II 2 1009, 13.

³¹ A. Mommsen, F.d.S.A., 269.

³² IG II 2 1028, 29-30.

³³ IG II 2 1363/ Deubner, Feste, 68.

³⁴ IG II 2 1028, 28.

³⁵ Hesp. 16, 1947, 170. no 67 + IG II 2 1009, 27.

³⁶ IG II 2 1028, 15.

³⁷ L. Deubner, Feste 216 / A. Mommsen, F.d.S.A., 449.

3) Εορτές που συνδέονταν με τον Θησέα.

Αυτές στις οποίες συμμετείχαν οι έφηβοι ήταν τα Οσχοφόρεια, τα Θησεία και τα Επιτάφεια. Αργότερα βέβαια συμμετείχαν και στα Σύλλεια, κατά τη σύντομη περίοδο, που ο ρωμαίος δικτάτορας Σύλλας διακυβέρνησε στην Αθήνα.

α) Τα Οσχοφόρεια.

Είναι ίσως η πιο σημαντική εορτή που συνδέεται με τον κύκλο του Θησέως. Ακριβώς εξαιτίας της παλαιότητάς της και τις πολύτιμες πληροφορίες, που προσφέρει για τελετές μνήσεως, που χάνονται στους Σκοτεινούς Χρόνους, αναφέρθηκε εκτενέστερα στο πρώτο κεφάλαιο και συνεπώς δεν χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς και στο σημείο αυτό (όπως βέβαια και άλλες εκδηλώσεις, που σχετίζονται με τον κύκλο του Θησέως και ανήκουν σε παλαιότατους χρόνους, όπως π.χ. η αποστολή νέων στη Δήλο).

β) Θησεία και Επιτάφεια.

Στις εφηβικές επιγραφές τα Θησεία (εορτή για τον Θησέα) και τα Επιτάφεια (εορτή προς τιμήν των στρατιωτών, που σκοτώθηκαν από τον εχθρό) αναφέρονται συχνά μαζί. Αυτό εξηγείται είτε από την ομοιότητα των τελετών και των αγωνισμάτων (στρατιωτικές επιθεωρήσεις και λαμπαδηδρομίες)³⁹ είτε γιατί εορτάζονταν η μια μετά την άλλη⁴⁰.

Θησεία. Τα μεγάλα θησεία.

Εορτάζονταν κάθε 4 χρόνια, ενώ καθιερώθηκαν έπειτα από το 325 π.Χ., καθώς δεν αναφέρονται από τον Αριστοτέλη⁴¹. Πιθανώς ο εορτασμός τους σχετίζεται με την επανάκτηση της Σκύρου από την Αθήνα έπειτα από το 166 π.Χ. Τιμητικά ψηφίσματα για τους εφήβους και τον αγωνοθέτη των Θησείων, ακολουθούμενα από τον κατάλογο των νικητών, πιστοποιούν τη συμμετοχή των εφήβων⁴². Τα ψηφίσματα προς τιμήν των αγωνοθετών αναφέρουν τελετές στις οποίες προϊστάτο ο αγωνοθέτης: οδηγούσε την πομπή, προήδρευε στη θυσία, που διεξαγόταν με δικά του έξοδα, ενώ φρόντιζε για τις λαμπαδηδρομίες και τους γυμνικούς και ιππικούς αγώνες⁴³. Οι έφηβοι συμμετείχαν στην πομπή και βοηθούσαν στη διεξαγωγή της θυσίας.

Η συμμετοχή τους στους αγώνες πιστοποιείται από τους καταλόγους με τους νικητές, που ακολουθούσαν τα ψηφίσματα προς τιμήν των αγωνοθετών. Υπήρχαν και ειδικά αγωνίσματα μόνον για τους εφήβους, όπως π.χ. η λαμπαδηδρομία, ένα αγώνισμα οπλομαχίας και ένα αγώνισμα ακοντισμού. Η λαμπαδηδρομία περιελάμβανε μια αγωνιστική σύγκρουση ανάμεσα στους εφήβους και σε εφήβους μεγαλύτερων κλάσεων, τους τέως εφήβους. Αναγράφονταν όμως μόνον το όνομα του

³⁸ Noel Robertson, *Legends*, 29-30.

³⁹ IG II 2 2998 / 2999.

⁴⁰ A. Mommsen, *F.d.S.A.*, 298 και 306.

⁴¹ C. Pélékidis, *Ephébie*, 229.

⁴² IG II 2 956 / 957 / 958 / 959 / 960 / 961 / 962 / 963.

⁴³ IG II 2 956, 4-9 / 957, 3-5 / 958, 4-8 / 959, 4-7.

αρχηγού τους (λαμπαδάρχης ή λαμπαδαρχών)⁴⁴. Οι τέως έφηβοι (οι εξ εφήβων ή ένοι έφηβοι) πήραν τη νίκη το 161/0 π.Χ.. το 153/2 π.Χ.⁴⁵ ενώ οι έφηβοι το 157/6 π.Χ.⁴⁶.

Κυρίως οι επιγραφικές μαρτυρίες αναφέρονται στη συμμετοχή των εφήβων στα Μικρά Θησεία⁴⁷. Έπειτα από τα μέσα του 2^{ου} αιώνας π.Χ. εμφανίζεται στις επιγραφές και ο όρος παρεύτακτος, με τον οποίο εννοούνται οι νέοι, που δεν είναι πια έφηβοι (ίσως δηλαδή ήταν οι ένοι έφηβοι). Συνεπώς «εύτακτος» είναι συνώνυμο του «έφηβος» στις επιγραφές⁴⁸.

γ) Τα Επιτάφια: Ο επιτάφιος άγων, τα επιτάφια, είναι σε πολλά σημεία μια απομίμηση του τρόπου ταφής των πεσόντων πολεμιστών. Ο νόμος για την ταφή των πολεμιστών είναι αρκετά παλαιός, υπήρχε πιθανώς πριν τους περσικούς πολέμους. Σύμφωνα με τον Διόδωρο, ο επιτάφιος άγων εισήχθη έπειτα από τη μάχη των Πλαταιών. Ο Πλάτων στο Μενέξενο (249 Β) αναφέρει, ότι η πόλη τιμά τους πεσόντες και με γυμνικούς και ιππικούς αγώνες, καθώς και κάθε είδους μουσικές επιδείξεις (συνεπώς πριν το 347 π.Χ., έτος θανάτου του φιλοσόφου). Ο Λυσίας επίσης στον επιτάφιο λόγο, που έγραψε αναφέρει: αγώνες τίθενται επ' αυτοις, ρώμης και σοφίας και πλούτου (2, 80). Τα Επιτάφια παρουσιάζονται κυρίως σε εφηβικές επιγραφές του 2^{ου} αιώνας π.Χ. Οι επιγραφές παρουσιάζουν τους αγώνες δρόμου, που πραγματοποιούσαν οι έφηβοι, ανάμεσά τους, και έναν αγώνα δρόμου ένοπλοι από το Πολυάνδρειον, ενώ σε άλλη περίπτωση παρουσιάζονται να κρατούν λαμπάδες [CIA II 1, σελ. 275 και 471, στιχ. 22 εποιήσαντο δε και τοις Επιταφίοις δρόμον εν όπλοις τον τε από του Πολυανδρείου και τους άλλους τους καθήκοντας και απεδείξαντο εν τοις όπλοις τοις τε Θησειοις και Επιταφίοις]⁴⁹. Επίσης επιγραφικά μαρτυρείται ότι οι έφηβοι έκαναν επιδείξεις στα όπλα [CIA II 1 no 471, 77/ no 467, 19]. Ο Αριστοτέλης αναφέρει, ότι την ευθύνη για τη διεξαγωγή του επιταφίου αγώνος την είχε ο Πολέμαρχος, ενώ θυσίες προσφέρονταν στην Αρτέμιδα Αγροτέρα και στον Ενώλιον καθώς επίσης και στον Αρμόδιον και στον Αριστογείτονα (Αθηναίων Πολιτεία 58, 1). Σύμφωνα με τον Ησύχιο θυσία προσφερόταν προς τον Ανδρόγεων τον υιό του Μίνωος, που ανήκει στη μυθολογία γύρω από τον Θησεά.

δ) Τα Σύλλεια. Πρέπει να δημιουργήθηκαν με την επικράτηση του Σύλλα στην Αθήνα το 86 π.Χ. και να σταμάτησαν έπειτα από το θάνατο του ρωμαίου δικτάτορα⁵⁰. Ο Raubitschek θεωρεί, ότι τα Σύλλεια αυτήν την εποχή πρέπει να αντικατέστησαν τα Θησεία και τα Επιτάφια και κάνει παραλληλισμούς ανάμεσα στον Θησεά και στο ρόλο του Σύλλα στην αθηναϊκή ιστορία⁵¹.

⁴⁴ IG II 2 956, 64-67.

⁴⁵ IG II 2 956, 64-65 / IG II 2 961, 28-30.

⁴⁶ IG II 2 957, 49-50.

⁴⁷ IG II 2 1030, 9, με αναφορά σε λαμπαδηδρομία.

⁴⁸ IG II 2 2998,1 / 2999,1.

⁴⁹ Mommsen, F.d.S.A., 301-303 / Deubner, Feste, 230.

⁵⁰ J. et L. Robert, REG 66 (1953), 154.

⁵¹ Raubitschek, Art. Cit, 55.

4) Εορτές προς τιμήν του Διονύσου.

Οι τρεις πιο σπουδαίες εορτές ήταν τα Διονύσεια στον Πειραιά ή Πείραια, τα Λήναια και τα Μεγάλα Διονύσεια. Και οι τρεις είχαν θεατρικές παραστάσεις. Τα Πείραια εορτάζονταν κατά το μήνα Ποσειδεώνα⁵², τα Λήναια⁵³, πιθανώς στις 12 του Γαμηλιώνος και τα Μεγάλα Διονύσεια από τις 9 έως τις 13 του Ελαφηβολιώνος. Οι επιγραφές πιστοποιούν τη συμμετοχή των εφήβων με το να μεταφέρουν το άγαλμα του Διονύσου στο θέατρο «εισήγαγον δε και τον Δίονυσον από της εσχάρας θύσαντες τωι θεωι και ανέθηκαν φιάλην κατασκευάσαντες τωι θεωι από δραχμών εκατόν ομοίως δε και τω εν Πειραιει Διονύσω θύσαντες ανέθηκαν φιάλην από δραχμών εκατόν»⁵⁴. Πιθανώς η εσχάρα ταυτίζεται με το βωμό του παλαιού ναού του Διονύσου, που βρισκόταν κοντά στην Ακαδημία. Αυτή η μεταφορά συνέβαινε τη νύχτα, αφού έφηβοι συνόδευαν το άγαλμα με δάδες στο χέρι (μετά φωτός). Το 107/6 π.Χ. φαίνεται να θυσιάζουν στην Εσχάρα πριν τη μεταφορά και αφιερώνουν στο Δίονυσο μια φιάλη 100 δραχμών. Στα Μεγάλα Διονύσια συμμετείχαν στην πομπή και θυσιάζαν έναν ταύρο. Το ίδιο συνέβαινε και στα Πείραια, στα οποία μετέφεραν το άγαλμα από το ναό του Διονύσου, στον Πειραιά, στο θέατρο του Πειραιώς. Επίσης οι έφηβοι παρακολουθούσαν τις θεατρικές παραστάσεις. Ένα μέρος του θεάτρου, το εφηβικόν, ήταν κρατημένο για να παρακολουθούν τις θεατρικές παραστάσεις οι έφηβοι⁵⁵.

5) Ναυτικές εορτές.

α) Τα Μουνύχεια.

Εορτάζονταν στη Μουνυχία στις 16 του μηνός Μουνυχιώνος. Ήταν εορτή προς τιμήν της Αρτέμιδος Μουνυχίας και εορταζόταν ταυτόχρονα η νίκη των Ελλήνων στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, στην οποία η Αρτέμις διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο. Οι έφηβοι πρέπει να συμμετείχαν στην εορτή, τουλάχιστον από τον 4^ο αιώνα π.Χ., αφού παρέμεναν στη Μουνυχία κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της θητείας τους. Το 2^ο αιώνα π.Χ. και τον 1^ο αιώνα π.Χ. συμμετείχαν στην πομπή, προσέφεραν μια θυσία, έπλεαν κατά μήκος της ακτής της Μουνυχίας και συμμετείχαν σε ναυτικούς διαγωνισμούς⁵⁶. Τα πλοία αυτών των αγώνων ήταν ιερά και εδιατηρούντο για τους αγώνες αυτούς. Χαρακτηριστικές είναι οι εκφράσεις και οι επιγραφές: «επόμπευσαν δε και τη Αρτέμιδι εν Μουνυχία»⁵⁷, «εποιήσαντο δε και τη πομπή άμιλλαν εν τω λιμένι, περιέπλευσαν δε και εις Μουνυχίαν και έθυσαν τη θεά»⁵⁸, «ναυμαχήσαντες Μουνυχία»⁵⁹, «περιέπλευσαν δε και εις Μουνυχίαν εν ταις ιεραίς ναυσίν»⁶⁰.

⁵² Mommsen, F.d.S.A., 369 κ.ε. / Deubner, Feste, 137-138.

⁵³ Mommsen, F.d.S.A., 373 κ.ε. / Deubner, Feste, 123.

⁵⁴ IG II 2 1008, 13 / 1039, 55 / 1006, 13 / 1028, 17 / 1029, 11 / 1030, 14 / 1039, 55 / 1009, 1-20 / Reinmouth, Inscription, 228, 24-26.

⁵⁵ IG II 2 1011.

⁵⁶ Pollux, Onomast. IV, 122.

⁵⁷ IG II 2 1029, 13.

⁵⁸ IG II 2 1028, 20.

⁵⁹ IG II 2 2130, 49..

⁶⁰ IG II 2 1011, 16.

β) Τα Αιάντεια και η θυσία στον Δία Τροπαίον.

Προς τιμήν του Αιάντος εορτάζονταν τα Αιάντεια στη Σαλαμίνα. Πιθανώς εορτάζονταν στις 17 του Μουνυχιώνος, δηλαδή την επόμενη των Μουνυχειών, διότι η Άρτεμις Μουνυχία, ο Ζευς Τροπαίος και ο Αιάνας βοήθησαν τους Έλληνες στη ναυμαχία της Σαλαμίνας⁶¹. Η παρουσία των εφήβων πιστοποιείται επιγραφικά. Πήγαιναν στη Σαλαμίνα πάνω σε δύο πλοία αλλά πριν πάνε στο ιερό του Αιάντος, το Αιάντειον, σταματούσαν στο τρόπαιο που είχαν στήσει οι Έλληνες μετά την μάχη και θυσιάζαν στον Δία Τροπαίον. Οι Σαλαμίνοι και οι έφηβοι συμμετείχαν στην πάνδημο πομπή, όπου μεταφερόταν σε ένα κρεβάτι το άγαλμα του Αιάντος, οπλισμένου με τον πλήρη οπλισμό του οπλίτου⁶². Οι έφηβοι θυσιάζαν στον Αιάνα και στον Ασκληπιό⁶³. Τα αγωνίσματα ήταν: λαμπαδηδρομία, μακρύς δρόμος και ναυτικές μονομαχίες⁶⁴.

Οι κληρούχοι Αθηναίοι στη Σαλαμίνα συχνά τιμούσαν τους εφήβους με ειδικά ψηφίσματα για τη συμμετοχή τους στα Αιάντεια και για την υπακοή και της ευταξία τους κατά την παραμονή τους στο νησί. Αυτό σημαίνει, ότι τα Αιάντεια διαρκούσαν πάνω από μία ημέρα⁶⁵. Οι έφηβοι συμμετείχαν επίσης σε μια εορτή, που συνέβαινε πιθανώς στον Πειραιά προς τιμήν των Μεγάλων θεών, ίσως των Καβείρων⁶⁶. Οι έφηβοι συμμετείχαν στην πομπή, προσέφεραν μια θυσία και συμμετείχαν σε ένα ναυτικό διαγωνισμό.

γ) Τα Δισωτήρεια.

Οι έφηβοι συμμετείχαν στην εορτή για τον Δία Σωτήρα, τα Δισωτήρεια. Αυτά εορτάζονταν στον Πειραιά γύρω στις 20 του Σκίροφοριώνος. Συμμετείχαν στην πομπή και θυσιάζαν στο Δία Σωτήρα και στη Αθηνά Σώτειρα, συχνά έναν ταύρο. Ναυτικά αγωνίσματα, όπως π.χ. λεμβοδρομίες, αποτελούσαν μέρος της εορτής⁶⁷.

6) Άλλες εορτές.

α) Εορτές προς τιμήν του Ασκληπιού.

Αν και οι επιγραφές της Ελληνιστικής εποχής δεν προσφέρουν ακριβείς πληροφορίες, υπάρχουν ενδείξεις για τη συμμετοχή των εφήβων στις εορταστικές εκδηλώσεις προς τιμήν του θεού⁶⁸. Πιθανώς η συμμετοχή των εφήβων όμως, να ήταν κανόνας στην αυτοκρατορική περίοδο,

⁶¹ Deubner, Feste, 228 / Pélékidis, Ephébie, 247-248.

⁶² IG II 2 1008, 76 / 1011, 43-54.

⁶³ IG II 2 1011, 17 και 55 / Reinmouth, Inscription 228, 23.

⁶⁴ IG II 2 1006, 30 / 1008, 22 / 1011, 16 και 54.

⁶⁵ IG II 2 1008, 75-88.

⁶⁶ IG II 2 1006, 29 / 1008, 18.

⁶⁷ Deubner, Feste, 174-176 / IG II 2 1006, 30 και 78 / 1008, 21.

⁶⁸ IG II 2 3210 / IG II 2 1019, 44.

καθώς φαίνεται, ότι τότε συμμετείχαν σε αγωνίσματα που ονομάζονταν Ασκληπιεία⁶⁹.

β) Τα πλυντήρεια.

Τα πλυντήρεια και τα καλλυντήρεια ήταν δύο εορτές προς τιμήν της Αθηνάς και εορτάζονταν το μήνα Θαργηλιώνα, συνδεδεμένα στενά μεταξύ τους⁷⁰. Τα πλυντήρεια εορτάζονταν στις 25 του Θαργηλιώνος. Οι έφηβοι μαζί με τα μέλη του γένους (γεννήται) των Πραξιεργιδών, συνόδευαν το αρχαίο άγαλμα από ξύλο (ξόανον) της Αθηνάς Πολιάδος στο Φάληρο. Ως επιτηρητές της τάξεως της πομπής λειτούργησαν για πολύ καιρό οι δημιουργημένοι από τον Δημήτριο Φαληρέα νομοφύλακες. Πιο πριν αυτή η αρμοδιότητα άνηκε στον άρχοντα βασιλέα⁷¹. Ουσιαστικά ήταν μια εορτή καθαρισμού του ξόανου της θεάς, καθώς στο Φάληρο βύθιζαν το ξόανο στη θάλασσα. Στη συνέχεια οι έφηβοι με λαμπάδες συνόδευαν και την επιστροφή του ξόανου: «συνεξήγαγον δε και την Παλλάδα Φαληροί κ' ακείθεν πάλιν συνεισήγαγον μετά φωτός μετά πάσης ευκοσμίας»⁷².

γ) Η εορτή των Σεμνών θεών.

Η εορτή αυτή περιείχε και μια πομπή, η οποία τερμάτιζε στο ιερό τους, που ήταν στο λόφο του Αρείου Πάγου. Ο Φίλων αναφέρει, ότι οι έφηβοι προετοιμάζαν τα γλυκίσματα της εορτής⁷³. Δύο επιγραφές πληροφορούν ότι οι έφηβοι συμμετείχαν και στα έξοδα της εορτής⁷⁴.

δ) Τα Ηφαίστεια.

Η συμμετοχή των εφήβων πιστοποιείται, μόνον κατά την αυτοκρατορική εποχή⁷⁵. Τον 1^ο αιώνα μ.Χ. συμμετείχαν οι έφηβοι σε μια λαμπαδηδρομία.

ε) Τα Διογένεια.

Ήταν μια εορτή προς τιμήν του Διογένους, διοικητού της μακεδόνικης φρουράς, που το 299 π.Χ. βοήθησε τους Αθηναίους να ανακτήσουν την ελευθερία τους. Το όνομά του δόθηκε και σε ένα καινούριο γυμνάσιο της Αθήνας. Στην εορτή αυτή οι έφηβοι προσέφεραν έναν ταύρο⁷⁶.

7) Εορτές που αναφέρονται μια μόνον φορά.

α) Προσκύνημα στον Μαραθώνα.

Το 123/2 π.Χ. ο κοσμητής οδήγησε τους εφήβους σε ένα πολυάνδρειον στο Μαραθώνα, όπου

⁶⁹ IG II 2 2245 / P. Graindor, Ephébie Attique, 212.

⁷⁰ C. Pélékidis, Ephébie, 251.

⁷¹ Deubner, Feste, 18-22.

⁷² IG II 2 1006, 11-12.

⁷³ Φίλων 6, 39, 21 ed coh.

⁷⁴ B. D Meritt G. I, Hesp. 15 (1946) no4, 199, 11,16-17.

⁷⁵ IG II 2 3006 / P. Graindor, Ephébie Attique, 215-216.

⁷⁶ IG II 2 1011, 14 / 1028, 23 κ.ε. / 1029, 14 / 1039, 55/ 1043, 48.

οι έφηβοι προσέφεραν θυσία και στεφάνι σε εκείνους, που σκοτώθηκαν για την πατρίδα⁷⁷.

β) Προσκύνημα στον Ωρωπό.

Το ίδιο έτος οι έφηβοι επισκέφθηκαν το ιερό του Αμφιαράου στον Ωρωπό, θυσίασαν και επέστρεψαν την ίδια ημέρα⁷⁸. Ήδη από τον 4^ο αιώνα π.Χ. οι έφηβοι κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο φρούριο του Ωρωπού πιθανώς συμμετείχαν στη λατρεία του Αμφιαράου. Πάντως το 322 π. Χ., οι Αθηναίοι έχασαν τον Ωρωπό.

γ) Εορτή της Αθηνάς Νίκης.

Από επιγραφική μαρτυρία προκύπτει η πληροφορία, ότι οι έφηβοι συμμετείχαν στην πομπή και στη θυσία μιας αγελάδας στην Ακρόπολη⁷⁹.

δ) Τα Παναθήναια.

Η συμμετοχή των εφήβων στα Παναθήναια δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Εντούτοις επιγραφικά αναφέρεται μία μόνο φορά με σαφήνεια⁸⁰. Το 117/6 π.Χ. πήραν μέρος σε μια λαμπαδηδρομία και οι νικητές αφιέρωσαν το έπαθλο στην Αθηνά.

Ο Ηλιοδώρος επίσης πιστοποιεί την παρουσία των εφήβων στην εορτή⁸¹. Σύμφωνα λοιπόν με αυτόν, οι έφηβοι τραγουδούσαν έναν παιάνα στη θεά και συμμετείχαν στην πομπή με χλαμύδα και όντες στεφανωμένοι. Ο Πausανίας πληροφορεί, ότι ο μακρύς δρόμος των Παναθηναίων είχε ως αφετηρία στον Κεραμεικό το βωμό του Έρωτος, όπου οι έφηβοι άναβαν τις λαμπάδες τους⁸². Πάντως είναι δύσκολο να εξηγηθεί η απουσία επιγραφικού υλικού για τη συμμετοχή των εφήβων στην εορτή.

ε) Τα Αντωνία.

Ανάμεσα στο 39 π.Χ. και στο 31 π.Χ. οι Αθηναίοι εόρταζαν μια εορτή προς τιμήν του Μάρκου Αντωνίου, ο οποίος είχε αποκληθεί νέος Διόνυσος και η γυναίκα του Οκταβία, κόρη του Αυγούστου, είχε εξομοιωθεί με την Αθηνά Πολιάδα⁸³. Πιθανώς επρόκειτο για τα Παναθήναια του έτους, που ονομάζονταν ειδικά Αντωνία⁸⁴.

⁷⁷ IG II 2 1006, 26-27, 69-70.

⁷⁸ IG II 2 1006, II, 27-28.

⁷⁹ IG II 1006, 14-15.

⁸⁰ B. D Meritt, G. I, Hesp 16 (1947) no 67, 171, 1, 27.

⁸¹ Ηλιοδώρου Αιθιοπικά II, 10.

⁸² Πausανίας I. 30, 1.

⁸³ IG II 2 1043, 22.

⁸⁴ C. Pélécicidís, Ephébie, 254-255.

στ) Η συνοδεία της Πυθαΐδος.

Οι έφηβοι, αποδεικνύεται επιγραφικά, ότι συνόδευαν την Πυθαΐδα στους Δελφούς⁸⁵.

ζ) Τα Χάλκεια.

Η συμμετοχή των εφήβων στην εορτή αυτή δεν είναι σίγουρη. Κάποια αναφορά γίνεται στην επιγραφή IG II 2 930.

8) Η τελετή της εξόδου από την εφηβεία.

Τα εξιτητήρια ή εξιτήρια ήταν μια αντίστοιχη προς την τελετή εισόδου, τα εισιτητήρια, τελετή που συνέβαινε στο τέλος του Μεταγεινιώνος ή στις αρχές του Βοηδρομιώνος. Αφού η βουλή εξέταζε με μια στρατιωτική επιθεώρηση τους εφήβους, οι έφηβοι ανέβαιναν στην Ακρόπολη και θυσίαζαν στην Αθηνά Πολιάδα, στην Κουροτρόφο και στην Πάνδροσο⁸⁶.

Η εκπαίδευση των εφήβων.

Το Γυμνάσιον και η εφηβεία.

Το Γυμνάσιον ήταν το κέντρο της εφηβικής ζωής, το πιο συχνό μέρος, όπου βρίσκονταν οι έφηβοι, καθώς η φυσική εκπαίδευση, η στρατιωτική εκπαίδευση και οι φιλοσοφικές και οι λογοτεχνικές σπουδές διεξάγονταν εκεί, όπως και η λατρεία των θεών του γυμνασίου. Τα γυμνάσια δεν προορίζονταν μόνο για τους εφήβους, αν και πολλές πόλεις είχαν γυμνάσια ειδικά για εφήβους, ενώ στα γυμνάσια στη βόρεια στοά η κεντρική εξέδρα εκκαλείτο εφηβείον και ήταν προορισμένη για τους εφήβους. Το γυμνάσιον απετελείτο από την παλαίστρα, όπου πάλευαν οι έφηβοι και το καθαυτό γυμνάσιον, που απετελείτο από τρεις στοές. Στις δύο στοές (ξυστοί), οι αθλητές αθλούνταν, όταν ο καιρός ήταν άσχημος. Κατά μήκος κάθε στοάς υπήρχε ένας δρόμος, η παραδρομής, όπου εξασκούσαν οι έφηβοι, όταν ο καιρός ήταν καλός. Προστάτες θεοί του γυμνασίου ήταν ο Ερμής, ο Ηρακλής, ο Απόλλων και οι Μούσες, ενώ συχνά σε αυτά λατρεύονταν οι ηγεμόνες της Ελληνιστικής περιόδου και οι αυτοκράτορες της Ρωμαϊκής περιόδου. Εκεί συχνά αναγείρονταν επίσης αγάλματα ευεργετών, αξιωματούχων και κοσμητών.

Την Κλασική εποχή υπήρχαν τρία μεγάλα γυμνάσια στην Αθήνα: το Λύκειον, η Ακαδημία και το Κυνόσαργες, όπως και άλλα μικρότερα. Γυμνάσιο για τους εφήβους υπήρχε και στον Πειραιά⁸⁷, ενώ ένα γυμνάσιο, που ονομαζόταν γυμνάσιο του Ερμού, υπήρχε στον Κεραμεικό⁸⁸. Τα τρία μεγάλα γυμνάσια καταστράφηκαν από τον Φίλιππον τον Ε', το 200 π.Χ. Δημιουργήθηκαν αργότερα ξανά, αλλά δεν είχαν την ίδια αίγλη. Την Ελληνιστική εποχή δημιουργήθηκαν δύο νέα γυμνάσια: το Πτολεμαίον, πιθανώς προς τιμήν του Πτολεμαίου του Γ' του Ευεργέτου και το

⁸⁵ F.D. III, 2, no 23 και no 24.

⁸⁶ IG II 1039, 5-6, 57 / 2.221, 1.21.

⁸⁷ IG II 2 478, 1, 20 / IG II 2 2981-2985.

⁸⁸ Πausanίας 1,2,5.

Διογένειον προς τιμήν του Διογένους. Την εποχή του Αδριανού δημιουργήθηκε το Αδριάνειον. Στο Πτολεμαίον βρισκόταν η βιβλιοθήκη των εφήβων, ενώ εκεί δίδαξαν τους εφήβους ο Ζηνόδοτος, ο Μητρόδωρος, ο Αντίοχος από την Ασκαλώνα, καθώς και άλλοι σπουδαίοι φιλόσοφοι⁸⁹.

Οι λογοτεχνικές και φιλοσοφικές σπουδές.

Για τις σπουδές αυτές υπάρχουν λίγες πληροφορίες και αυτές προέρχονται από τις αρχές του 2^{ου} αιώνας π.Χ. Στην Αθήνα οι νόμοι όριζαν στους εφήβους να παρακολουθούν τους φιλοσόφους και τους ρήτορες, στους οποίους τους οδηγούσαν οι κοσμητές⁹⁰. Το 123/2 π.Χ. οι έφηβοι παρακολούθησαν τα μαθήματα του Ζηνοδότου στο Πτολεμαίο και στο Λύκειο, καθώς και άλλων φιλοσόφων στο Λύκειο και στην Ακαδημία⁹¹. Η ανέγερση του αγάλματος του Χρυσίππου στο Πτολεμαίο, του τρίτου στη σειρά διευθυντού της Στοάς, αποδεικνύει, ότι δίδαξε σε αυτό. Σύμφωνα με τον Dittenberger, οι έφηβοι παρακολουθούσαν τους Στωικούς, τους Ακαδημαϊκούς, τους Περιπατητικούς, όχι όμως τους Επικουρίους, οι οποίοι δεν ήταν κατάλληλοι για την ηθική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας⁹². Οι επιγραφές αναφέρουν γραμματικούς, φιλοσόφους και ρήτορες⁹³.

Στρατιωτική εκπαίδευση - στρατιωτικές ασκήσεις.

Η διατήρηση φρουράς στον Πειραιά και οι περιπολίες στα μεθοριακά φρούρια αποτελούσαν μέρος της στρατιωτικής εκπαίδευσής. Επίσης, χαρακτηριστική του στρατιωτικού χαρακτήρα είναι η ένοπλη παρουσία σε πομπές θρησκευτικού χαρακτήρα καθώς και οι στρατιωτικές επιθεωρήσεις ενώπιον της βουλής κλπ. Πιο σημαντική είναι η αναφορά διδασκάλων στρατιωτικής φύσεως καθώς και η πληροφορία για ασκήσεις στρατιωτικού τύπου, π.χ. εικονικές ναυμαχίες, στις οποίες συμμετείχαν οι έφηβοι.

Τον 1^ο αιώνα π.Χ. ο κατάλογος των διδασκάλων των εφήβων, που τιμώνται στα ψηφίσματα παρουσιάζει αλλαγές. Προφανώς αυτό σημαίνει μια νέα εξέλιξη στο θεσμό. Εξαφανίζεται ο ένας από τους δύο παιδοτρίβες και εμφανίζονται ο γραμματεύς⁹⁴ (για πρώτη φορά παρουσιάζεται το 269/8 π.Χ.) και ο υπηρέτης⁹⁵ (για πρώτη φορά παρουσιάζεται το 128/7 π.Χ. επιγραφικά, αλλά υπήρχε και πιο πριν). Το 123/2 π.Χ. οι έφηβοι παρουσιάζονται να επισκευάζουν έναν παλιό καταπέλτη⁹⁶. Έως το 98/7 π.Χ. αναφέρονται οι επτά εφηβικοί λειτουργοί όμως από τότε και έπειτα δεν φτάνουν αυτό τον αριθμό. Το 39/8 π.Χ. αναφέρονται μόνον ο γραμματεύς, ο παιδοτρίβης και ο οπλομάχος, ενώ δεν αναφέρονται ο ακοντιστής, ο τοξότης, ο αφέτης και ο υπηρέτης⁹⁷. Ο καταπελταφέτης δεν αναφέρεται από την αρχή ήδη του 1^{ου} αιώνας π.Χ., αυξάνει ωστόσο η σημασία του παιδοτρίβου, αφού ανάμεσα

⁸⁹ IG II 2 1006, 19-20.

⁹⁰ IG II 2 1011, 22 / 1028, 32-33 / 1029, 19-21 / 1030, 29-31 κλπ.

⁹¹ IG II 2 1006, 19-20.

⁹² Dittenberger, De Ephébis, 54.

⁹³ IG II 2 1043, 20 / 1042, 19 / 1041, 27.

⁹⁴ IG II 2 665.

⁹⁵ O.W. Reinmuth, Inscription, 228 κ.ε.

⁹⁶ IG II 2 1006, 34-81.

στο 60 π.Χ. και στο 54 π.Χ. βοηθείται από έναν υποπαιδοτρίβη⁹⁸ και γύρω στο 38/7 π.Χ. από δύο υποπαιδοτρίβες⁹⁹. Ο οπλομάχος χάνει τη σημασία του, αν κρίνει κανείς από τη θέση, στην οποία βρίσκεται μέσα στις επιγραφές¹⁰⁰. Συχνή είναι στις επιγραφές η έκφραση «εποιήσαντο δε και την μελέτην εν τοις όπλοις», «ποιησάμενοι δε και την μελέτην εν τοις όπλοις, απεδείξαντο τοις Θεσείois και τοις Επιταφίοis»¹⁰¹, «επειδή... ο δήμος... προσέταξε δια νόμων... εν τοις όπλοις την εις πόλεμον ανήκουσαν άσκησιν ποιείσθαι»¹⁰². Είναι σαφές, ότι δεν πρόκειται για κάποιο είδος παρέλασης αλλά για πραγματικές ασκήσεις για την προετοιμασία στον πόλεμο.

Ίσως ασκήσεις ιππικού εντάχθηκαν στο πρόγραμμα εκπαιδύσεως των εφήβων κατά τα μέσα του 1^{ου} αιώνας π.Χ. Οι περίπολοι και οι φρουρές στην ύπαιθρο συνεχίστηκαν και στην Ελληνιστική περίοδο. Αυτήν την εποχή οι έφηβοι συμμετέχουν σε ναυτικές εορτές, όπως τα Διωστήρεια, τα Μουνύχεια και τα Αιάντεια. Αυτοί οι διαγωνισμοί ονομάζονταν χαρακτηριστικά άμιλλαι των πλοίων. Πιθανώς οι έφηβοι μάθαιναν να κυβερνούν το πλοίο, να κωπηλατούν, να υψώνουν τα πανιά και να κάνουν ελιγμούς με τα πλοία σε ώρα πολέμου. Έπειτα επιδείκνυαν τις γνώσεις τους: «εποιήσαντο δε και τας καθολκάς και τας νεωλκίας πειθαρχούντες τοις υπό των στρατηγών παραγγελομένοις»¹⁰³. Το 2^ο αιώνα π.Χ. και τον 1^ο αιώνα π.Χ. είναι γνωστές τρεις επιθεωρήσεις με την αφορμή των Θεσείων, των Επιταφείων και της εξόδου από την εφηβεία, ενώ τον 4^ο αιώνα π.Χ. οι έφηβοι, όπως είναι γνωστό, επιθεωρούνταν από τη βουλή. Οι επιθεωρήσεις αυτές ονομάζονταν αποδείξεις. Οι επιγραφές ανέφεραν «εποιήσαντο την απόδειξιν» ή «απεδείξαντο» και συχνά προσδιόριζαν «εν όπλοις»¹⁰⁴. Αυτή της εξόδου από την εφηβείαν γινόταν μπροστά στη βουλή και κάποιες φορές στο Παναθηναϊκό στάδιο¹⁰⁵ και συνέβαινε στα τέλη του Μεταγειτνιώνος ή στις αρχές του Βοηδρομιώνος. Υπήρχε και επιθεώρηση περί τα ναυτικά¹⁰⁶.

Η πολιτική εκπαίδευση.

Ήταν σημαντικό στοιχείο της εκπαιδύσεως των εφήβων. Στην αυτοκρατορική περίοδο ο θεσμός είχε μετατραπεί σε μια μικρή πόλη ως προς τη διοίκησή του, καθώς είχε τους άρχοντες του και τις αρχές του. Έτσι οι έφηβοι έφεραν τους τίτλους του άρχοντος, του βασιλέως, του πολεμάρχου και του θεσμοθέτου¹⁰⁷.

⁹⁷ IG II 2 1043, 55-57.

⁹⁸ IG II 2 2992 / 2993.

⁹⁹ IG II 2 2995.

¹⁰⁰ IG II 2 1973.

¹⁰¹ IG II 2 1008, 16 / 1028, 19-20 / 1030, 18-19.

¹⁰² IG II 2 1006, 54-55.

¹⁰³ IG II 2 1033, 33-34.

¹⁰⁴ IG II 2 1006, 21-23, 77 / 1008, 16-17 / 1028, 19-20 / 1030, 19-20.

¹⁰⁵ IG II 2 1011, 21-22.

¹⁰⁶ IG II 2 1008, 59-60 / 1011, 40.

¹⁰⁷ A. Dumont, Essai, 306-307.

Στην Ελληνιστική εποχή βοηθούσαν στις συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου. Φρόντιζαν για την τάξη καθώς, παρευρίσκονταν «εν όπλοις»¹⁰⁸. Αργότερα υποδέχονταν τους Ρωμαίους, που έφταναν στην πόλη¹⁰⁹.

Οικονομική διαχείριση της εφηβείας.

Ενώ κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ. η πόλη αναλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος των εξόδων λειτουργίας του θεσμού, με την αλλαγή του θεσμού τον 3^ο αιώνα π.Χ., αυτό άλλαξε επίσης. Τον 4^ο αιώνα π.Χ. η πόλη κατέβαλλε για κάθε σφροονιστή μία δραχμή για κάθε ημέρα και 4 οβολούς για κάθε έφηβο¹¹⁰. Τον 3^ο αιώνα π.Χ. οι έφηβοι έπαψαν να παίρνουν αυτό το ποσό και αυτό εξηγεί τη μείωση του αριθμού των εφήβων. Πάντως η πόλη πλήρωνε ακόμα τους διδασκάλους. Η αρχή του κοσμητού έγινε λειτουργία, που αναλάμβαναν οι πιο πλούσιοι από τους πολίτες¹¹¹. Σταδιακά αύξανε και η συμμετοχή των εφήβων στα έξοδα, π.χ. έξοδα θυσιών, διαγωνισμών κλπ. Κατά την Ελληνιστική εποχή σημαντικά συνεισέφεραν οι γυμνασάρχοι και οι αγωνοθέτες, που συχνά ως όροι ταυτίζονταν¹¹². Πλούσιοι έφηβοι αναλάμβαναν πολλές φορές τα έξοδα, απαλλάσσοντας τους συναδέλφους τους, οι οποίοι με τη σειρά τους τούς τιμούσαν¹¹³. Οι έφηβοι επέλεγαν κάποιον από αυτούς ως ταμία¹¹⁴.

¹⁰⁸ IG II 2 1006, 20 / 1008, 20 / 1011, 22 / 1028, 35 / 1.029, 21 / 1.030, 31.

¹⁰⁹ IG II 2 1006, 21 / 1.008, 13 / 1.011, 18 / 1.028, 14-15 / 1.029, 10 / 1.030, 22.

¹¹⁰ Αριστοτέλους Αθηναίων Πολιτεία 42, 3.

¹¹¹ IG II 2 1011, 41 / IG II 2 1006, 82.

¹¹² IG II 2 1009 + Hesp 16, 1947 no 67. II, 29-30.

¹¹³ IG II 2 1043, IV, 1, 60 κ.ε.

¹¹⁴ IG II 2 3.016 / IG II 2 1965, 10-14.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Επιλέξαμε την Αθήνα για την επικέντρωση και ως εκ τούτου την αναλυτικότερη παρουσίαση του θέματος των διαβατηρίων τελετών από την εφηβική στην ανδρική ηλικία, γιατί πέρα από τις αναμφισβήτητα περισσότερες πηγές (μυθολογικό, εορτολογικό και επιγραφικό υλικό) που αφορούν στην περιοχή, στην Αθήνα κατά την κλασική εποχή μορφοποιείται σε στρατιωτικό και εκπαιδευτικό θεσμό, την εφηβεία, αυτό, που γνωρίζουμε, ότι ίσχυε και σε άλλες αρχαϊκές κοινωνίες (π.χ. στην Κρήτη, στη Σπάρτη κτλ.), καθώς και ότι ισχύει σε «πρωτόγονες» κοινωνίες της εποχής μας. Μορφοποιήθηκε δηλαδή σε θεσμό αυτή η περίοδος δοκιμασιών και μνητικών διαδικασιών, που παρεμβάλλεται μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της ωριμότητας, της ηλικίας του πολέμου και της πολιτικής ζωής.

Σημαινόμενες επιβιώσεις των μνητικών αυτών πρακτικών παλαιότατων εποχών σε σημαντικές εορταστικές εκδηλώσεις της πόλης (Πυανέψεια, Οσχοφόρεια κτλ.) πληροφορούν για το γεγονός, ότι και οι προϊστορικές κοινωνίες ένοιωθαν την ανάγκη να υποβάλλουν σε μνητικές δοκιμασίες τους νέους, πριν αυτοί καταστούν πολεμιστές και κατ' επέκταση πολίτες. Ο έφηβος, πριν γίνει άνδρας και ενσωματωθεί στο χώρο του πολιτισμού και του λόγου, που είναι η πόλις, πρέπει να μνηθεί στη σκοτεινή πλευρά των πραγμάτων και στην αγριότητα της υπαίθρου, ώστε να σκληραγωγηθεί και να μάθει τους τρόπους, για να επιβιώσει, να αντιμετωπίσει και να ξεπεράσει το θάνατο ή αλλιώς να χαθεί ολοκληρωτικά.

Χαρακτηριστικές αυτής της περιόδου απομονώσεως και μνητικού αποκλεισμού είναι οι μυθολογικές παραδόσεις για τον Ιάσωνα και για τη σύγκρουση του Μελάνθου με τον Ξάνθο στα Αττικά σύνορα: ο Πελίας, ο γέρος βασιλιάς της Ιωλκού είχε ήδη ειδοποιηθεί «να φυλάγεται πρώτα απ' όλα από το μονοσάνδαλο άνδρα, που θα έφτανε περνώντας από μια απάτητη ερημιά σε μια περίοπτη γη». Ο Ιάσων έρχεται πράγματι από μακριά, όπου ανατράφηκε, μέσα στην άγρια φύση, από τον Κένταυρο Χείρωνα και τις κόρες του, ολοκληρωμένος έφηβος 20 ετών, ο οποίος κουβαλάει 2 ακόντια και φοράει συγχρόνως τα ρούχα, που αρμόζουν στους Μάγνητες και το τομάρι του πάνθηρος, που φορούν οι άγριοι (Πινδάρου Δ Πυθιόνικος).

Ακόμη πιο χαρακτηριστικός είναι ο αιτιολογικός μύθος των Απατουρίων, ο μύθος της συγκρούσεως του Μελάνθου με τον Ξάνθο, στον οποίο επιμένει και με τον οποίο ασχολείται λεπτομερώς ο Pierre Vidal Naquet (Ο μαύρος κυνηγός σελ. 166-170). Πρόκειται για μια συνοριακή μονομαχία στην περιοχή των Μελαίων, ανάμεσα στον Μέλανθο, υπερασπιστή των Αθηναϊκών δικαίων και το Βοιωτό Βασιλέα Ξάνθο ή Ξάνθιο. Η σύγκρουση του «Μαύρου» με τον «Ξανθό» θα τελειώσει με νικητή τον Μέλανθο ύστερα από την παρουσία του Διονύσου του Μελαναιγίδος (με την μαύρη αιγοπροβιά), που οδηγεί στην εξαπάτηση και στην τελική ήττα του Ξάνθου.

Τρία στοιχεία χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής στο συγκεκριμένο μύθο: α) Η συνοριακή τοποθέτηση της συγκρούσεως, που αντιστοιχεί με την απομόνωση και τη διαπαιδαγώγηση των νέων στην «άγρια» ύπαιθρο αλλά και την παραμεθόρια δραστηριότητα των αθηναίων εφήβων στα φρούρια

της Αττικής, οι οποίοι εξάλλου στον όρκο τους επικαλούνται τα σύνορα της πατρίδος τους. β) Η κυρίαρχη θέση και ο ξεχωριστός ρόλος της απάτης μέσα στην αφήγηση. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι στους εφήβους επιβάλλεται μια συμπεριφορά εκ διαμέτρου αντίθετη από αυτή του άνδρα οπλίτη, στον οποίο πρόκειται να εξελιχθούν. Από τη μία υπάρχει η μονομαχία και η χρήση απάτης και από την άλλη ο οπλιτικός και νόμιμος αγώνας, που γίνεται με θεμιτά και έντιμα μέσα. γ) Εντυπωσιακή είναι ακόμα και η κυριαρχία του μαύρου χρώματος στην αφήγηση: το όνομα του Μελάνθου, ο τόπος του αγώνα (αι Μέλαινοι), το επίθετο του Διονύσου Μελαναιγίδος. Στις αρχαϊκές κοινωνίες η μυητική αυτή διαδικασία βρίσκει τις απηγήσεις της στις κρητικές πόλεις και στη Σπάρτη, ενώ ακόμη και ως εκφάνσεις παλαιών δωρικών παραδόσεων στις περιοχές αυτές ανάλογοι θεσμοί έχουν διατηρηθεί μέχρι προχωρημένης ελληνιστικής περιόδου. Έτσι οι Σπαρτιάτες «κρύπται», οι επίλεκτοι δηλαδή νέοι, τρέχουν στα βουνά το χειμώνα, υπομένουν σκληρές δοκιμασίες, διαπράττουν κλοπές, τεχνάσματα, φόνους ειλώτων, πριν γίνουν με μια βίαιη ανατροπή των αξιών οπλίτες. Στην Κρήτη οι αγέλες των νέων αντιπαρατίθενται στις εταιρείες των ολοκληρωμένων πολιτών. Υποβάλλονται και αυτοί σε στερήσεις και δοκιμασίες. Χώρος δράσης τόσο των σπαρτιατών όσο και των κρητών εφήβων δεν είναι η πόλις ούτε η εξοχή της, αλλά η παραμεθόριος ζώνη. Επίσης, ενώ για τον ολοκληρωμένο οπλίτη και άνδρα επικρατεί η τάξις, για τον σπαρτιάτη και τον κρήτα έφηβο όλα είναι αταξία, απάτη, παράλογο. Ο Henri Jeanmaire έδειξε με τη βοήθεια συγκρίσεων με τις αφρικανικές κοινωνίες, ότι τα βασικά χαρακτηριστικά της Κρυπτείας (π.χ. η απομόνωση, η ζωή στην άγρια φύση κτλ.) ξαναβρίσκονταν στις μυήσεις και τις μυστικές κοινωνίες των μαύρων της Αφρικής.

Και άλλες πρακτικές ακόμη δραματοποιούν την είσοδο του νέου άνδρα στην ωριμότητα και την ηλικία του γάμου. Έτσι π.χ., σημαντική θέση κατέχει ο αγώνας δρόμου των εφήβων και είναι χαρακτηριστικό, ότι ο φτασμένος άνδρας στη Κρήτη αποκαλείται δρομεύς, ενώ το να βγεις από την αγέλα των παιδών και να γίνεις άνδρας ονομάζεται στη Λατώ εγδραμείν (Inscriptiones Creticae I, XVI, 521). Γυναικεία μεταμφίεση και τραβεστισμός είναι επίσης πρακτικές, που ανιχνεύονται σε παλαιότερους μύθους και απηγούν διαβατήριες τελετές (π.χ. στην πομπή των Οσχοφορείων). Πρέπει πάντως να επισημανθεί η αντίθεση ανάμεσα στην άγρια ύπαιθρο και γενικότερα τη φύση, που αντιπροσωπεύει τη ζωή του μύθου, και τον πολιτισμό της πόλεως, που εκφράζει τη ζωή του ολοκληρωμένου άνδρα, πολεμιστή, πολίτη. Αυτή η αντίθεση αντανακλά και στην αντίθεση φωτεινό-σκούρο, που εκφράζει από τη μία τον άνδρα και από την άλλη τον έφηβο. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι νέοι, που δεν είναι ακόμη ενήλικες αποκαλούνται κάποτε σκότιοι (σκοτεινοί), ενώ οι νεανίες των Οσχοφορείων είναι εσκιατροφόμοι (Πλουτάρχου Βίος Θησέως 23,3).

Όλες αυτές οι μυητικές πρακτικές βρίσκουν τη θεσμοθετημένη έκφρασή τους στην εφηβεία της κλασσικής Αθήνας, έναν στρατιωτικό και εκπαιδευτικό θεσμό, που αποτέλεσε και το κυρίως θέμα αυτής της εργασίας. Πρόκειται για μία διετή στρατιωτική θητεία, που εκπληρωνόταν κυρίως στα φρούρια των συνόρων και η οποία μπορεί να συγκριθεί με την κρυπτεία των Λακεδαιμονίων. Έτσι χαρακτηριστική είναι η συνοριακή δράση των αθηναίων εφήβων, η εκπαίδευση και οι δοκιμασίες, που υφίσταντο, η μαύρη γλαμούδα, που φορούσαν κτλ. Συνεπώς οι ρίζες της εφηβείας μπορούν να

βρεθούν στις αρχαίες πρακτικές της εκμαθήσεως από τους νέους άνδρες του μελλοντικού τους ρόλου ως πολιτών και πολεμιστών, δηλ. ως μελών της κοινότητας. Ουσιαστικά πρόκειται για την περίοδο της μεταβάσεως από την παιδική ηλικία στην απόλυτη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή, που εκδηλώνεται με το γάμο και τη συμμετοχή στην οπλιτική φάλαγγα. Η εφηβεία ως θεσμός προϋπήρχε των καινοτόμων προσπαθειών του Λυκούργου, απλά μετά την ήττα στην Χαιρώνεια (το 338 π.Χ.) καταβάλλεται από αυτόν μια προσπάθεια ανασύνταξης του κράτους, μέσα στα πλαίσια της οποίας ανασυγκροτείται το αγωνιστικό ιδεώδες και η αγάπη για την πατρίδα των νέων, που απαρτίζουν το εφηβικό σώμα. Είναι η περίοδος ακριβώς που έχουμε τα περισσότερα στοιχεία, φιλολογικές μαρτυρίες και εφηβικές επιγραφές, που αφορούν στην οργάνωση και στη λειτουργία του θεσμού. Μέσα από το επιγραφικό υλικό παρατηρείται η εξέλιξη του θεσμού στην ελληνιστική και στην ρωμαϊκή περίοδο. Οι εφηβικές επιγραφές παρουσιάζουν τις τιμές, που αποδίδονται στους εφήβους, τις τιμές, που αποδίδουν οι έφηβοι στους αξιωματούχους και στους δασκάλους του θεσμού καθώς και τη συμμετοχή του εφηβικού σώματος στις εορταστικές εκδηλώσεις της πόλεως.

Παρατηρείται πάντως, ότι σταδιακά ως θεσμός η εφηβεία παρήκμασε και μετατράπηκε σε ένα εκπαιδευτικό οργανισμό ή έναν αθλητικό σύλλογο για τις πιο πλούσιες και αριστοκρατικές οικογένειες. Έτσι λοιπόν, η εφηβεία έχασε την αρχική και ουσιώδη σημασία της και αποκόπηκε από τις ρίζες της, που ήταν οι διαβατήριες τελετές και οι μνητικές πρακτικές για τη μετάβαση από την εφηβική στην ανδρική ηλικία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beloch K.J. Griechische Geschichte² IV, I, Berlin, 1925-1927 ,σελ. 150.
- Boeck A. Corpus Inscriptionum Graecarum, Berlin, 1828-1877, 171,σελ. 305.
- Brellich A. Le Iniziazioni, Roma, 1960.
- Brellich A. Le Iniziazioni II, Sviluppi Storici nelle civiltá. Superiori, in particolare nella Grecia antica, Roma, 1961.
- Brellich A. Poudes e Parthenoi, Roma, 1969, σελ. 13-19, 198-220.
- Brenot A. Recherches sur l'ephébie attique, Paris, 1926, σελ. 3-60.
- Bruneau Ph. Recherches sur les cultes de Délos á l'époque hellénistique et á l'époque imperiale, Paris, 1970, σελ. 30-36.
- Bryant A. Boyhood and youth in the days of Aristophanes, Harvard Studies 18, 1907, σελ. 73-122.
- Chapot V. Revue de Synthese Historique, 34, Paris , 1922, σελ. 110-115.
- De Jong K.H.E. Das Antike Mysterienweisen, Leiden, 1909.
- Delorm J. Gymnasion, Bibliotheque des Écoles Françaises d'Athenes et de Rome, Paris, , Τόμος 196, σελ. 20-25.
- Deubner L. Attische Feste, Berlin, 1932.
- Dittenberger W. De Ephebis Atticis, Goettingen, 1863, σελ. 48-54.
- Dittenberger W. Sylloge Inscriptionum Graecarum³, Lipsiae, 1897-1901.
- Dontas G. The True Aglaurion, Hesperia 52, 1983, σελ. 50-52.
- Dumont A. Essai sur l'ephébie attique I, Paris, 1875-76.
- Eliade M. Birth and Rebirth, Paris, 1956.
- Ferguson W. Hellenistic Athens, London, 1911.
- Ferguson W. The Priests of Asklepios, London, 1907.
- Ferguson W. The Salaminioi of Heptaphylai and Sounion, Hesperia 7, 1938, σελ. 1-41.
- Follet V. Athenes au II et III siecle, Études Chronologiques et prosopographiques, Paris, 1976.
- Forbes Greek Physical Education, New York, 1929.
- Foucart P. Les Mysteres d'Eleusis, Paris, 1914, σελ. 291 κ.ε.

- Fuilles de Delfes Feuilles de Delfes, Paris, 1909-1913, τομ. III, M. Colin: Epigraphie.
- Gauthier Ph. Un Commentaire historique au Poroi de Xenophon, Paris, 1976.
- Girard P. L'Education Athenienne, Paris 1889, σελ. 280-7.
- Glantz-Cohen Histoire Grecque, τομ. II, σελ. 341-343, τομ. III, σελ. 367, τομ. IV 1, σελ. 201-202, Paris, 1925-1938.
- Gomme V. The Population of Athens, Oxford, 1933, σελ. 63-69.
- Graf F. Apollon Delphinios, Mus Helv 36, 1979, σελ. 14-18.
- Graindor P. Études sur l'ephebie attique sous l'empire, Liege, 1922, σελ. 210 κ.ε.
- Heurter Der Marathonische Stier, R.E.Supl 13 (1973), 1083-1090.
- Inscriptiones Graecae Inscriptiones Graecae, Ulrichs Koehler, Berlin, 1883, Pars II, Volumen II, Inscriptiones Atticae, 642-1153 και Pars III, Volumen II, 1154-4320.
- Inscriptiones de Délos Inscriptiones de Délos, Durrbach-Roussel 1935, τόμος I, 1400-1496, Roussel-Launey 1937, τόμοι II – III, 1497-2219 και 2220-2879.
- Inscriptiones von Priene Inscriptiones von Priene, Hiller von Gaertringen, Berlin, 1906.
- Inscriptiones Creticae Inscriptiones Creticae, M. Guarducci, τομ. I, 9, Tituli Create Mediae Praeter Gortynios, Roma, 1935, / τόμ. III, Tituli Create Orientalis, Roma, 1942 / τόμ. IV, Tituli Gortynii, Roma, 1950.
- Jacoby F. Die fragmente der griechischen Historiker, Leiden, 1923, τόμος II A.
- Jaeger W. Paideia, Oxford, 1946, τόμος III.
- Jeanmaire H. Couroi et Couretes, Lille, 1939, σελ. 338-363, 450 κ.ε.
- Judeich W. Topographie von Athen, München, 1931, σελ. 410-418.
- Kaibel G. Fragmenta Comicoorum Graecorum, Berlin, 1899, τόμος II.
- Kock T. Fragmenta Atticorum Comicoorum, Lipsiae, 1880, 348 τμ. 341.
- Lofberg G. The Date of the Athenian Ephebia, Classical Philology 20, σελ. 330-335, London, 1925.
- Lonsdale S. Dance and Ritual Play in Greece, Baltimore, 1933, σελ. 138-168.

- Marrou H. Historie de l'education dans l'antiquité, Paris, 1948.
- Mathieu G. Remarques sur l'ephébie attique στο *Mélanges offerts á A.M. Desrousseaux*, Paris, 1937, σελ. 312-318.
- Meritt B.D. Greek Inscriptions, *Hesperia* 15, 1946, *Hesperia* 16, 1947, σελ. 168-189, *Hesperia* 23, 1954, σελ. 235-236.
- Meyer Ed. Nachwort zu Ferguson „Athenian politics in the early third century“, *Klio* 5, 1905, σελ. 180-183.
- Michel Ch. Recueil d' inscriptions Grecques , supplement , Paris , 1912 - 1927
- Mommsen Feste der Stadt Athen, Leipzig, 1898.
- Oliver J.H. Greek Inscriptions, *Hesperia* 4, 1935, σελ. 19-21.
- Parke H.W. Festivals of the Athenians, London, 1977.
- Pelecidis Ch. Histoire de l'ephébie attique, Paris, 1962.
- Pettazzoni R. Misteri, Bologna, 1924.
- Piganiol A. Annales d'Histoire Economique et Sociale, Paris, 1939, τόμος II, σελ. 210-213.
- Pouilloux J. La Forteresse de Rhamnonte, Paris, 1954.
- Pritchett W.K. Greek Incriptions, *Hesperia* 16, 1947, σελ. 168-171.
- Prott-Ziehen Leges Sacrae, Lipsiae, 1896-1906, τόμος II 1, σελ. 35.
- Radermacher L. Mythos und Sage², München, 1938, σελ. 252-253.
- Reinmouth O.W. Ephebate and Citizenship in Attica, *TA Ph A* 79, σελ. 211-232.
- Reinmouth O.W. The Ephebic Inscription Athenian Agora I, 286, *Hesperia* 24, 1955, σελ. 228 κ.ε.
- Reinmouth O.W. The Ephebic Inscriptions of the fourth century B.C., Leiden, 1971.
- Robert L. Études Epigraphiques et Philologiques, Paris, 1938, σελ. 279 κ.ε.
- Robert L. Hellenica, *Revue de Philologie*, 65, 1939, σελ. 122-128 και 70, 1944, σελ. 24-27.
- Robert L. Peripolarques, *Hellenica* 10, Paris, 1955, σελ. 284-291.
- Robertson N. Festivals and Legends, Toronto, 1993.

- Roussel P. Les Chlamydes Noires des Epebes Atheniennes, REA 43, 1941, σελ. 162-163.
- Roussel P. Sur quelques inscriptions attiques, sur les rapports entre epebes et lochages, RA 1941, σελ. 222-226.
- Van Genep Les Rites de Passage, Paris, 1909, σελ. 15-30.
- Vidal-Naquet P. Ο Μάυρος Κυνηγός, Paris, 1981.
- Willamovitz U. von Moellendorf Aristoteles und Athen, Berlin, 1893, τόμος I, σελ. 192-195.
- Willets R.F. Ancient Crete a Social History, Toronto, 1965.
- Willets R.F. Aristocratic Society in Ancient Crete, London, 1955.
- Willets R.F. Cretan Cults and Festivals, London, 1962.
- Χανιώτης Α. Κλασσική και Ελληνιστική Κρήτη, στο Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός, 1987, τόμος I, σελ. 180-231.